داستانی کۆڕێ
شانـازیی نەتەوەیەک

نووسینی

میرزا ئیبراهیم قادر

لە بڵاوکراوەکانی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی
کوردستان

٢.٢٢

ناوی کتێب: داستانی کۆڕێ شانازیی نەتەوەیەک.

نووسینی: میرزا ئیبراهیم قادر.

دیزاینی ناوەوە: یاسین فریق سێلکی

دیزاینی بەرگ: دیار سعید پیرانی

سەرپەرشتی چاپ: مستەفا نجم فەیلی

شوێن و ساڵی چاپ: هەولێر - ٢٠٢٢.

چاپخانە: رۆکسانا.

تیراژ: ٢٠٠٠

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (٣٢٩) ساڵی ٢٠٢٢ پێدراوە

پێرست

پێشـەکی -- ٥
عێـراق وڵاتـی پێکهاتـەکان یـان دەوڵەتـی نەتـەوەی سەردەسـت ----- ١١
بارودۆخـی کوردسـتان لـە قۆناغی پاش عەبدولکەریم قاسـم ------------ ٢١
بارودۆخـی کوردسـتان دوای کودهتـای ١٧ی تهمـووزی سـاڵی ١٩٦٨ ---- ٢٥
شۆڕشـی ئەیلـوول وەرچەرخانێـك لەمێـژووی خەباتـی چەکـداری کـورد - ٢٩
ڕێککەوتننامـەی ١١ی ئـازاری سـاڵی ١٩٧٠ --------------------------- ٣١
هەڵگیرسـانی شۆڕشـی گـوڵان -- ٣٧
بـەرەی کوردسـتانی سـەرەتای قۆناغـی ئاشـتەوایی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کوردسـتان --- ٤١
بیرۆکـەی ڕاپەڕیـن و هەوڵێـك بـۆ خۆئامادەکـردن ---------------------- ٥٣
ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ و قۆناغێکی گرنگ لە مێژووی خەباتی کورد ------- ٥٧
پەلامـار و لەشکرکێشـییەکانی سـوپای عێـراق بـۆ داگیرکردنـەوەی کوردسـتان -- ٦١
هەڵکشـان بـەرەو پیرمـام و سـەرەتای سـەرکەوتنێکی گـەورەی هێـزی پێشـمەرگە -- ٦٧
یەکەم هێرشـی سـوپای عێراق بـەرەو کـۆڕێ ---------------------------- ٧٥
دووەم هێرشی سوپای عێراق بەرەو کۆڕێ ------------------------------ ٨١
پلانی یەکەم هێرش بۆ زنجیرە چیاکانی سەر کۆڕێ ---------------------- ٨١
هێرشی پێچەوانەی پێشمەرگە بۆ سەر بنکە سەربازیەکانی سوپای عێراق ٨٩
پلانی دووەمی هێرش بۆ دەربەندی کۆڕێ ------------------------------- ٩٣
هۆکارەکانی سـەرکەوتنی پێشـمەرگە لە شـەڕی کۆڕێ ------------------ ٩٩
دەستپێکردنی گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراق -------------------------- ١٠٧
دانوستانی نێوان بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق ساڵی ١٩٩١ ----- ١١١
بڕیـاری ٨٨٦ و نـەوای ئارام بـۆ کـورد ---------------------------------- ١٢٥
ئەنجام -- ١٣٣
پاشکۆ و دۆکیۆمێنتەکان --- ١٣٧
لیستی سەرچاوە بەکارهاتووەکان ------------------------------------- ١٧٧

پێشکەشە

بـە گیانـی پاکی شـەهیدانی کوردسـتان و ئەو پێشـمەرگە قارەمانانەی بە خوێـن و جوامێـری خۆیـان ئـەو شـانازییەیان بـۆ گەلی کوردسـتان تۆمـار کرد تـا هەمـووان لە سـایەیدا بە ئـازادی بژین...

پێشەکی

لـە سـاڵی ١٩٦٨ حزبـی بەعسـی عەرەبـی لـە ڕێگـەی کودەتـای سـەربازییەوە دەسـەڵاتی لـە عێـراق گرتـە دەسـت و لـە سـەردەمی صـەدام حوسـێن لـە دوای سـاڵەکانی ١٩٧٩، وەك هێزێکـی گـەورە و کاریگـەر لـە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت دەرکـەوت، بـەڵام دوای دەسـتگرتن بەسـەر تـەواوی جومگەکانـی دەسـەڵات و بەکارهێنانـی چەپۆکـی ئاگـر و ئاسـن، تووشـی لـە خۆبایـی بـوو و خـۆی لـە لووتبەرزییەکـی بـێ وێنـەدا بینیـەوە تـا بـەو ڕادەیـە گەیشـت بـوو بە هەڕەشـە لەسـەر ئاسـایش و سـەقامگیری ناوچەکە. ئەمـە سـەرەتای دەرکەوتنـی مەترسییەکانی حزبـی بەعـس بـوو، نـەك هـەر لەسـەر عێـراق و کوردسـتان، بەڵکـو لـە سـەر وڵاتانـی هەرێمیـش، دواتـر لـە سـاڵی ١٩٩٠ هێرشـیکردە سـەر وڵاتـی کوێـت و داگیریکـرد، زەرەر و زیانێکـی ئێجـگار گـەورەی لـە ئابـووری و سـەروەری ئەو وڵاتـەدا. سـەرەنجام لە لایەن کۆمەڵگـەی نێودەوڵەتییـەوە کارکەنـار کـرا و گلۆڵـەی بەختی دەسـەڵاتداریی کەوتـە لێـژی. واتـە دوای دەرپەڕاندنـی لـە وڵاتـی کوێـت ئـەو هەژموونـەی جارانـی لەدەسـت چـوو. لـە ئەنجامـی ئـەو شـەڕە سوپای عێراق بەتـەواوی تێکشـکا، ئـەو هێـز و توانایـەی جارانـی نەمـا، خەڵـك و پارتـە سیاسـییەکانی عێـراق و کوردسـتان گەیشـتبوونە ئـەو بـاوەڕەی هەلومەرج بـۆ ڕاپەڕین دژی ئـەو ڕژێمـە لەبـارە. سـەرەتا ڕاپەڕیـن لـە باشـووری عێـراق دەسـتیپێکرد و توانـی گورزێکـی کوشـندە لـە حکومەتـە تێکشـکاوەکەی سـەدام بـدات.

باشـووری کوردسـتان کـە لـە ململانـێ سـەربازی و سیاسـییەکانی لـە ناوچەکـەدا گـوزەری دەکـرد، ڕۆڵـی کارای هەبـوو، بـە تایبەتـی قوربانـی هێـرش و نەهامەتییەکانـی گرتـن و کوشـتن و تاڵانـکاری لەشکرکێشـی و سیاسـەتەکانی حکومەتـە یـەك لـە دوای یەکەکانـی عێـراق هاتبـۆوە، بۆیـە سـاڵی ١٩٩١ لـە دژی دامـودەزگا داپڵۆسـێنەرەکانی ڕژێـم ڕاپـەڕی و توانـی تـەواوی جوگرافیای باشـووری کوردسـتان ڕزگار بکات. ئـەو ڕاپەڕینە مێژووییە بەرهەمـی یەکڕیـزی هێـزە سیاسـییەکان و بـەرەی کوردسـتانی بـوو.

بێگومـان ڕاپەڕینـی جەمـاوەری کوردسـتان زادەی تووڕەیـی خەڵکـی کوردسـتان و تۆکمەیـی پـلان و بەرنامـەی سـەرکردایەتی سیاسـی کوردسـتان بـوو کـە ڕاسـتەوخۆ لە لایـەن سـەرۆك مەسـعود بارزانیوەک سـەرۆکی بەرەی کوردسـتانی سەرپەرشـتی دەکـرا، بـەڵام دوای ئـەوەی حکومەتـی عێراق خۆی یەکخسـتەوە و هێرشـی کردەوە سـەر کوردسـتان و توانی شـارەکان بگرێتەوە، بـەڵام لـە ئەنجامـی پێداگیریـی سـەرۆك مەسـعود بارزانـی لەبەرگریکـردن لـە ڕاپەڕیـن و وەسـتانەوە بەرامبـەر پێشـڕەوییەکانی سـوپای تێکشـکاوی ڕژێـم، هێزەکانـی بەرەی کوردسـتانی لە دەربەندی شـارۆچکەی کـوڕێ هێلی بەرگـری دانـا کـە دواتـر بـە «داسـتانی کـوڕێ» نـاوی دەرکـرد، لـەم شـەڕە نابەرابـەرەدا هێـزی پێشـمەرگە توانـی گورزێکـی کەمەرشـکێن لـە هێـزی هێرشـبەری ڕژێـم بـدات. شـەڕێك، هەرچەندە لـەڕووی توانای سـەربازی زۆر ناهاوسـەنگ بـوو، بـەڵام پێشـمەرگە بـە خوێـن ڕێگەی لـەو پێشـڕەوییە گرت.

بـەم ڕاوەسـتانەوەی پێشـمەرگە لـە دەربەندی کـۆڕێ «داسـتانی کۆڕێ» گۆڕانکارییەکـی گـەورە لـە هاوکێشـەی سیاسـی لـە عێـراق و باشـووری کوردسـتان هاتەکایـەوە و بـوو بـە خاڵـی وەرچەرخـان و بڕیـاری ٦٨٨ی ئەنجوومەنـی ئاسایشـی نێودەوڵەتـی لێکەوتـەوە کـە ئەنجـام نەوای ئـارام بۆ کـورد پێکهێـنرا، کەدواتـر لەسـاڵی ١٩٩٢ بوو بەهەوێنـی دامەزراندنـی ئۆرگان و دەزگا گرنگەکانـی هەرێمـی کورسـتان.

پێشـمەرگە لـە داسـتانی کـۆڕێ چۆکی بـە سـوپایەک دانا کـە یەکێک بوو لـە بەهێزتریـن و دڕندەترین سـوپای ناوچەکـە و لەڕووی توانا سـەربازییەکان زۆر پێشـکەوتوو و پـڕ ئەزمـوون بـوو، بـەڵام ئیـرادەی هێـزی پێشـمەرگە و سـەرکردایەتی سیاسـی کـورد بەتایبەتـی سـەرۆك مەسـعود بارزانـی کـە بـە هەمـوو شـێوەیەك جەختـی لـە بەرگریکـردن دەکـردەوە، زۆر لـە چەکـی پێشـکەوتوو بەهێزتر بوو. هەر ئەمەش بوو بە مایەی ئەوەی پێشـمەرگەکانی بـەرەی کوردسـتانی لـە شـەڕی یەکەمـی کـۆڕێ قارەمانیەتییەکـی بـێ وێنـە بنوێنـن و سـوپای عێـراق تووشـی سەرسـوڕمانێکی گـەورە بکـەن، هەرچەندە

بۆ قۆناغەکانی پاش ٧ی مانگ سوپا چەندین هەوڵیتریدا بۆ ئەوەی بگاتە ئامانجەکانی، بەڵام هەموو هەوڵەکانی شکستیانهێنا و نەیتوانی بە مەرامەکانی بگات.

هەڵبژاردنی ئەو بابەتە «داستانی کۆڕێ» بۆ توێژینەوە، وێڕای ئەوەی کارێکی گرانە، هاوکات کارێکی ئاڵۆزیشە، چونکە زۆرێك لەو پێشمەرگانەی بەشداری کارایان لەم داستانەدا هەبووە، ئێستا لەژیاندا نەماون. بۆ ساغکردنەوەی ئەم بابەتە پشت بەو چاوپێکەوتنانە بەستراوە کە پێشووتر لەگەڵیاندا ئەنجامدراوە. ئامانجی ئێمە لەم توێژینەوەیەدا، لە لایەک نووسینەوەی داستانە بەرگرییەکانی هێزی پێشمەرگەیە، لە لایەکی دی دەرخستنی ڕاستییەکانە. لەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەو ڕاستییەی، شەڕی یەکەمی کۆڕێ لە لایەن چواردە پێشمەرگەی هێزی بارزان و هێزیکی تر بەفەرماندەیی حالی دۆلەمەری، لەگەڵ سێ پێشمەرگەی سۆسیالیست ئەم داستانە نەبەردە تۆمارکراوە، بەڵام لە قۆناغی دووەم کە لە ١١ی نیسان دەستپێدەکات زۆربەی پارتە سیاسییەکانی ئەوکاتی کوردستان بەشداری شەڕەکە دەکەن. لەوبارەوە عومەر عوسمان لە چاوپێکەوتنێکیدا دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پاش سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە لە بەرگریکردن، کۆسرەت ڕەسوڵ پێی گوتووە: ''دووبارە بارزانییەکان سەلماندیان کە کوڕی ڕۆژی تەنگانەن".

لە نووسینی ئەم توێژینەوەیە بە ڕادەیەکی زۆر پشت بە گێڕانەوەی زارەکی بەستراوە، لەگەڵ بەکارهێنانی چەندین سەرچاوەی گرنگ، کە هەندێکیان پلەی زانستی بەرزیان هەیە، لەگەڵ ژمارەیەک لەو چاوپێکەوتن و ڕیپۆرتاژە ڕۆژنامەوانیانەی دواتر لە ساڵیادەکەدا ڕۆژنامەنووسان لەگەڵ بەشداربووانی شەڕەکە ئەنجامیان داوە.

بێگومان هیچ کارێك بێ کەموکورتی نابێت، بەو هیوایەی توانرابێت ڕاستی ڕووداوەکە و گیانی بەرخودانی پێشمەرگە ئاشکرا بکرێت، بۆ ئەوەی ڕاستییەکان چەواشەنەکرێن.

بەشی یەکەم

دۆزی کورد و حکومەتەکانی عێراق

عێراق وڵاتی پێکهاتەکان یان دەوڵەتی نەتەوەی سەردەست

کێشـەی کـورد لـە عێـراق پێگەیەکـی گرنگ و گـەورەی هەیە لـە مێژووی نوێـی ئـەو وڵاتـە، شـۆڤینییەکان پێیانوایـە ئـەم کێشـەیە بەرەنجامـی پـلان و ڕێوشـوێنی بێگانەیـە، بـۆ ئـەوەی سـەقامگیری لـەو ناوچەیـە نەیەتەئـارا[١]، سیاسـەتی بەریتانـی لـە عێـراق پێـش سـەربەخۆیی، پێداگیـری لەسـەر بەهێزکردنـی دەوڵەتـی ناوەنـدی یەکگرتـووی بەهێـز دەکـردەوە، چونکـە ئـەوان لـەو بڕوایەدابـوون عـەرەب و کـورد لـەو وڵاتـە نوێیـە ناسـنامەیەکی تـری نیشـتیمانی بـۆ عێـراق دروسـت دەکـەن و پێکـەوە دەتوانـن بەرژەوەندییەکانیـان لـە وڵاتـە نوێیەکـە بە شوناسـێکی نوێوە بپارێـزن[٢]، پاش ڕاگەیاندنـی دامەزراندنـی دەوڵەتـی عێراق و دانانی فەیسـەڵ کوڕی حوسـێن بـە پاشـای ئـەو وڵاتـە لـە سـاڵی ١٩٢١، کوردیـش ڕۆڵێکـی گرنگـی هەبـوو لـە دامەزراندنـی ئـەو وڵاتـە نوێیـە، چونکە تـەواوی خەڵکی کوردسـتان بێجگە لە پارێـزگای سـلێمانی دەنگیـان بـۆ پاشـا دا [٣].

پـاش تێپەڕبوونـی یـەك سـاڵ بەسـەر دامەزراندنـی ئـەو دەوڵەتـە، لـە سـاڵی١٩٢٢ بەریتانییـەکان ڕێگەیـان بـە شـێخ مەحمـود حەفیـد دا کـە ئـەوکات دوور خرابوویـەوە بـۆ وڵاتـی هنـد، بگەڕێتـەوە شـاری سـلێمانی[٤]

(١) ماجـد عبـد الرضا: اضواء علـى القضيـة الكورديـة، مجلـه الثقافـه الجديـدة، بغـداد، عـدد٢، ١٩٦٩م، ص٧.

(٢) مجيد خدوری، العراق الجمهوری، ط١، مطبعة امير، ايران، ١٩٨٨م، ص٢٣٤.

(٣) محمـد طاهـر محمـد، القظيـة الكرديـة فـی العـراق وحـق تقريـر مصيـر، مكتبـة مدبولـی، مـصر، قاهـرة، ٢٠٠٨م، صـص ١٢٤-١٢٥.

(٤) احمـد عبدالرحيـم مصطفـی، الآكـراد والوحـدة الوطنيـة فـی العـراق، مجلـه السياسـه الدوليـة، قاهـره، عـدد٢٣، مجلـد٧١، ١٩٧١م، ص٢٨.

و لـە ڕێکەوتـی ٢٢ی تشرینـی یەکەمـی ١٩٢٢ حکومـەت ڕاگەیانـرا[١]، زۆری نەبـرد لـە مانگـی١١ی سـاڵی ١٩٢٢ خـۆی بـە فەرمانڕەوا و پاشـای کوردسـتان ناسـاند[٢]. ڕەزامەندیـی بەریتانیـا لەسـەر سـەرکردایەتی شـێخ مەحمـود ئەوەنـدە پرۆسـەیەکی دادپەروەرانـە نەبـوو بۆ کـورد، وەک ئـەوەی کۆنترۆڵی کوردسـتان بـکات و ڕێگـری بـکات لـە پێشـێلکردنی ئـەو ئاگربەسـتەی لەژێـر سـایەیدا ئاگربەسـتی مـودۆرس ئەنجامـدرا لـە سـاڵی ١٩١٨، شـێخ مەحمـود لەچەنـد مانگێـك زیاتـر نەیتوانـی پارێـزگاری لـە دەوڵەتـە نوێیەکـەی بـکات، بەهەمـوو شـێوەیەك بەریتانیـا دژایەتـی دەوڵەتەکـەی دەکـرد[٣]، بـەردەوام بـوو لـە هێرشـی سـەربازی بـۆ سـەر ئـەو ناوچانـەی ژێـر دەسـەڵاتی شـێخ مەحمـود و توانـی پایتەختـی دەوڵەتەکـە داگیـر بـکات، بەریتانیـا هـەر زوو لـە سـەرەتای دامەزراندنییـەوە توانـی شکسـت بـەو داخوازییـەی کـوردان بهێنێـت و کوردسـتان بگەڕێنێتـەوە نـاو بازنـەی ئـەو دەوڵەتەی پێـی دەگوترا عێراق[٤].

پـاش واژۆکردنـی پەیماننامـەی بەریتانی-عێراقـی لـە حوزەیرانـی سـاڵی ١٩٣٠، قۆناغێکـی تـری سیاسـەتی بەریتانـی بەرامبـەر بەگەلـی کـورد و پرسـە نیشـتیمانی و نەتەوەییەکـەی دەسـتپێکرد، لـەم قۆناغـەدا پێشـێلکردنی ڕێککەوتنامـەی دەسـتەبەرکردنی مافـی کـورد (پەیمانـی سـیڤەر[٥]) کـە

---

(١) تومـاس بـوا، تاریـخ الاکـراد، تـر: محمـد تیسـیر خـان، ط١، دار فکـر العربـی، بیـروت، ٢٠٠١م، ص٢٠٤.

(٢) نـوری کەریـم، پانۆرامـای دیرۆکـی دێریـن و نوێـی کـورد ٤٠٠٠پ.ز- ١٩٧٥ز، بەرگـی دووەم، سـلێمانی کوردسـتان، ٢٠١٦ز ل ٣٠٥.

(٣) عبد الحسین مهدی عواد، محنة العراق الی این، بیروت، ٢٠٠٤م، ص١٠٧.

(٤) صـلاح سـعدالله، المسـألة الکوردیـة فـی العـراق، دار المثنـی للطباعـة والنـشر، بغـداد، ٢٠٠٣م، ص٨٥.

(٥) پەیمانـی سـیڤەر لـە کات و گەرمـەی بەڕێوەچوونـی کۆبوونەوەکانـی کۆنگـرەی ئاشـتی

خۆی لە چوارچێوەی دانـان بە مافی نەتەوەیـی کـورد دەبینیـەوە، لـە تـەواوی کوردسـتان و عێراقـی بـەزۆر دروسـتکراو کـۆت و بەنـد کـرا، عێـراق لـە ژێـر ئینتدابـی بەریتانیا مایـەوە، ئـەم قۆناغـە بـۆ گەلـی کـورد دژوارتریـن و ناخۆشـترین قۆنـاغ بـوو، پـاش سـاڵی ١٥١٤ بـۆ جـاری دووەم کوردسـتان لەنێـوان چەنـد وڵاتێـك دابەشـکرایەوە، بەبـێ ویسـت و ڕەزامەنـدی کـورد خـۆی، بەپێـی ڕێککەوتنامـەی لـۆزان[1] دابەشـی سـەر چـوار پارچـە و چـوار

پاریـس (١٩١٩ - ١٩٢٠ تایبـەت بـە ڕێکخسـتنەوەی سیاسـەتی جیهانـی دوای جەنـگ) لـە ڕێکـەوتی ١٩٢٠/٨/٢٠ لـە نێـوان وڵاتانـی هاوپەیمانانـی بـراوەی جەنگـی یەکەمـی جیهانـی (١٩١٤ -١٩١٨) و دەوڵەتـی عوسـمانیدا مۆرکـرا، بـە پێـی ئـەم پەیمانـە، کـە بەگشـتی لـە (٤٣٣) مـاددە پێـک هاتـووە. کۆمەڵێـک مەرجـی قـوڕس لـە بوارەکانـی گـەرووە ئاوییـەکان و مافـی وڵاتانـی بیانـی و کاروبـاری دارایـی عوسـمانی و چارەنووسـی گەلانـی تـری نـاو دەوڵەتـی عوسـمانی وەکـو کـورد و عـەرەب و ئەرمـەن و .....هتـد بەسـەر دەوڵەتـی عوسـمانیدا سـەپێنرا.
- لەبارەی کوردستان لە پەیمانی سیڤەردا:
پەیمانەکـە (٣) مـاددەی بـۆ بارودۆخـی کوردسـتان تەرخانکردبـوو، کـە ئەوانیـش ماددەکانـی (٦٢، ٦٣ و ٦٤) بـوون.
مـاددەی ٦٢ تایبـەت بـوو بـە کاری ئـەو لێژنـە بەریتانـی و فەڕەنسـی و ئیتاڵییـەوە، کـە دەبـوو بێنـە ناوچەکـەوە بـۆ دیاریکردنـی سـنووری ئـەو ناوچەیـەی کـە زۆربـەی دانیشـتوانەکەی کـوردن، تـا بگـەن بـە مافـی ئۆتۆنۆمـی خۆیـان، مـاددەی ٦٣یـش ئامـاژە بـە ڕازیبوونـی دەوڵەتـی عوسـمانی دەکات بـەو ئەنجامـەی لیژنەکـە پێـی دەگات، و هەرچـی مـاددەی ٦٤یشـە باسـی ئاینـدەی ئـەو ناوچەیـە دەکات، کـە بەپێـی مـاددەی ٦٢ دیاریکـراوە، بـەوەی ئەگـەر دانیشـتوانی ئـەو ناوچەیـە دوای سـاڵێک خواسـتی جیابوونەوەیـان لـە دەوڵەتـی عوسـمانی هەبێـت، دەتوانـن داواکاری بـۆ ئـەو مەبەسـتە بـۆ کۆمەڵـەی گـەلان بـەرز بکەنـەوە. بڕوانـە: ئەمیـن زەکـی بـەگ، خولاصەیەکـی تاریخـی کوردوکوردسـتان، چاپەمەنـی مانـگ، بانـە، ٢٠١٨ز ل ٢٠٣.
(١) پەیمانـی لـۆزان ئـەو پەیمانەیـە کـە دوای جەنگـی چاڵدێرانـی سـەفەوی وعوسـمانی

وڵات کرا[1].

لە تەموزی ساڵی١٩١٩ شێخ ئەحمەدی بارزان لە دژی سیاسەتەکانی بەریتانی بەرامبەر مافەکانی گەلی کورد وەستایەوە، هەریەکێك لە کۆلۆنێل بێل حاکمی بەریتانی لەموسڵ و کاپتن سکۆت حاکمی ئاکرێ، بەتوندی دژی شێخ ئەحمەد بارزانی بوون، هەڕەشەی توندیان دەکرد و سەرانەیەکی زۆریان خستبوویە سەر خەڵك و هەموو دانیشتوانی

بۆجاری دووەم کە کوردستانی گەورەی تێدا بەشکراو بوو بە ژێر دەستەی دەوڵەتە گەورەکان و زلهێزەکانی جیهان، پاش ئەوەی (کەمال ئەتا تورك) سەرۆك و دامەزرێنەری دەوڵەتی تورکیا، بە هەوڵی دیپلۆماسی و پاڵپشتی یەکێتی سۆڤیەتی جاران توانی (پەیمانی سیڤەر) هەڵوەشێنێتەوە، لە ڕێکەوتی ٢٤-٠٧-١٩٢٣ کۆنفرانسێکی نوێ لە لایەن دەوڵەتانی ئینگلیز و فەرەنسا و ئیتاڵیا و رووسیا، لە شاری «لۆزانی وڵاتی سویسرا » بەسترا، مەبەست لە بەستنی ئەو کۆنفرانسەش، کە بە (پەیمانی لۆزان) ناوی دەرکرد، داڕشتنەوەی سەرلەنوێ قەوارەی سیاسی و جوگرافی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بوو. لەو رۆژەدا بوو بڕیارێکی نامرۆڤانە و دوور لە هەموو یاسا و پرەنسیپێکی مرۆڤی و نێودەوڵەتی لە دژی نەتەوەی کورد درا، بەبێ ویست و ئاگاداری نەتەوەی کورد خاکی کوردستان و تێکڕا دانیشتوانەکەی لە نێوان هەر چوار دەوڵەتی ئێران و عێراق و تورکیا و سوریا دابەشکرا. پارچەی پێنجەمی کوردستانیش کە بە کوردستانی سوور ناو دەبرا، کەوتە ژێر دەستی یەکێتی سۆڤیەتەوە، دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکان، پاش داڕشتنی قەوارەی سیاسی نوێ لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی درێژخایەنی خۆیان لە ناوچەکەدا، دەستیان کرد بە یارمەتی دانی سەربازی و فرۆشتنی چەك و پشتیوانی کردنی سیاسی و دیبلۆماسی لەو رژێمانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکرا بوو. بڕوانە: ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تاریخی کوردوکوردستان، چاپەمەنی مانگ، بانە، ٢٠١٨ز ل٢٠٤.

(١) ماجد عبد الرضا، القظية الكرديه فى العراق، بغداد، ٢٠٠٣م، ص٧٠.

ناوچەکەیان هەراسان کردبوو[1]، بۆیە سەرۆکەکانی هۆزی سورچی و زێباری پلانێکیان بۆ کوشتنی هەردوو گەورە بەرپرسی بەریتانی دانا لەو کاتەی بەناوچەکەدا دەگەڕێن، داوایان لە شێخ ئەحمەد بارزانی کرد بۆ ئەوەی پلانەکەیان پەسەند بکات، شێخ ئەحمەد پلانەکەی پەسندکرد بە مەرجێك هەموو لایەك پابەندی بەڵێنەکانی خۆیان بن، لەکاتی گەڕانی هەریەك لە کۆڵۆنێل بێل حاکمی بەریتانی لەموسڵ و کاپتن سکۆت حاکمی ئاکرێ لەناوچەکە کەوتنە کەمین و لە ٤ی تشرینی دووەمی ١٩١٩ کوژران[2].

ساڵی ١٩٣٣ شێخ ئەحمەد بارزانی دژی سیاسەتی قەڵاچۆکردن و لەناوبردنی کورد و تواندنەوەیان لەناو بۆتەی نەتەوەی عەرەبدا دەستیکرد بە شۆڕش، ، بەڵام نەیتوانی سەرکەوتوو بێت، بۆیە بە فەرمانی حاکمی بەریتانی لە عێراق دوور خرایەوە بۆ شاری کەرکووك و لەوێشەوە گوازرایەوە بۆ شاری سلێمانی تاکو ساڵی ١٩٤٥ لەو شارە مایەوە. سیاسەتی بەریتانیا هەنگاوێکی ئیمپریالیزمیانە بوو بەرامبەر بە مافی گەلی کورد، لەگەڵ ئەوەشدا دامەزراندنی عێراق لەسەر بنەمای عێراقێکی عەرەبی پرۆژەیەکی سەرکەوتوو نەبوو، چونکە سەقامگیری لێنەکەوتەوە[3]، دەکرێت بڵێین هەڵەیەکی گەورەی مێژوویی بوو، چونکە دوو نەتەوە و دوو شارستانی جیاواز بوون، بەزۆر بەیەکەوە لێکندران و بە ناچاری پێکەوە لەوڵاتێك نیشتەجێکران.

لە ساڵی ١٩٤٣ دا مەلا مستەفا بارزانی سەرکردایەتی شۆڕشێکی چەکداری کرد دژی حکومەتی پاشایەتی عێراق، پاش چەندین شەڕ و

(١) مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢٠ز، ل ٢٥.

(٢) هەمان سەرچاوە ، ل ٢٦ .

(٣) توماس بوا، المصدر السابق، ص٢٠٦.

پێکدادن لەنێوان سوپا و پێشمەرگەکانی بارزانی دانوستانی نێوان بارزانی و حکومەت بە سەرۆکایەتی نوری سەعید[1] دەستیپێکرد، لەچوارچێوەی ئەم ڕێککەوتنەدا، ڕەزامەندی لەسەر دامەزراندن و پێکهێنانی ویلایەتی کوردستان درا، کە پێك دەهات لە هەر سێ شاری هەولێر و سلێمانی و کەرکووك و قەزاو ناحیە کوردنشینەکانی شاری موسڵ[2]، بەڵام بەداخەوە ناوەڕۆکی ئەم ڕێککەوتنامەیە لە لایەن وەزیرەکانی نوری سعید و چەند سیاسییەکی عێراقی ڕەتکرایەوە، ئەمەش بوو بەهۆکاری دەست لەکارکێشانەوەی نوری سەعید[3]، بۆیە لە ساڵی ١٩٤٥ مەلا مستەفا بارزانی بڕیاری پاشەکشەی دا بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەهۆی ئەو فشارەی خرابوویە سەر خودی خۆی و شۆڕگێڕان[4]. پاش ئەوەی گەیشتە

---

(١) نوری سەعید لە ساڵی ١٨٨٨ لەبەغدا لە خێزانێکی مام ناوەند لەدایك بووە، باوکی لەیەکێك لە فەرمانگەکانی سەردەمی عوسمانی وەك مدقق کاری دەکرد، نوری سەعید لە ئەکادیمیای سەربازی ئەستەنبوڵ خوێندوویەتی و پەیوەندی کردووە بە سوپای عوسمانی و پلەی ملازم بووە، هەروەها لە کۆلێژی ئەرکان خوێندنی تەواوکردووە، لە ساڵی ١٩١٦ پەیوەندیی بە شۆڕشی عەرەبی گەورەوە کردووە، مەلیك فەیسەڵ باوەڕ و متمانەیەکی زۆری پێ هەبووە، بۆیە ڕای سپاردووە بۆ ئەوەی دەزگای پۆلیس و ئاسایش دابمەزرێنێت، پاشان بەڕێوەبەری پۆلیس بووە، لەزۆربەی وەزارەتەکانی سەردەمی مەلیك وەزیری بەرگری بووە، کەسێکی چالاك بووە، لەناوەڕاستی بیستەکانەوە دەستە ڕاستی مەلیك فەیسەڵ بووە، سیاسیەکان زۆر لە هەنگاوە ترسناکەکانی دەترسان، لە ساڵی ١٩٣٠ بۆیەکەم جار پۆستی سەرۆك وەزیرانی وەرگرتووە، لەنێوان ساڵی ١٩٣٩ تاوەکوو ساڵی ١٩٥٨ چوارده جار سەرۆکایەتی حکومەتی پێ سپێردراوە، بڕوانە: حامد الحمدانی، نوری سعيد رجل المهمات البريطانية الكبرى، بغداد، ٢٠٠٤، صص ١١-١٤.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل ١٢٧.

(٤) صلاح سعدالله، المصدر السابق، ص٨٩.

ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان زۆری نەبـرد کۆماری کوردسـتان لە شـاری مهاباد وەك یەکەمیـن نۆبـەرەی کۆمـاری کـورد دامـەزرا، بارزانـی و هاوڕێکانـی ڕۆڵێکـی بەرچاویـان هەبـوو لـە کۆمـار، بـەڵام بەداخـەوە زۆری نەبـرد کۆمـار لەژێـر کاریگەریـی بارودۆخـی هەرێمـی و ناوچەیـی ڕوخـا، لـە ئەنجامـدا پـاش مشـتومڕێکی زۆری مـەلا مسـتەفا بارزانـی و هاوەڵەکانـی ڕویانکـردە یەکێتی سـۆڤیەت[1]، چونکـە هیـچ تروسـکایەکی هیـوا و ئومێـد نەمابـوو، وڵاتانـی هەرێمـی دژی مانـەوەی بارزانـی بـوون لەوڵاتەکانیـان.

دامەزراندنـی پارتـی دیموکراتی کوردسـتان لە سـاڵی ١٩٤٦ بـە ڕێنوێنی و سـەرکردایەتی مـەلا مسـتەفا بارزانـی وەرچەرخانێکـی گـەورەی مێـژووی بوو لـە دیرۆکـی کـورد، چونکە پارتی لـە قۆناغێك دامـەزرا، هیواکان بـەرەو نەمان چووبـوون و خەڵکـی کوردسـتان بەگشـتی بێ ئومێـد ببوو.

شۆڕشی ١٤ تەموز و سەردەمی کۆماری یەکەم و قۆناغێکی نوێ

لـە ١٤ی تەمـوزی سـاڵی ١٩٥٨ وەرچەرخانێکـی گەورە لەمێـژووی عێراق ڕوویدا، کۆمەڵێك ئەفسـەر و سیاسـی عێراق شۆڕشـیان دژی ڕژێمی پاشـایەتی هەڵگیرسـاند و توانیـان سـەرکەون، لەیەکـەم هەنگاویشـدا سیسـتەمی فەرمانڕەوایـی پاشـایەتی لـەو وڵاتـە بـۆ هەتاهەتایـە سـڕایەوە، قۆناغێکـی نـوێ دەسـتپێکرد ئەویـش قۆناغـی یەکەمـی حکومەتـی کۆمـاری بـوو[2]، گەلـی کـورد هیـوای لەسـەر حکومەتـی کۆمـاری هەڵچنـی بـوو، پەیوەنـدی نێـوان کـورد و عـەرەب تا ئاسـتێکی زۆربـاش چووە پێشـەوە[3]، ئەمـەش بووە هـۆی هاتنەکایـەی دەسـتورێکی نـوێ بـۆ عێـراق، کـە دەسـتووری کاتیـی بوو لـە ٢٧ی تەمـوزی سـاڵی ١٩٥٨، کـە تێیـدا بەڕوونـی دان نـرا بـە مافـی گەلـی

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٦.

(٢) جەلال تاڵەبانی، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، سلێمانی، ٢٠١١ز، ل ٢٦٦.

(٣) عبد الحسین مهدی عواد، المصدر السابق، ص١٠٧.

کورد وەك پێکهاتەیەکی سەرەکی لەعێراق، لە مادەی سێی دەستورەکە بەو شێوەیە ئاماژەدرابوو: کیانی سیاسی عێراق لەسەر بنەمای هاوکاری هەموو هاوولاتیانی عێراق دامەزراوە[1]، بە ڕێزگرتن لە مافی تەواوی پێکهاتەکان، عەرەب و کورد هاوبەشن لەو ولاتە، لەدەستوردا دان نرابوو بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لە چوارچێوەی عێراقێکی یەکگرتوودا. لێبوردنێکی گشتی دەرکرا بۆ هەموو ئەو کوردانەی دوورخرابوونەوە، بەتایبەتی بۆ هەڤالانی بارزانی و خودی مەلا مستەفا بارزانی، ئەوەبوو بارزانی لە ڕێکەوتی ٦ی تشترینی یەکەمی ١٩٥٨ بەشێوەیەکی شکۆمەندانە و لەنێو ئاپۆرایەکی مەزنی جەماوەر و پێشوازییەکی فەرمی گەیشتەوە بەغدای پایتەخت[2]، لە ڕێکەوتی ١٦ی نیسانی ١٩٥٩ بارزانی خۆیشی پێشوازی لە هاوەلانی کرد لە بەندەری بەسرە، خودی شیخ ئەحمەد بارزانی لە هەولێر چوو بۆ پێشوازی و دیدەنی هەڤالانی بارزانی[3].

زۆری پێنەچوو، ڕەوشی عێراق بەهۆی سیاسەتە دەرەکییەکانی عەبدولکەریم قاسم لەژێر کاریگەریی نەتەوە پەرستەکان، بەرەو خراپ بوون چوو، ئەوەبوو لەگەڵ تورکیا پەیوەندی تێکچوو، هەروەها لەگەڵ ئێرانیش بەهۆی ناکۆکی لەسەر ویلایەتی ئەهواز[4]، لە هەمان کاتیشدا داوای کوێتی دەکرد وەك بەشێك لە عێراق[5]، ئەمانە و دژایەتیکردنی بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا و بەریتانیا لە ناوچەکە، بەتایبەتی هەوڵی

---

(١) توماس بوا، المصدر السابق، ص١٨٣.

(٢) مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی دووەم، ل ٥١.

(٣) مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوە، ل ٥٨.

(٤) سناء جاسم الكعبی، الاحواز الحائرة بین العراقیة و الایرانیة، مجلە میزوبوتامیا، عدد٤، بغداد، ٢٠٠٥م، ص١٦٨.

(٥) نوری عبدالحمید العانی، تاریخ الوزارت العراقیة فی العهد الجمهوری، ١٩٥٨-١٩٦٨، جزء٥، بغداد ٢٠٠٥م، صص ٢٧٠-٢٧١.

خۆماڵـی کردنـی نـەوت[1] .

پێشـبینی دەکـرا شۆڕشـی ١٤ تەمـوزی ١٩٥٨ ببێتـە مایـەی دروسـتبوونی سـەقامگیریەکی تـەواو لـە عێـراق، بەتایبەتـی هەڵوێسـتی حکومەتـی کۆمـاری بەرامبـەر پرسـی کـورد و سـەرکردایەتیەکەی، داواکردنـی گەڕانەوەی بارزانـی و هاوەڵەکانـی لـە پەناهەندەیـی، هەڵوێسـتێکی ئەرێنـی بـوو لـە لایـەن کاربەدەسـتانی ئەوکاتـی حکومـەت[2]، لەگـەڵ ئەوەشـدا بـە فەرمـی تۆمارکردنـی پارتـی وەك حزبێکـی سیاسـی مۆڵـەت درا و بـە ئـازادی بتوانێت لـە هەمـوو عێـراق کاری سیاسـی خـۆی بـکات[3]، بـەڵام بەداخـەوە هـەر زوو ئـەم هیـوا و ئاواتانـە چوونـە ژێـر گڵ و لەژێـر کاریگەریی نەتەوەپەرسـتەکان و عەرەبـە تونـد ئـاژۆکان نێوانـی حکومـەت و پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان تێکچـوو، ئەمـەش بـوو بـە سـەرەتای هەڵگیرسـانی شۆڕشـی ئەیلـوول[4].

---

(١) چارلـز تریـب، چەنـد لاپەڕەیـەك لەمێـژووی عێـراق، و: محمـد حسـێن، عەبدالقـادر کەلهـور، چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات، هەولێـر، ٢٠١٣ز، ل ٢٠٨-٢٠٩.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەوی پێشوو، ل ٤٩.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل ٨٩.

(٤) جەلال تاڵەبانی، سەرچاوەی پێشوو ل ٣١٤-٣١٥.

بارودۆخی کوردستان لە قۆناغی پاش عەبدولکەریم قاسم

دوای ئـەوەی عەبدولسـەلام عـارف بـە هـاوکاری بەعسیەکان لـە ٨ی شـوباتی سـاڵی ١٩٦٣ توانـی بگاتـە کورسـی دەسـەڵات، سـەرکردایەتیی سیاسـیی کـورد لـە پەرچەکردارێکـدا خۆشـحاڵی و پشـتیوانی خـۆی دەربـڕی بـۆ ئـەو حکومەتـە نوێیـە، بـەو هیوایـەی سـەرەتایەك بێـت بـۆ وەلانانـی هەمـوو ئـەو کێشـە ناوخۆییانـە و گەیشـتن بـە ئەنجامێکـی بـاش بـۆ چارەسـەرکردنی کێشـەی ڕەوای گەلـی کـورد[1]، بـۆ ئـەم مەبەسـتە شـاندێك لەسـەر ئاسـتێکی بـەرز لـە لایـەن سـەرکردایەتی کـورد ڕەوانـەی بەغـدا کـرا، بـۆ نیشـان دانـی نیازپاکـی کورد سـەبارەت بە چارەسـەرکردنی کێشـەی نێوان حکومـەت و شـۆڕش، شـاندەکە لەگـەڵ عەبدولسـەلام عـارف کۆبوویـەوە و پیرۆزبایـی سـەرکردایەتی شـۆڕش و پارتـی دیموکراتـی کوردسـتانی پێگەیانـد، سـەرکردایەتی بروسـکەیەکی پیرۆزبایـی بـۆ عەبدولسـەلام عـارف نـارد، ناوەڕۆکـەی بـەم شـێوەیەی خوارەوە بوو: «کورد دڵخۆشـە بـە کەوتنی ڕژێمی قاسـم، چاوەڕێـی هەنـگاوی پۆزەتیـڤ لـە شۆڕشـی نـوێ دەکات، سـەبارەت بـە چارەسـەرکردنی کێشـەی کـورد لەسـەر بنەمـای مافـی ئۆتۆنۆمی کـە ببێتە مایـەی بەردەوامـی برایەتـی نێوانمـان» لەبەرامبـەر ئـەم دەستپێشـخەرییەی سـەرکردایەتی کـورد، حکومەتـی عێـراق لـە وەڵامـی بروسـکەکە بەم شـێوەیە هەڵوێسـتی خـۆی دەربـڕی: هـەوڵ دەدەیـن بـۆ بەرقەراکردنـی ئازادی و دیموکراتـی بـۆ هەمـوو عێـراق، ئێمە بـە چاوێکی یەکسـان دەڕوانینـە هەموو نەتەوەکانـی عێـراق، هیـچ جیاوازیـەك لەنێـوان عـەرەب و کـورد نابێـت نـە لـە مـاف و نـە لەئەرکـدا، هەموویـان لەبەرامبـەر ئـەرك و مافدا یەکسـانن، حکومەتیـش بـۆ خـۆی چاودێری ئەمـە دەکات، هەر لەم بروسـکەیە داوایەکی ئاڕاسـتەی کـورد کـرد، بۆ ئەوەی دەسـت بەگفتوگـۆی فەرمی بکەن سـەبارەت

(١) مەسعود بارزانی، بەرگی دووەم سەرچاوی پێشوو، ل ١٥٣.

بە چارەسەرکردنی ئەم دۆخە بۆ کۆتاییهێنان بەو ڕەوشە نالەبارە[١].

حکومەتی عێراق لەسەردەمی عەبدولسەلام عارف هەوڵێکی زۆری دا لەگەڵ کورد بگاتە ڕێککەوتن، بەڵام بەهۆی باڵادەستی عەقڵیەتی سەربازیی لەنێو ئەم حکومەتە، سەرەنجام هەموو ئەو هەوڵانە بە بنبەست گەیشتن، لە ساڵی ١٩٦٤ دانوستان لە نێوان حکومەت و شۆڕش دەستیپێکرد[٢]، بۆ دۆزینەوەی ڕێگاچارەیەك بۆ کێشەی کورد، لە چوارچێوەی ئەم گفتوگۆیانە، لە لایەن سەرکردایەتی کورد پرسی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان پێشنیازکرا، کەچی وەڵامی سەرۆك وەزیرانی عێراق کە ئەوکات تاهیر یەحیا بوو، بەم شێوەیە بوو: «ناکرێت بە باکووری عێراق بگوترێت کوردستان، بەبێ ئەوەی ڕێگای جیابوونەوەی بۆ بکرێتەوە[٣]».

جەلال تاڵەبانی کە وەک ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردستان یەكێك بوو لە ئەندامانی شاندەکە، بەم شێوەیە باسی ڕێککەوتنەکە دەکات: « دانوستان لەنێوان شۆڕش و حکومەتی عەبدولسەلام عارف دەستیپێکرد» من نێردراو و باوەڕپێکراوی مەلا مستەفا بارزانی و مەکتەبی سیاسی بووم، هەردووکیان باوەڕ و متمانەیان پێ بووم، بۆ ئەوەی دانوستان بکەین لەگەڵ حکومەتی نوێ، چاومان کەوت بە گەورە بەرپرسەکان و داواکاری و داخوازیی کوردمان پێ ڕاگەیاندن، بەداخەوە کە ئەم دانوستانە سەری نەگرت و دووبارە شەڕ و کوشتار لەنێوانمان دەستیپێکردەوە[٤].

وێڕای ئەوەی دانوستان لە نێوان شۆڕش و حکومەتی نوێی عێراق

---

(١) علیاء محمد حسین الزبیدی، التطورات السیاسیة فی العراق ١٩٦٣-١٩٦٨م، اطروحه دکتوراه غیر منشورة، کلیة التربیة للبنات، جامعة بغداد، ٢٠٠٦م، ص٣٨٣.

(٢) نفص المصدر، ص٣٨٤.

(٣) منذر الموصلی، القظیة الکردیة فی العراق البعث والاکراد، دمشق، ٢٠٠٠م، صص١٧٠-١٧٣.

(٤) جەلال تاڵەبانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٤-٣١٥.

سەرینەگرت، کەچی بۆ پیشاندانی نیازپاکی، حکومەتی عێراق بە ڕواڵەت وای نیشاندا کە هەوڵی چارەسەرکردنی کێشەی کورد دەدات، بۆیە لە ٢٩ی نیسانی ساڵی ١٩٦٤ دەستورێکی کاتی پێشنیازکرد، لەو دەستورەدا بەتایبەتی لە بەندی[١] ١٩ ئاماژەی بە هەبوونی هەردوو نەتەوەی عەرەب و کورد دابوو کە لە ئەرك و ماف یەکسانن بەبێ جیاوازی، ئاماژە بەوەش درابوو، هەموو گەلانی عێراق یەکسانن بەبێ ڕەچاوکردنی ڕەگەز و بنەچە و زمان و ئایین، لەناو ئەو دەستورە دان نرابوو بە مافی گەلی کورد لە چوارچێوەی عێراقێکی یەکگرتوودا[٢].

پاش سەرنەگرتنی گفتوگۆی نێوان شۆڕش و حکومەت لە سەرەتای فەرمانڕەوایەتی عەبدولسەلام محمد عارف، دووبارە شەڕی چەکداری دەستپێکردەوە، توێژەر و چاودێرانی بارودۆخەکە لەو باوەڕەدان هۆکارەکانی دەستپێکردنی شەڕی نێوان حکومەت و شۆڕشی کورد، هەمان هۆکاری سەردەمی عەبدولکەریم قاسم بوون[٣]، ئەوانیش بریتی بوون لەوەی کە کورد سووربوو لەسەر بە دەستهێنانی مافە نەتەوەییە ڕەواکانی، کەچی حکومەتە یەك لەدوایەکەکانی عێراق سەرەتای هاتنە سەر دەسەڵات زۆر بەگەرمی پێشوازیان لە شاندەکانی کورد دەکرد و هەڵوێستی ئەرێنیشیان پیشان دەدا بۆ چارەسەکردنی کێشەی کورد و فەراهەم کردنی داخوازی و مافە ڕەواکانی گەلی کورد[٤]، بەڵام بە

---

(١) قانون الدستور المؤقت لسنة ١٩٦٤م، قانون عراقی، تاریخ التشریع ١٩٦٤/٤/٢٩م، مادة ١٩.

(٢) نفس المصدر، ص ١٩.

(٣) خلیل محمد طاهر البرواری، مصطفی البارزانی دوره فی نشوء وتطور الحرکة القومیة التحرریة الکردیة، رسالة ماجستیر غیر منشورة، الاکادیمیة العربیة فی الدانمارك، ٢٠١١م، صص ٦٧-٦٨.

(٤) مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان، بەرگی سێیەم

تێپەڕبوونـی کات، دوای ئـەوەی حکومەتـەکان شـوێن پێـی خۆیـان بەهێـز دەکـرد لەژێـر کاریگەریـی شـەقام و هەندێـک جاریـش سیاسـییە تونـد ئاژۆکانیـان، دەسـتبەرداری چارەسـەرکردنی کێشـەی کـورد دەبـوون.

لـە سـاڵی ١٩٦٤ لـە نێـو سـەرکردایەتی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کورد دووبەرەکـی درووسـت بـوو، پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان دابـەشی سـەر دووبـەرە بـوو، بـەرەی شـۆڕش و بـەرەی مەکتەبـی سیاسـی کـە ئیبراهیـم ئەحمـەد سـەرکردایەتی دەکـرد، ئـەم دووبەرەکیـە ڕاسـتەوخۆ ئێران لەپشـتی بـوو، لـە ڕێگـەی عیسـا پژمـان[1] کـە لـە هەوڵی بـەردەوام دابـوو تاوەکـو بڕوا بـۆ سـەرانی ئێـران دروسـت بـکات کـە بەشـێکی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کوردسـتان لەژێـر دەسـتی ئیبراهیـم ئەحمـەدە. ئیبراهیـم ئەحمـەد و هاوڕێکانـی بـە هەمـوو شـێوەیەك خەریکی دروسـتکردنی پڕوپاگەنـدە بوون دژی بارزانـی، خۆشـیان وەك شـارەزا لـە بـواری سیاسـی و فەرهەنگی..هتـد نیشـان دەدا، بـەڵام نەیانتوانـی بـە ئاواتەکانیـان بگـەن، هەرچەنـدە هەوڵـی بەسـتنی کۆنگرەیانـدا لـە مـاوەت، مەبەسـتیش لـەو کۆنگرەیـە دەرکردنـی بارزانـی بـوو لـە سـەرکردایەتی کردنـی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد و سـەرۆکایەتی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان[2].

بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢٠ز، ل ١٥٤.

(١) عیسـا پژمـان یەکێـك بـوو لـە ئەندامانـی سـاواك، خەڵکـی شـاری سـنە بـوو، کوردێکـی خۆفـرۆش دژی گەلـی کـورد و خەباتـە رزگاریخوازەکـەی بـوو، بڕوانـە مەسـعود بارزانـی، هەمـان سـەرچاوە ل ١٦٥-١٦٦.

(٢) مەسعود بارزانی، بەرگی سێیەم بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٣.

بارودۆخی كوردستان دوای كودەتای ١٧ی تەمووزی ساڵی ١٩٦٨

لـە ١٧ی تەمـوزی سـاڵی ١٩٦٨ لـە عێـراق گۆڕانكارییەكی سیاسـی گەورە ڕوویـدا، بەهـاوكاری هەریەكێـك لـە عەبدولڕەحـمان نایـف و ئیبراهیـم داود و سـەعدون غەیـدان، توانـرا كۆتایـی بـە دەسـەڵاتی عەبدولڕەحـمان عـارف بهێنرێـت، هـەر زوو خـۆی دابەدەسـتەوە و دوورخرایـەوە بـۆ لەنـدەن[١]، ئەم كودەتایـە سـەرەتای هاتنـی حزبـی بەعـس بـوو بۆ سـەر كورسـی دەسـەڵات، گۆڕانێكـی جێگیرتـری خسـتە پێكهاتـە و ئاڕاسـتەی حكومـەت لـە عێراقـدا، پێشـتر لـە سـاڵی ١٩٦٣ نەیانتوانـی بـوو بـەو شـێوەیەی ئـەو جارە سیسـتەمی حوكمڕانـی دابمەزرێنـن[٢]، حوكمڕانییەكـی تونـد و تیژ و سـەرەتایەكی خراپی فەرمانڕەوایەتـی لـە عێـراق دەسـتی پێكـرد، لـە یەكەمیـن هەنگاوەكانـی ئەحمەد حەسـەن بەكر و سـەدام حوسـێن بە تیرۆر و تۆقاندن و پاكتاوكردنی دۆسـت و یارانـی خۆیـان دەسـت پێكرد، بێگومـان هەر ئەمەش بـوو وای كرد ئـەم ڕژێمـە هـەر زوو ببێتـە مایەی تـرس و تۆقاندنـی خەڵك[٣].

پـاش ئـەوەی ئەنجوومەنـی سـەركردایەتی شۆڕشـیان دامەزرانـد، ئـەم ئەنجوومەنـە ئەحەمـەد حەسـەن بەكـری وەك سـەرۆك كۆمـار و سـەدام حوسـێن بەجێگـری سـەرۆك دیاریكـرد، ئینجـا كارنامـەی حكومەتیـان بڵاوكـردەوە و بەشـێوەیەك باسـی كێشـەی كـورد لەنێـو ئـەم كارنامەیـە هات، وەك ئـەوەی كێشـەیەكی زۆر ئاسـایی بێـت[٤]، هەرچەنـدە لـە سـەرەتای

---

(١) ن، لازاریـف، مێـژووی كوردسـتان، و: وشـیار عەبدوڵـڵا سـەنگاوی، چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات، هەولێـر، ٢٠١٠ز، لا٤٩٨، مەسـعود بارزانی،هەمـان سـەرچاوە، ل ٢٥١.

(٢) فیبـی مـاڕ، مێـژووی نوێـی عێـراق، و: حەمـە شـەریف حەمـە غەریـب و شـێركۆ ئەحمـەد حەوێـز، چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات، هەولێـر، ٢٠١٠ز، ل ٢٢٣.

(٣) هەمان سەرچاوە ل ٢٢٣.

(٤) ن، لازاریف، سەرچاوەی پێشوو ل ٤٩٩، مەسعود بارزانی، ل ٢٥١.

پێکهێنانی کابینەی وزاری، عەبدولڕەزاق نایف ڕاسپێردراو بۆ پێکهێنانی کابینەکە لە ڕێگای ساڵح یوسفی داوا لە بارزانی کرا ناوی پێشنیازکراوانی خۆی ڕەوانە بکات بۆ کابینە نوێیەکە، بەڵام ئەم هەوڵەش هەر زوو لەبار چوو، بەشی هەواڵگری شۆڕش زانیاری لابوو کە دووبارە کودەتا ئەنجام دەدرێت، ئەوەبوو لە ٣٠ی تەموزی هەمان ساڵ عەبدولڕەحمان نایف دوورخرایەوە[١].

تا دەهات ڕەوشی عێراق بەرەو ئاڵۆزی دەچوو، لەکۆتایی ساڵی ١٩٦٨ هەوڵی کودەتا بەسەر حکومەتی ئەوکات درا، دووبارە لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٧٠ هەوڵەکان بەردەوام بوون بۆ کودەتا بەسەر حکومەت و ڕژێمی ئەوکات، بەڵام نەیانتوانی سەرکەوتوو بن، بۆ خۆدەربازکردن لەو مەترسییانە حزبی بەعس هەوڵی بەرەیەکی یەکگرتووی نیشتیمانی پێشنیازکرد بۆ کۆتایهێنان بەو ڕەوشە نائارامە، ئەم هەنگاوەشی وەك پرۆسەی بە دیموکراتیزەکردنی وڵات بوو، داوا لە پارتی دیموکراتی کوردستانیش کرا بۆ ئەوەی بەشدار بێت لەو بەرەیە، لەبەرامبەردا پارتی داواکاری هەبوو بۆ ئەوەی بێتە ناو ئەو هاوپەیمانێتیە، یەکەمیان ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کوردستان لەچوارچێوەی عێراقێکی دیموکراتی، دووەم هێنانە کایەی کەشێکی ئارام بۆ ئەوەی ئازادی بیروڕا فەراهەم بکرێت، ڕێگا لەچالاکییە حزبییەکانی پارت و ڕێکخراوە سیاسیەکان نەگیرێت[٢]، بەڵام ئەمە تەنیا بۆ شاردنەوەی سیاسەتە تیرۆر و توند ئاژۆکانی بوو، چونکە گرنگترین میکانیزمی بەعس بۆ گەیشتنە دەسەڵات، ئەوەبوو زنجیرەیەك خەڵکی دادگایی کرد، ئینجا نەك هەر ئەوانەی ئۆپۆزسیۆن بوون، بەڵکو پێگەی سیاسیەکانیشی ئەوەندە لاواز کرد، کە بووبوو بە مایەی شەرمەزاری بۆیان. هەر ئەوەندەش نا، بەڵکو تاوانی ناپاکیشی دەدانە پاڵ، بەوەی سیخوڕی ئەمریکا و ئیسرائیل بوون، ئەمە وای کرد

---

(١) مەسعود بارزانی،هەمان سەرچاوە، ل ٢٥٢.

(٢) ن، لازاریف، هەمان سەرچاوە، ل ٥٠٠.

دەسـەڵات تەنیا لـە دەسـتی چەنـد کەسـێك قەتیـس بێـت[1].

(١) فیبی مار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٦.

شۆڕشی ئەیلوول وەرچەرخانێک لەمێژووی خەباتی چەکداری کورد

پاش ئەوەی عەبدولکەریم قاسم توانی سەرکەوتوو بێت لە شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ و گۆڕینی ڕژێمی پاشایەتی بۆ کۆماری، ئەم قۆناغە و ئەم ڕژێمە نوێیە بوو بە مایەی ئومێدی خەڵکی کوردستان، بەتایبەتی دوای ئەوەی بەڵێنی چارەسەرکردنی کێشەی کوردی دا، بڕیاری دا لە چوارچێوەی عێراق هەموو مافێکی کورد دەستەبەر بکات، لەگەڵ ئەوەشدا، هەر زوو هەوڵی گەڕانەوەی مەلا مستەفا بارزانی دا لە یەکیەتی سۆڤیەت، ئەمە وای کرد ئەوەندەی تر متمانەی خەڵکی کوردستان و سەرکردایەتیەکەی بە حکومەتی کۆماری عێراق بەهێز ببێت[1]، بەڵام زۆری نەبرد گۆڕانێکی بنەڕەتی لە سیاسەتی عەبدولکەریم قاسم بەرامبەر بە نەتەوەی کورد ڕوویدا، هەڵوێستی توندی بەرامبەر بە گەلی کورد نواند، دوای ئەوەی مەلا مستەفا بارزانی سەردانی یەکیەتی سۆڤیەتی کرد، لەوێش لەگەڵ گەورە بەرپرسانی ئەو وڵاتە گفتوگۆی کرد سەبارەت بە ئایندەی پەیوەندی کورد و عەرەب لە عێراق، کەچی عەبدولکەریم قاسم بە گومانەوە دەیڕوانیە ئەم گەشتەی بارزانی[2]، بۆیە هەر زوو نیشانەکانی دژایەتی بەرامبەر گەلی کورد دەرکەوتن، کە بریتی بوو لە هەنگاو و هەڵوێستەکانی بەرامبەر بەعەرەبکردنی خاکی کوردستان و چەوساندنەوەی گەلی کورد لەڕووی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە، وێڕای هەموو ئەوانە بەفەرمی شەڕی دژی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان ڕاگەیاند[3].

وەك پەرچەکردارێك بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان بڕیاری

(١) مەسعود بارزانی، بەرگی سێیەم بەشی یەکەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠.

(٢) مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠.

(٣) د. کاوس قفطان، الحركة القومية التحررية الكردية فی كردستان العراق 1963-1958م، سليمانية، ٢٠٠٤م، ص١٥٣.

شۆڕشـیدا، بەرامبـەر هەڵوێسـتە شـۆڤێنی و دژایەتیەکانـی حکومەتـی قاسـم، شۆڕشـی ئەیلوول گەورەترین و درێژترین شۆڕشـی چەکداری و سیاسـی کورد بـوو، لـە ١١ی ئەیلوولـی سـاڵی ١٩٦١ بـە ڕابەرایەتـی مـەلا مسـتەفا بارزانـی هەڵگیرسـا[١]، شـۆڕش بـوو بـە هیـوا و ئومێـدی خەڵکـی، چەتری کۆکـەرەوەی ڕەنـگ و دەنگـە جیـاوازەکان بـوو، خەڵکـی کوردسـتان بەهەمـوو نەتـەوە و ئایینـە جیـاوازەکان هـەر لـە زاخـۆ تـا خانەقیـن لـە چـوار دەوری شـۆڕش کۆبووبوونـەوە، ئـەم پاڵپشـتی و پشـتیوانیەی خەڵـك بـۆ شـۆڕش ئەنجامـی متمانـە بـوون بوو بە شـۆڕش و سـەرکردایەتیەکەی، لەگەڵ ئەوەشـدا شـۆڕش داواکارییەکـی ڕەوای نەتەوەیەکـی مـاف و خـاك داگیرکراوبـوو، گەورەتریـن پـڕۆژەی نیشـتیمانی بوو، سـنووره دەسـتکردە داسـەپاوەکەی سـەر باشـووری کوردسـتانی تێپەڕانـد، ئـەم شۆڕشـە وەرچەرخانێکی مێژوویی بوو لە شـێوازی خەباتـی سیاسـی و چەکداریـدا[٢].

(١) سـمر فضـلا عبدالحميـد محمـد، اكـراد العـراق تحـت حكـم عبدالكريـم قاسـم١٩٥٨-١٩٦٣م، رسـالة ماجسـتير غيـر منشـورة، ب.ت، ص١٦٤.

(٢) د. كاوس قفطان، نفس المصدر، صص ١٥٥-٢٠٧.

ڕێککەوتنامەی ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠

یەکێـك لـە دەسـکەوتەکانی شۆڕشـی ئەیلـوول ئەوەبـوو، توانـی بـە نـۆ ساڵ چـۆك بـە حکومەتی عێـراق دا بـدات و ناچاری بکات، دان بـە مافەکانی گەلـی کوردسـتاندا بنێـت، بەمـەش ئامانجـی شـۆڕش، کـە مافـی ئۆتۆنۆمـی بـوو بـۆ کوردسـتان بەدیهات، لە ڕێکەوتی ١١ـی ئـاداری ١٩٧٠ سـەرکردایەتی شۆڕشـی ئەیلـوول و حکومەتـی عێـراق ڕێککەوتننامەیەکیـان واژۆکـرد، کـە تێیـدا دان بـە مافـی سیاسـی و ئابـووری و ڕۆشـنبیریی گەلی کوردسـتان نرا[1]، مافـی خـۆ بەڕێوەبەری(ئۆتۆنۆمـی) لـە چوارچێـوەی عێراقێکـی دیموکراسـی دانـی پێدانـرا. ڕێککەوتنامـەی ١١ی ئـادار بـۆ ئـەو قۆناغـەی خەباتی سیاسـی و چەکـداری کـورد، یەکێـك لـە دەسـکەوتە هـەرە مەزنـەکان بـوو، چونکـە بـۆ یەکەمجـار، پـاش دابەشـکردنی کوردسـتان بەسـەر چـوار پارچـەدا، بەشـێوەیەکی فەرمـی دان نـرا بـە بوونـی پرسـی کـورد وەك راسـتییەکی مێژوویـی، گرنگـی و بایەخـی ڕێککەوتنامـەی ١١ی ئـادار لـەوە دابـوو، ئـەم ڕێککەوتننامەیـە بـوو بـە بەڵگەنامەیەکـی فەرمـی و یاسایی لـە لایـەن یەکێـك لـەو وڵاتانـەی کە بەشـێکی کوردسـتانی پێوە لکێـنراوە، وێـڕای ئەوەی خرایـە نێـو دەسـتووری عێراق، کـە لەڕووی یاسـایی ڕەهەندێکی گـەورەی پێ بەخشـیوە[2].

گەلەکۆمەی ساڵی ١٩٧٥ و چارەنووسی شۆڕش

گەلەکۆمـەی هەرێمـی و نێودەوڵەتـی و ڕێککەوتننامـەی جەزائیـر لـە ١٩٧٥/٣/٦، گەورەیی شۆڕشـی ئەیلوولی دەرخست، بەوەی کە دەسەڵاتدارانی عێـراق بـە تەنیـا نەیاندەتوانی شـۆڕش سـەرکوت بکـەن و کۆتایی بـە خەباتی

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١-٥٢.

(٢) بەهادین نوری، بیرەوەریەکانی، بەرگی دووەم، چاپخانەی تاران، ٢٠١٩ز، ل ٧٩١.

کورد بۆ گەیشتن بە مافەکانی بێنن. لەڕاستیدا نسکۆی ١٩٧٥ بەڕادەیەك بوو، هیوا و ئاواتەکانی گەلی کوردی بۆ ماوەیەك لەناوبرد، هەرچەندە زۆری پێ نەچوو شۆڕش بە فۆڕمێکی نوێوە دەستی بە خەبات و چالاکی سیاسی و چەکداری کردەوە[١]. لەئەنجامی ئەو ڕێککەوتنامەیە عێراق کەوتە ژێر بارێکی زۆر قورس، زۆر شتی لەدەستدا، سەروەری عێراق کەوتە مەترسی، بەڵام بۆ ئێران بەتایبەتی ڕەزا شا دەسکەوتێکی مەزن و مێژوویی بوو، چونکە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردوو خەونی بەم دەسکەوتانەوە دەبینی، سەدام حوسێن بەم هەنگاوەی کەوتە هەڵەیەکی گەورەی مێژووییەوە، چونکە ئەگەر بهاتبا سازشی بۆ گەلی خۆی بکردبا، ڕەنگە ئەو زیانە گەورەیەی پێ نەگەیشتبا، چونکە شەڕی ٨ ساڵەی نێوان هەردوو وڵات ئەنجامی ئەو ڕێککەوتنە هەڵەیە بوو[٢]، لە ئەنجامی ئەو پیلانە نێودەوڵەتی و هەرێمییە هەموو هاوکاری و پاڵپشتییەکانی شۆڕش وەستان، ئەمەش کاریگەریی زۆری کردە سەر هاوسەنگی هێز و دواجار باڵانسی شەڕەکەی گۆڕی[٣]، بۆیە لە ١٩٧٥/٣/١٨ بڕیاردرا بۆ ماوەیەکی دیارینەکراو شۆڕش بوەستێنرێت[٤].

بارودۆخی گشتی کوردستان پاش ساڵی ١٩٧٥

بارودۆخی کوردستان دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول ساڵی ١٩٧٥ تا دەهات خراپتر دەبوو، لە ئەنجامی ڕێککەوتنی ئێران و عێراق، بارودۆخێکی یەکجار ناخۆش و دژوار بگرە مەترسیداریش لە باشووری کوردستان هاتە ئاراوە، حکومەتی بەعس دەستی بەسەر هەموو شتێك

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠-١٧٦.

(٢) چارلز تریب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٩.

(٣) ن، لازاریف، مێژووی کوردستان، هەمان سەرچاوە، ل ٥١٦.

(٤) کرێس کۆچێرا، کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستەمدا، و: حەمە کەریم عارف، هەولێر، ٢٠٠٧ز، ل ٤٢٥.

داگرتبـوو، چالاکییـە سیاسـییەکانی بەشـێوەیەك قەدەغـە کردبـوو، هـەر کەسـێك سـەروکاری لەگەڵـی هەبووایـە، بـە لەسـێدارەدان سـزادەدرا، هەموو دامـودەزگا حکومیـەکان بـە بەعسـی کرابـوون، هـەر کەسـێك نەبووبـا بـە ئەندامـی حزبـی بەعـس بـێ کار و ڕووبـەڕووی سـزا دەبوویـەوە[1]، لەگـەڵ هەمـوو ئەوانـەش سیاسـەتی بـە بەعسـیکردن و ڕاگواسـتنی کـوردی پیادەدەکـرد، گونـد و شـارۆچکەکانی کوردسـتانی خاپـور و وێـران دەکـرد، هەوڵـی شـیواندنی دیمۆگرافیـای کوردسـتانی دەدا، سیاسـەتی تەعریبـی پەیـڕەو دەکـرد، بـەزۆر خەڵکـی عەرەبـی لـە باشـووری عێـراق دەهێنایـە کوردسـتان و نیشـتەجێی دەکـردن، سیاسـەتی قۆڕخـکاری پیـادە دەکـرد، بـۆ هیـچ کەسـێك نەبـوو ئینتـما بـکات بـۆ هیـچ حزبێکـی تـر بێجگـە لـە حزبـی بەعـس، هەمـوو چالاکییـە حزبـی و ڕێکخراوەییەکانـی تـری بێجگـە لـە هـی حزبـی بەعـس قەدەغەکرابـوون، ئـازادی ڕۆژنامەگـەری و ڕادەربڕیـن هیـچ بایەخێکـی نەبـوو بـەلای بەعسـیەکان، خەڵکـی کوردسـتانی بێ کار و کاسـبی کردبـوو، بـۆ ئـەوەی نەتوانـن لـەدەرەوەی پەیوەندیکـردن بـە حزبـی بەعـس بژ ییَن.

خەڵکێکـی زۆری کوردسـتان، بەتایبەتـی پێشـمەرگە و کادرانـی پێشـکەوتووی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان بـۆ باشـووری عێـراق دوورخرابوونـەوە، لەوێـش بـێ کار و کاسـبی بـوون، هەموویـان لـە ئـەرك و فەرمانبەرێتیـان دوورخرابوونـەوە، تەنیـا ئەوانـە نەبێـت کـە چووبوونـە ڕێـزی بەعـس و دژی خەڵکـی شۆڕشـگێڕ و نەتەوەیـی هەڵـس و کەوتیـان دەکـرد، مامەڵەیەکـی زۆر تونـدو تیـژ و دوور لـە هەمـوو بنەمایەکـی مرۆڤایەتـی لەگـەڵ خەڵکـی عێـراق بەگشـتی و کوردسـتان بەتایبەتـی دەکـرا، لـە لایـەن دەسـت و پێوەندەکانـی بەعسـی تەنـگ بەخەڵکـی هەڵچنرابـوو، هەمـوو خەڵکـی لەژێـر چاودێریەکـی وورددابـوون، هاتوچـۆی خەڵکیـش

(١) مەسـعود بارزانـی، بارزانـی و بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد، بەرگـی چـوارەم، بەشـی یەکـەم، هەولێـر، ٢٠٢١ز، ل ١٩.

سنورداركرابوو، بـه وردی چاودێری هەڵسوكەوت و جموجۆڵـی خەڵـك دەكـرا، پـاش ئـەوەی ڕێگەیـان بـه هەندێـك لەخەڵكـی كـورد دا بگەڕێنـەوە بـۆ كوردسـتان بـەو مەرجـەی نەگەڕێنـەوە سـەر زێـدی خۆیـان، لـه سـاڵی ١٩٧٨ بەشـێكی زۆری ناوچـه سـنوورییەكانی كوردسـتان بـۆ ئـۆردوگا زۆره ملێـكان ڕاگوێـزران. حكومەتـی عێـراق لـەو ڕاگواسـتنه چەنـد مەبەسـتێكی هەبـوو ، شـێواندنی دیمۆگرافیـای كوردسـتان و دابڕانـدنی خەڵـك و شـۆڕش لـه یەكـتر، چونكـه شـۆڕش هـەر زوو هەڵگیرسـایەوە، ئینجا بۆ ئـەوەی خەڵك دوورخەنـەوە له شـۆڕش، بۆ ئـۆردوگا زۆره ملێـكان ڕاگوێـزران، لەگەڵ هەموو ئەمانـەش حكومـەت بـه ئاسـانی دەیتوانـی له ئـۆردوگاكان چاودێـری خەڵكی بـكات، چونكـه هەمـووی وارێكخرابـوو، كـه كـەس نەیدەتوانـی كارێـك بكات لـه دەرەوەی چاودێـری دەسـت و پێوەنـدی بەعسـییەكان.

قۆناغـی دوای نسـكۆی شۆڕشـی ئەیلـوول هێشـتا كاریگەریـی ڕێككەوتنامـەی نێـوان عێـراق و ئێرانـی پێـوه دیـار بـوو، بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی كوردسـتان بـه پەرتوبـڵاوی هاتـه گۆڕەپانـی سیاسـی، فرەحزبی لـه كوردسـتان دەركـەوت، بەڕادەیـەك ژمارەیەكـی زۆری حزبـی سیاسـی دامـەزران[١]، هـەر یـەك لـه ئێـران و عێـراق فشـاریان خستەسـەر خەڵكـی كوردسـتان، ئێـران لـەلای خۆیـەوە هەوڵـی زۆری دەدا كه ئاوارەكانی نسـكۆی شۆڕشـی ئەیلـوول بگەڕێنێتـەوە عێـراق، بەهەمـان شـێوەش عێـراق لـەلای خۆیـەوە لەهەوڵـی بـەردەوام بـوو، تـا زۆرتریـن خەڵكـی ڕازی بـكات بـۆ ئـەوەی بگەڕێنـەوە عێـراق، بێگومـان ئەمـەش هـۆكاری هەبـوو، چونكـه عێـراق دەیویسـت بـه گەڕانـەوەی خەڵكـه ئاوارەكـە، پێگـەی شـۆڕش بێ هێز بـكات و خەڵـك چیتر پاڵپشـتی و پشـگیری نەكەن[٢]. سـەدام حوسـێن بۆخۆی سـەردانی تارانـی پایتەختـی ئێرانـی كـرد، لـه نامەیـەك كـه بەخەتـی خـۆی نووسـی بـووی دڵنەوایـی خەڵكـی كـوردی كردبـوو، بـۆ ئـەوەی بگەڕێنـەوە

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٨.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٩.

بـۆ عێـراق، گرێنتـی سـەلامەتی و گێڕانـەوەی بۆ سـەر کارەکانیانـی پێدابوون، لێبوردنەکـە تەنیـا ماڵـی بارزانـی نەدەگرتـەوە، بـۆ ئەمـەش داوای لـە حکومەتـی ئێـران کردبـوو، کـە کـورد لە شـارە کوردییـەکان نیشـتەجێ نەکات و ماڵـی بارزانـی بگوازێتـەوە بـۆ شـاری کـەرەج[1].

(١) د. علـی تەتـەر نێـروەی، بزاڤـی رزگاری خـوازی نەتـەوەی کـورد لـە سـاڵەکانی جەنگـی عێـراق و ئێرانـدا لـە سـاڵەکانی(١٩٨٠-١٩٨٨)، چاپخانـەی حاجـی هاشـم هەولێـر، چاپـی یەکـەم، هەولێـر ٢٠٠٨ز، ل ٥٣.

قۆناغی دوای نسکۆ
هەڵگیرسانی شۆڕشی گوڵان

دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول، وێڕای ئەو بارودۆخە خراپەی کە حکومەتی عێراق بەسەر خەڵکی سڤیل سەپاندبووی، بێئومێدی باڵی بەسەر تەواوی خەڵکی کوردستاندا کێشابوو، خەڵك لەوپەڕی بێ هیوایی دابوون، هیچ تروسکایەکیان شك نەدەبرد بۆئەوەی دڵی خۆیانی پێ بدەنەوە، هەرچەندە لێرەو لەوێ هەندێک حزبی سیاسی لە گۆڕەپانی سیاسیدا بوونی خۆیان ڕاگەیاندبوو و هاتبوونە ناوەوە، بەڵام خەڵك بەگشتی هیوای بە پارتی بوو، بۆیە هەریەك لە مەسعود بارزانی و ئیدریس بارزانی کەوتنە خۆ بۆ خۆڕێکخستنەوە، بۆ ئەمەش پلانێکی تۆکمەیان دانا بۆ توندتۆڵکردنەوەی ڕیزەکانی پارتی[1]، بەرنامەو پلانی دەستپێکی خەباتێکی تازە بە شێوەیەکی نوێ گەڵاڵە کرا، سەرکردایەتی کاتی دامەزرێندرا، بۆ ئەوەی سەرپەرشتی ڕێکخستنەوەی پارتی بکات، لەم قۆناغەدا بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان بە شێوەی فرەحزبی دەرکەوت، کاریگەریی ئەو گەلەکۆمە نێودەوڵەتی و هەرێمیەی بەرامبەر شۆڕشی ئەیلوول کرا، هێشتا کاریگەری هەر مابوو، چونکە ئێران و عێراق لە قۆناغی جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی ڕێککەوتننامەکەدا بوون[2].

ساڵی ١٩٧٦ بۆ کورد ساڵێکی شووم بوو، چونکە لەو ساڵەدا مەلا مستەفا بارزانی تووشی نەخۆشی بوو، چەند جارێك هەوڵیدا گەشتی ئەمریکا بکات بۆ مەبەستی چارەسەری، بەڵام ساواك بەهەموو شێوەیەك

---

(١) مەسعود بارزانی، بەرگی چوارەم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣.

(٢) دڵشاد مستەفا وەسانی، باشووری کوردستان هۆکاری دەرەکی و ڕەنگدانەوەی لە ناکۆکی ناوخۆییدا، چاپخانەی ڕۆکسان، هەولێر، ٢٠١٨ز، ل ٢٥.

دژایەتی چوونی بارزانیان دەکرد، لەهەمان کاتیشدا چاودێرییەکی چڕیان خستبوویە سەر جموجۆڵەکانی سەرکردایەتی پارتی، بەتایبەتی بنەماڵەی بارزانی، ڕاشکاوانە گوتبوویان: ئێمە هەست دەکەین ئێوە لەهەوڵی دووبارە خۆڕێکخستنەوەدان[1]، لەبەرئەوەی ئێمە لەگەڵ حکومەتی عێراق ڕێککەوتنمان هەیە، ناتوانین ڕێگاتان پێ بدەین، بەهەر حاڵ دوای ڕەزامەندی وەرگرتن، مەلا مستەفا بارزانی بەیاوەری هەر یەکێك لە ئیدریس بارزانی و مەسعود بارزانی سەردانی ئەمریکای کرد، پاش ماوەیەك مانەوە ئیدریس بارزانی بۆ سەرپەرشتیکردنی ڕێکخستنەوەی ڕیزەکانی شۆڕش و حزب، گەڕایەوە کوردستان، ئەوەبوو هەوڵەکانی بۆ دووبارە هەڵگیرسانەوەی شۆڕش چڕکردنەوە، بۆ ئەم مەبەستەش فرەنسۆ حەریری زۆر بەنهێنی ببوو بە ڕایەڵەی دروستکردنی پەیوەندیی لەنێوان جەماوەر و سەرکردایەتی شۆڕش[2].

شۆڕشی گوڵان ڕووداوێکی گەورە بوو لە مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، چونکە حکومەتی عێراق لەو باوەڕە دابوو، کە جارێکی تر کورد ناتوانێت شۆڕش دژی حکومەت هەڵگیرسێنێتەوە، سەرکردەکانی حزبی بەعس بەو ترس و دڵەڕاوکێیەی خستبوویانە دڵی خەڵکی، گرێنتی هەڵنەگیرسانی شۆڕشیان دەکرد، لەهەمان کاتیشدا لەو کاتدا نرخی نەوت تا ئاستێکی زۆر بەرزبووەوە، ئەمەش وایکرد بەرژەوەندیی وڵاتانی زلهێز بکەوێتە عێراق، لەگەڵ هەموو ئەوانەش نەبوونی پشتگیری هەرێمی بۆ شۆڕش، چونکە حکومەتی ئێران فشاری زۆری خستبووە سەر سەرکردایەتی شۆڕش و زۆر بە وردی چاودێری دەکردن، چونکە لە ئەنجامی ئەو ڕێککەوتنامەیە دەسکەوتێکی زۆری دەستکەوتبوو، کەچی پاش گرتنە دەستی دەسەڵات لە لایەن خومەینییەوە و گەڕانەوەی بۆ ئێران، پرسەکە گۆڕانکاری بەسەر هات، تا ڕادەیەکی باشتر کۆت و بەند لەسەر

(١) چاوپێکەوتن لەگەڵ گۆرگیس یەڵدا تەرخان، ٢٠١٧/٧/٣٠ز شارۆچکەی دیانا.

(٢) هەمان سەرچاوە.

جموجۆڵـی حزبـە کوردیـەکان هەڵگیرا، لەسـەردەمی کۆماری ئیسـلامی ئێران هەوڵـەکان بـۆ خـۆ ڕێکخسـتنەوەی زیاتـر چڕکرانـەوە.

بەرەی کوردستانی سەرەتای قۆناغی ئاشتەوایی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان

لـه بارودۆخـی ئەوکاتـی هێـز و لایەنە سیاسـییەکانی کوردسـتان. زیاتر لە ڕابـردوو بـاس لـە پێکهێنانی بەرەی کوردسـتانی وەك پێویسـتییەکی سیاسـی و هەنگاوێکـی گرنـگ لـە ڕەوتـی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کوردسـتان دەکرا، زۆرێـك لـە حزبـەکان بەتایبەتـی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان لـەو بـاوەڕە دابـوو کـە پێکهێنانـی بەرەیەکـی یەکگرتـووی کوردسـتانی ئەوەنـدە گرنـگ و پێویسـت و پڕبایەخـە، ناکرێـت گیروگرفـت و کۆسـپ و لەمپـەرەکان ڕێـگای پێکهێنانـی لـێ بگـرن. پێویسـتە هێز و لایەنە سیاسـیەکانی کوردسـتان پێداچوونـەوە بـە بۆچـوون و هەڵوێسـتیان بکەنـەوە کـە لـە ڕابـردوو بوونەتە ڕێگـر لەبـەردەم پێکهێنانـی بـەرەی کوردسـتانی، بـە گیانی هەسـت کـردن بە بەرپرسـیاریەتی مێژوویـی کار بکـەن بـۆ لـە یەکـتر نزیککردنـەوەی ڕوانگـە و بۆچوونـە جیاوازەکانیـان لـە پێنـاو پێکهێنانـی بەرەیەکـی یەکگرتـوو و دیموکـرات لـە کوردسـتان، بـەرە ببێتە پەناگەیـەک کە لە نێویدا هێـز و لایەنە سیاسـییەکان بـە ئـارەزووی خۆیان و لەسـەر بنەمـای بەرژەوەندیـی هاوبەش کاربکـەن، بـۆ گەیشـتن بـە ئامانجـە نەتەوەیـی و نیشـتیمانیەکان، ئـەم ڕێککەوتنـە ببێتـە شوناسـێکی یەکگرتـوو بـۆ هەموویـان، لـە پـاڵ پارێـزگاری کـردن لـە شوناسـی خۆیـان وەك حزب.

پارتـی لـە کۆنگـرەی نۆیەمی خۆیدا لـە تشرینی دووەمـی ١٩٧٩، داکۆکی لـە سـەر پێویسـتی هەبوونـی بەرەیەکـی سیاسـی نێـوان حـزب و لایەنـە سیاسـییەکانی کوردسـتان کردبـووەوە. یەکێتـی و یەکگرتنـی بـە فاکتـەری سـەرکەوتنی هـەر گەلێـك دانابـوو، بـە لەبەرچاوگرتنـی بارودۆخـی نازکـی کوردسـتان و بڕوابـوون بەپرەنسـیپی فرە حزبـی لـە گۆڕەپانـی سیاسـیدا،

هەوڵیان دەدا کە بەرەیەکی کوردستانی دروست ببێ[1]، کە ببێتە چەتری کۆکەرەوەی هەموو لایەنە سیاسیەکان، چونکە پارتی باوەڕی وابوو هێز لە یەکگرتن دایە، نەك لەوەی کە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان پارچە پارچە بێت و ناتەبا و ناکۆك بێت لەنێو خۆی خۆیدا.

یەکێك لە هەنگاوە گرنگەکانی پارتی، پاش سەرهەڵدانی ناکۆکی نێوان حزب و لایەنیە سیاسییەکان، وەك هێزێکی سەرەکی دامەزراندنی بەری جود[2] بوو، کە بوو بە فاکتەری زەمینە خۆشکردن بۆ دامەزراندنی بەرەیەکی نیشتیمانی. ئەمەش سەرکەوتنێکی سیاسی گەورە بوو بۆ پارتی و بزووتنەوەی کورد و ئۆپۆزسیۆنی عێراقی لەناوەوە و دەرەوەی عێراقدا[3]، بەرەی جود بۆ ئەو قۆناغی خەباتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان، ڕۆڵێکی کاریگەر و بەرچاوی بینی لە ڕووبەڕووبوونەوەی هەنگاو و

(١) د. علی تەتەر نێروەی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٢.

(٢) بەرەیەکی نیشتمانی نێوان چەند هێزێکی سیاسیی بوو، کە بۆ خەباتی سیاسیی و سەربازیی پێکیان هێنابوو. بەرەی جوود واتا، (الجبهە الوطنیة الدیموقراطیة العراقیە)، لە ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٨٠ لە ڕاژان ڕاگەیەنرا، بەیاننامەکەیان لە کاتژمێری ١٠ی شەو واژۆ کرد. ئەو سێ حزبەی بەرەکەیان پێکهێنابوو ئەمانە بوون: پارتی دیموکراتی کوردستان، حزبی شیوعی عێراق، حزبی سۆسیالیستی یەکگرتووی کوردستان (حسیك). دواتر (پاسۆك)یش چووە ڕیزی بەرەی جود لە ١٣ی تشرینی دووەمی ١٩٨٤ سێ حزبی تری کوردستانی و عێراقی هاتنە ناو ئەو بەرەیە کە بریتی بوون لە حزبی گەلی دیموکراتی کوردستان و پارتی سۆشیالیستی عێراقی کۆبوونەوەی (التجمع) دیموکراتی عێراقی. بڕوانە: مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی چوارەم، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢١، لا١٣١، علی کەندی، ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە، لە ١٩٥١/١/١-٢٠٠٠/١٢/٣١ ، بەرگی سێیەم -چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی لاوان، هەولێر ٢٠٠٩ز، ل ٣٤٨.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٣.

سیاسـەتەکانی حکومەتـی عێـراق و پێشـهات و گۆڕانکارییەکانـی سـەر گۆڕەپانـی عێـراق[1].

لـەو ماوەیـەدا ئیدریـس بارزانـی هەوڵێکـی زۆری دا بۆ ئـەوەی کۆتایی بـە ململانێـی نێـو خۆیی نێـوان حزبـەکان بهێنێت، ئەم هەوڵەشـی لـە پێناوی ئاشـتبوونەوەی یەکەمـی لەگەڵ یەکێتی نیشـتیمانی کوردسـتان لـە ١٩٨١ بوو، بـەڵام ئـەم هەوڵـەی پـاش ماوەیەکـی کەمتر لـە شـەش مانـگ کۆتایـی هات، بـە تایبەتـی دوای هێرشـی هێـزە میلیشـیاکانی تاڵەبانـی بـۆ سـەر هێزێکـی حزبـی سۆسیالسـتی کوردسـتانی لە دۆڵـی وەرتێ لە ناوچەی ڕوانـدز[2]. وێڕای هەوڵەکانـی پارتـی بۆ ئاشـتەوایی نێوان هێزە سیاسـیەکان، یەکێتی و ''سـازکا'' لـە ١٩ی نیسـانی ١٩٨٠ لـە هەورامـان و لـە ١٣ی گـوڵان لـە باڵـەك هێرشـیان کـردە سـەر هێزەکانـی پارتی، بەڵام دەنگی کوردسـتانی عێراق لـە وتاری ١٧ی گوڵانـی خۆیـدا جارێکـی تـر داکۆکـی لەسـەر بـەرەی کوردسـتانی و عێراقـی دەکاتـەوە و دەڵێـت: (پارتی خەبـات دەکات لە پێناوی بەرەیەکی نیشـتیمانی پێشـکەوتنخواز لـە کوردسـتان و سەرانسـەری عێـراق و بەرژەوەنـدی دوور و نزیکـی گەلـی کـورد ئـەم بەرەیـە فـەرز دەکات، داوا دەکات واز بێنـن لـە ڕێبـازی ناکۆکـی و دوو بەرەکـی و براکـوژی کـە تەنیا لە بەرژەوەنـدی ڕژێمی بەغدایـە و لـە جیاتـی هێرش بردن بۆ سـەر یەکتر دەسـتی برایەتییـان بۆ درێژ دەکات)[3].

نـادر هەورامـی کـە ماوەیەکـی زۆر هاوەڵـی ئیدریـس بارزانـی بـوو سـەبارەت بـە پرسـی شـەڕی نێـو خـۆی کـورد دەڵێـت: ئیدریـس بارزانـی زۆر پەرۆشـی ئـەوە بـوو کـە بتوانێـت کۆتایـی بـەو کوشـتارە نێوخۆییـە بهێنێـت و

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢.

(٢) سـامی شـورش، کردسـتان والاکـراد الحرکـە الکردیـە والزعامـە السیاسـیە، ادریـس بارزانـی... نموذجـا، مطبعـە وزارە التربیـە، اربیـل ٢٠٠١ ص١٥٧.

(٣) د. علی تەتەر نێروەی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٢.

ئـەم شەڕەشـی بـە نـاڕەوا دەزانی لە نێـوان ڕۆڵـەکانی گەلی کـورددا. هەروەها جەخـت لەسـەر ئـەو نامەیـەی ئیدریـس بارزانی دەکاتـەوە کە ئامـاژەی بەوە دابـوو، تەنیـا ڕژێمـی عێـراق دوژمنـی کـوردە، بۆیە پێویسـتە پێشـمەرگەکانی پارتـی نەکەونـە شـەڕی بەرامبـەر لەگـەڵ پێشـمەرگەکانی پارتەکانـی تـری کـوردی، چونکـە تەنیـا کـورد زەرەرمەنـد دەبێـت، هەوڵـی زۆری دەدا کـورد هەڵوێسـتەکانیان یەکبخـەن و یەکڕیـز بـن، چونکـە تاکـە ڕێگای سـەرکەوتنی کـورد شۆڕشـەکەیەتی[1].

سـەرەنجام پـاش هەوڵێکـی زۆری پارتـی، بـە تایبەتـی ئیدریـس بارزانـی کـە زۆر بـە پێویسـتی دەزانـی هەڵوێسـتەکان یەك بخرێـن لە بەرامبـەر پیلان و سیاسـەتی ڕژێمـی عێـراق و تـەواوی هەوڵـە هەرێمیـەکان بۆ لـە ناوبردن و دووبەرەکـی خسـتنە نێـو ڕیـزی کـورد تاوەکـو لاوازیان بکـەن، بۆیـە ئیدریس بارزانـی لـە کۆبونەوەیەکـی لەگـەڵ کادرانی لقـی ٨ ی پارتی لە کەرەج باسـی لـە گرنگـی بـەرەی کوردسـتانی و یەکڕیـزی کـورد دەکاتـەوە، دەڵێـت: ئێمـە حزبـی جۆراوجۆری کوردی بە دیـدی جۆراوجۆرین و هەموومان پەیوەندیمان لەگـەڵ کۆمـاری ئیسـلامی ئێـران هەیـە، هـەر حزبێـک بـە تەنیـا لەگـەڵ بەرپرسـانی ئێـران کۆدەبێتـەوە بـە شـێوازێك بـاس لـە پرسـی کـورد دەکات[2]، بـەر لـە چەند ڕۆژێك ئێمە وەکو شـاندی پارتی سـەردانی بەرپرسـانی ئێرانمان کـرد، بـەر لـە ئێمـە برایانـی سۆسیالسـت چووبـون، ئێمـە چوویـن و ئـەوان دەرکەوتـن، سروشـتییە ئـەوان وەکـو سیاسـەتی حزبەکەیـان بـاس لـە دۆزی کـورد دەکـەن و ئێمـەش وەکـو سیاسـەتی پارتـی، ئەمـە بـۆ دۆزی کـورد بـاش نیـە، بەرەیەکـی یەکگرتـووی کـوردی چارەسـەری ئـەم گرفتانـە دەکات، ئـەو کاتـە شـاندی بـەرە، واتـە هەمـوو پارتـەکان بـە یەکگرتوویـی دەڕۆنـە هەموو کـۆڕ و کۆبوونـەوەکان، هێـزی کـورد لەمەدایە و یەکگرتنی هەمـوو هێزەکانی

(١) سامی شورش، مصدر الصابق، ص١٥٥.

(٢) سـەعید مەموزینـی، ئیدریـس بارزانـی پیـاوی مێـژوو، چاپخانـەی منـارە، چاپـی یەکـەم، هەولێـر، ٢٠٠٨ز ل ٢٧.

دژ بـە دکتاتۆریـەت، بەدیهێنـەری دیموکراسـیە[1].

پـاش نسـکۆی شـۆڕشی ئەیلـوول لـە سـاڵی ١٩٧٥ بـێ ئومێـدی باڵـی بەسـەر خەڵکـی کوردسـتاندا کێشـا، بـە تایبەتـی دوای ئـەوەی حکومەتـی عێـراق، لەسـەر ئاسـتی هەرێمـی هەوڵێکـی زۆری دا، بۆ ئەوەی بـە یەکجاری بزووتنـەوەی کـوردی لـە ناوببـات، بـۆ ئـەم مەبەسـتە سازشـی لەسـەر زۆر لە خاکـی عێـراق کـرد بـۆ ئێران، لـە بەرامبـەر ئـەوەی حکومەتی ئێـران هاوکاری و یارمەتییەکانـی بـۆ بزووتنـەوەی کـوردی ڕابگرێـت و داڵدەیـان نـەدات، سـەرەڕای ئـەوەی حـزب و لایەنـە کوردییـەکان لـە کوردسـتانی عێـراق لـە ناوخۆشـدا تووشـی ململانێیەکـی توونـد بووبوونـەوە، هەمـوو ئـەو هـۆکارە ناوخۆیـی و دەرەکییانـە ئۆپۆزۆسـیۆنی کـوردی بەرامبـەر بەغـدا لاواز کـرد و توانـای وەبـەر حکومـەت نـا بۆ ئـەوەی حزبـە کوردییـەکان بە گژیەکـدا ببات و بـۆ پشـتگیریش لـە باکـووردا پشـت بـە کـوردە لایەنگرەکانـی حکومـەت و میلیشـیاکانی سـەر بـە حکومـەت ببەسـتێت[2]. ئاڵـۆزی و ناکۆکی نێـوان پارتە ئۆپۆزۆسـیۆنەکانی عێـراق بـە ڕوونـی هەسـتی پێدەکـرا، لە تشرینـی یەکەمی ١٩٨١ یەکێتـی نیشـتیمانی کوردسـتان لـە بڵاوکراوەیەکـدا بە ناوی ''سـەنگەر'' ڕەخنـەی لـەو ڕێکخراوانـە گرت کـە لە (بـەرە جیابوونەوە) و لـە دژی بەرەی دووەم کـە بـە بەرەی (ناکۆکی درووسـت کـەر) ناوی بردن هەڵوێسـتی نواند، ئـەم جیاوازیانـە بوونـە هـۆی دەرگیـری نێـوان یەکێتی نیشـتیمانی کوردسـتان لـە لایـەك و پارتەکانـی دیکـەی کوردسـتان لـە لایەکـی دیکـە، تـا سـەرەنجام ناکۆکیـەکان زیاتـر قـوڵ دەبوونەوە بەمەش پێگەی ئۆپۆزۆسـیۆنی لە بەرامبەر حکومـەت بـێ هێز دەکـرد[3].

هـزری کاری بەرەیـی بە شـێوەیەکی فراوان و کاریگەر لە کوردسـتان هەر

(١) سەعید مەموزینی, سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٢) - فیبی مارِ ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٨.

(٣) کریس کۆچێرا, سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٣-٦٤.

پاش هەڵگیرسانی شۆڕشی ١٩٧٦ پەرەیسەندبوو، هەموو ئەو پارتانەی کە لەم شۆڕشەدا خەباتیان دەکرد، داوای دروستبوونی بەرەیەکی نیشتیمانیان دەکرد و جارێ بەرەی کوردستانی و هەندێک جاریش بە بەرەی عێراقی ناویان دەبرد. پارتی کە بۆ ماوەیەکی درێژ وەکو تاکە حزب، سەرکردایەتی جوڵانەوەی رزگاریخوازی کوردی دەکرد، پاش رێکەوتنی جەزائیر گەیشتبووە ئەو بڕوایە کە هەلومەرجی نوێ پێویستی بە کاری بەرەیی هەیە، بۆیە لە ساڵی ١٩٧٦ رایان ئەوە بوو کە پێویستە پارتی دان بە باردۆخی نوێ دابنێت و مەرجی سەرکەوتنی خەباتی خۆیشی لە چوارچێوەی خەباتی هاوبەش لە بەرەیەکی فراوانی کوردستانی و هەروەها بەرەیەك لە ئاستی عێراق دەدیت[١].

ئیدریس بارزانی لەو دەمدا کە ئەرکێکی گرانی لەسەرشان بوو، تەنیا هەوڵی رێکخستنەوەی ریزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی نەدەدا، بەڵکو هەوڵێکی زۆری دەدا کە کەشێکی وا بڕەخسێت لە بەرامبەر گۆشەنیگای پارتە کوردییەکان کە لە دوای نسکۆی ساڵی ١٩٧٥ سەریان هەڵدابوو[٢]. یەکێك لە لایەنە سەرەکییەکانی رەوتی خەبات و تێکۆشانی کاك ئیدریس بارزانی مەسەلەی برایەتی و ئاشتی و هاوپشتی و پێکەوە هەڵکردن بووە، ئەم خەسڵەتە بەرزە لە نێو شوناسی ئەودا خاڵێکی پڕشنگدارە و هەر باس لە تەبایی و هاوپەیمانیەتی و یەکڕیزی و یەکگرتن دەکرێت، ئەوا وەکو رەمزێك ئاماژە بەناوی ئەو سەرکردەیە دەکرێت و هەمیشە بیروڕاو هەوڵ و تەقەلای ئەو لەم لایەنە زۆر گرنگەدا جێگەی هەڵوەستە لەسەر کردنە و پڕە لە وانە و ئەزموونی گرنگ و سەرکەوتوو[٣].

(١) د. علی تەتەر نێروەی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨١.

(٢) سامی شورش، نفص المصدر، ص١٥٥.

(٣) قارەمان مهدی، ئیدریس بارزانی و چەند لاپەڕەیەك لە ژیان و تێکۆشانی، چاپخانەوەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠١٥، ل ل ٤٨-٤٩.

سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان بەتایبەتی ئیدریس بارزانی هەمیشە باوەڕی بە فرە حزبی و خەباتی سیاسی بە کۆمەڵ بووە، لە دیدگای ئیدریس بارزانی زۆربوونی پارتەکان و ڕێکخراوی سیاسی لەسەر گۆڕەپانی کوردستان، مانای پێشکەوتن و وشیاری سیاسی کۆمەڵایەتییە لای کۆمەڵگای کوردی، ئەمە مانای باوەڕ بوونە بە چەمکی دیموکراسی، هەروەك تێگەیشتنی دیموکراسی خوازەکانی ئەم ڕۆژگارە، هەروەها دیموکراسی و فرەحزبی و دیدگای جیاوازی سیاسی سەرچاوەی هێزە بۆ بزاڤی ڕزگاری خوازی کوردستان، نەك سەرچاوەی لاوازی کورد[١]. لەبەرامبەر ئەم هەڵوێستە نەتەوەیی و نیشتیمانییەی پارتی دیموکراتی کوردستان و سەرکردایەتییەکەی، یەکێتی نیشتیمانی بە هەموو هێز و توانایەکیەوە هەوڵی پەروایز خستنی پارتی دیموکراتی کوردستانی دەدا، بە هەموو شێویەك دژی ئەوەبوو پارتی بچێتە ناو بەرەی (جوقد)، حزبی بەعس {سەرکردایەتی هەرێمی عێراق}یش هاوکاری کردبوو کە پارتی نەبێتە ئەندام، بەڵام بەبێ پێکهاتن و بەشداری پارتی و یەکێتی هیچ بەرەیەکی فراوان لە کوردستان و عێراق دروست نەدەبوو[٢].

پارتی هەمیشە بە پەرۆشەوە باسی لە کاریگەری نەرێنی پەرتەوازەیی نێومالی کورد کردووە، هەوڵی زۆری داوە کە میکانیزمێك بدۆزێتەوە بۆ ئەوەی چاەسەری ئەم پرسەی پێ بکات، بۆیە لە چاوپێکەوتنێکیدا ئیدریس بارزانی زۆر بەڕاشکاوی دەڵێت: «بەش بەش بوونی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە ڕیشە دا مەوزوعیە، چونکە دابەشکردنی کوردستان هۆیەکی سەرەکی جیاوازی ئاستی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕۆشنبیری نێوان پارچەکانە، کە دەبێتە هۆی بەش بەش بوونی بزووتنەوەکە بەسەر چەند حزب و ڕێکخراودا، ئەمە سەرەڕای باری کۆمەڵایەتی کورد لەهەر پارچەیەك «کە چەند چین و توێژی کۆمەڵایەتی چەند بیروڕا

(١) سامی شورش، نفص المصدر، ص١٥٩.

(٢) د. علی تەتەر نێروەی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٧.

و دەزگای سیاسی هەڵدەگرێ، بێگومان دەزانین دواکەوتن و دەست تێوەردانی دوژمنانیش باری سەربارن کە تەشەنە بەو پچڕپچڕ بوونە دەدەن»[1]، ئەمە هەڵوێستی پارتی بووە لەبەرامبەر نەبوونی ستراتیژ لە لایەن بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان، کە هەر حزبێك کەوتووەتە ژێر کاریگەریی لایەنێك و لەنێو خۆیاندا ڕۆڵەی ئەو گەلە بەکوشت دەدەن. لەهەمان کاتیشدا وەك لە ڕواڵەتدا دیارە هیچ وەختێك بزووتنەوەکە وەك ئەمڕۆ بەش بەش نەبووە، بەتایبەتی ئەگەر بڕوانینە ئاماری ئەو هەموو حزب و ڕێکخراوە سیاسییە کوردستانییانە کە ڕۆژ بەڕۆژ لە زیاد بوون دان، چارەسەری ئێمە بۆ یەکخستن و بەهێزکردنی بزووتنەوەکە و ڕیشەکێشکردنی شەڕی براکوژی ڕوون و ئاشکرایە و ئەوەیە کەبە کردەوە لەسەری دەڕۆین و ئەمڕۆ لە چوارچێوەی بەرەی نیشتیمانی دیموکراتی جوددا چوار حزبی کوردستان لەسەر یەك پەیمان و ئامانجی هاوبەش پێکهاتووین. تاقیکردنەوەی ئەم چەند ساڵە سەلەماندوویەتی کە چاکترین شێوەی یەکخستن و یەك بوونی بزووتنەوەی کورد ئەوەیە، کە پارت و ڕێکخراوە جیاوازەکان بتوانن پێکەوە خەبات بکەن، گیروگرفتەکانیان برایانە و دیموکراتییانە چارەسەربکەن، لەسەر مەسەلە سەرەکییەکان یەك بگرن و ئیتر هەر کەس بەپێی بیروباوەڕی خۆی و ڕێکخستن و سەربەخۆیی و تواناو کارامەیی و چالاکی خۆی[2]. کەریم ئەحمەد لە پەرتوکی بیرەوەریەکانی دەڵێت پێشنیازم بۆ کاك مەسعود بارزانی و کاك ئیدریس بارزانی کرد کە دەبێت ئێمە تەحەدای حکومەتی عێراق و سەدام حوسێن بکەین، چونکە سەدام دڵی زۆر بەو پەرتەوازەییەی کە لەنێوان هێزە کوردییەکان هەیە

---

(١) دەقی چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەوانی ئیدریس بارزانی یە لە ڕۆژانی ٢٢-١٩٨٥/٧/٢٤ کە لەلایەن فەرهاد شاکەلی ئەنجامدراوە، لە ساڵی ١٩٨٧ لە گۆڤارێکی سویدی بەزمانی سویدی بڵاوکراوەتەوە بەناوی(srensh-Kurdisk journal)، بڕوانە: گۆڤاری (k21)، ژمارە ٧، ساڵی ٢٠١٠، هەولێر کورستان، ل ٢٩٧.

(٢) گۆڤاری (k21)،هەمان سەرچاوە، ل ٢٩٧-٢٩٨ .

خۆشـە، لـەو بڕوایەشـدایە کەهەرگیـز کـورد ناتوانـن یەکگرتـوو بـن، ئینجـا مەسـعود بارزانـی گوتـی: باشـە جـا چـۆن کار لەگەڵ (ینـك) بکەیـن، ئەوەبوو کاك ئیدریـس گوتـی: ئـەو ئەرکـە بەمن بسـپێرن، خۆشـبەختانە سـەفەری کرد بـۆ لای مـام جـەلال و قەناعەتـی پـێ هێنـا[1]، وێـڕای ئـەو بارودۆخـە خراپـە، پـاش هـەوڵ و تەقەلایەکـی زۆر لـە ڕێکەوتـی ١٩٨٦/٣/٧ جـەلال تاڵەبانـی و ئیدریـس بارزانـی لە ڕۆژهەڵاتی کوردسـتانی داگیرکراوی ژێر دەسـەڵاتی ئێران کۆبوونەوەیەکیـان ئەنجامـدا، لـە ئاکامـی ئـەو کۆبوونەوەیـەدا ڕێککەوتنـی ئاشـت بوونەوەیـان مۆرکـرد و ڕاگەیانـد، بەیاننامـەی ڕێککەوتـن بەنـاوی پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و یەکێتـی نیشـتیمانی کوردسـتان بڵاوکرایـەوە، کاردانـەوەی کاریگـەری هەبـوو لەسـەر تێکـڕای بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی گەلـی کوردسـتان، بـوو بەسـەرەتایەکی بـاش بـۆ کۆتایهێنـان بـە کێشـە ناوخۆییەکانـی بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کوردسـتان و سـەرەتایەکی باشـی کارکردنـی بەرەیـی و پێکەوەیـی[2].

لەوکاتیشـدا تاران بیری لە سـوککردنی فشـارەکانی سـەر بەرەی شـەڕی باشـوور دەکـردەوە، هەوڵـی بەهێزکردنـی بـەرەی شـەڕی باکـووری دەدا، بـۆ ئەمـەش ئێـران پێـی وابـوو بەبـێ هـاوکاری هێزەکانـی جـەلال تاڵەبانـی، ناتوانێـت کەلێنێکـی سـتراتیژی دروسـت بـکات لەبـەرەی شـەڕ لەناوچـەی سـلێمانی، لـەو سـەرو بەنـدەدا جـەلال تاڵەبانی سـەردانی پایەتەختـی ئێرانی کـرد لـە تشرینـی دووەمـی سـاڵی ١٩٨٦، بە ئامانجـی گفتوگـۆ و ڕاگۆڕینەوە و ڕێککەوتنـی مەیدانـی، لەهەمـان کاتـدا ئیدریـس بارزانـی سـەردانی تەهرانی کـرد لەسـەر داوەتـی سـەرۆکی ئەنجومەنـی نوێنەرانـی ئـەو کات کـە عـەلی ئەکبـەر هاشـمی ڕەفسـنجانی بـوو. جـەلال تاڵەبانـی داوای لـە ئێـران کـرد کـە

(١) کەریـم ئەحمـەد، ڕێـڕەوی تێکۆشـان، وەرگێڕانـی: جـەلال دەبـاغ، چاپخانـەی ڕەهەنـد، سـلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٣١٤.

(٢) علـی کەنـدی، ئینسـکۆپیدیای مێژوونامـە، لـە ١٩٥١/١/١-٢٠٠٠/١٢/٣١ ، بەرگـی سـێیەم -چاپـی دووەم، چاپخانـەی وەزارەتـی لاوان، هەولێـر ٢٠٠٩ ل ٣٩٠.

ئـارەزوو دەکات لەگـەڵ ئیدریـس بارزانـی و مسـعود بارزانـی کـۆ ببێتـەوە بۆ واژۆکردنـی ڕێککەوتنێکـی ئاشـتەوایی لەگەڵ پارتـی دیموکراتی کوردسـتان[1].

ڕەفسـنجانی دەیویسـت بـە پێکهاتنـی کـورد، بـەرەی جەنـگ فراوانـتر بـکات و هێزەکانـی عێـراق ناچار بـکات کە لـە بەرەیەکی فراوانـتردا بجەنگن، ئـەوەش لـە بەرژەوەنـدی ئێرانـدا بـوو، چونکـە ژمـارەی دانیشـتوانی ئێـران سـێ هێنـدەی عێـراق بـوو، عێـراق زۆر بـە چـڕی چەکـداری کـۆ دەکـردەوە، بـەڵام هـەردوو لایەنـی کـوردی یـەك ئامانجـی سـەرەکیان هەبـوو، ئەویـش ڕێکخسـتنی ناوماڵی کورد و کۆتاییهێنان بەشـەڕی ناوخۆ و یەکخسـتنی هێزی کـورد بـوو بـۆ ڕووخاندنـی ڕژێم. پاش ئـەم ڕێککەوتنە لەسـەر داوای ئیدریس بارزانـی شـاندێکی پارتـی کـە پێکهاتبـوو لـە فـازڵ میرانـی، ئـازاد قەرەداغـی، فایـق تۆفیـق عزیـز، (فایەقـە ڕەش) عەبـدوڵا محەمـەد ئەمیـن و فرەنسـۆ حریـری لەسـەرەتای کانوونـی یەکەمـی ١٩٨٦ بـۆ مـاوەی ١٢ ڕۆژ سـەردانی ناوچـەی سـەرگەڵویان کـرد[2]. ئـەم سـەردانە بـۆ دووپاتکردنـەوەی نیـاز پاکی لەسـەر ڕاوەسـتاندنی شـەڕ و پێگیـری بـە بنەماکانـی ڕێککەوتنـی نێـوان هـەردووڵا و دانانـی بارەگاکانـی هـەردوو لقـی ٣، ٤ لە ناوچـە ئازادکراوەکانی ژێـر دەسـەڵاتی یەکێتـی بـوو[3].

سـەرەنجام هەمـوو ئـەو هەوڵانـە بوونـە هەوێنـی دامەزراندنـی بـەرەی کوردسـتانی لـە باشـووری کوردسـتان کـە ئیدریـس بارزانـی ڕۆڵێکـی گرنـگ و پڕبایەخـی گێـڕا لەکۆتاییهێنـان بـە ناکۆکییـە نێوخۆییـەکان لـە ١٩٨٨/٥/٧ دامەزراندنـی بـەرەی کوردسـتانی ڕاگەیەنـرا کـە لـە نێـوان پارتـی دیموکراتـی

---

(١) سامی شورش، نفص المصدر، ص١٦٧.

(٢) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ گۆرگیـس یەڵـدا تەرخـان، لـە٢٠١٧/٧/٣٠ لـە شـارۆچکەی دیانـا (ناوبـراو پاسـەوانی تایبەتـی فرەنسـۆ حەریـری بـووەو یەکێـك بـووە لـە یاوەرانـی شـاندەکە). تویـژەر

(٣) د. علی تەتەر نێروەی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢٤.

کوردستان و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و لێژنەی هەرێمی کوردستان و پارتی کۆمۆنیستی عێراق و پارتی گەل و پارتی سۆسیالستی کوردستان، لەپێناو کۆتاییهێنان بە کێشە و ناکۆکییەکانی نێوانیاندا لە هەرێمەکەدا لە خەباتی هاوبەشدا، بەرەنگابوونەوەی ڕژێمی بەعس لە عێراق بەپێی گۆڕانکارییە بەپەلەکانی ناوچە و هەرێم و جیهان[1].

(١) علی کەندی، هەمان سەرچاوە، ل ٤٠٨.

بیرۆکەی ڕاپەڕین و هەوڵێک بۆ خۆئامادەکردن

سەرکردایەتی کورد پێشبینی گۆڕانکاری کردبوو لەعێراق، مەسعود بارزانی پاش کۆتایی هاتنی شەڕی خواکوڕك، لە وتەیەکی بۆ پێشمەرگەکان ئاماژەی بەوەدا کە لەعێراق گۆڕانکارییەکی گەورە ڕوو دەدات، بۆیە دەبێت ئێمەش خۆمان بۆ هەموو ئەگەرێك ئامادەبکەین[1]، مەسعود بارزانی هەر لەسەرەتای داگیرکردنی کوێت لە لایەن حکومەتی عێراق، لە ڕێگای ڕێکخستنە نهێنیەکان چاودێری بارودۆخی ناوەخۆی کوردستانی دەکرد، بۆ ئەوەی ڕێوشوێنی پێویست دابنرێت بۆ هەر ڕووداو پێشهاتێك کە بێنە پێشەوە[2]، هیوا گەیلانی باسی ئەوە دەکات و دەڵێت: "ئێمە ئەوکات لە لێژنە ناوچەی قەڵادزێ بووین، بارەگامان لەسەر سنوور بوو، چەند مانگێك پێش ڕاپەڕین هەندێک پێشمەرگەی پارتی بەنهێنی چوونە ناوشارەکانی ڕانیە و حاجیاوا، یەکەم هێز کە چوو بۆ ناوشاری ڕانیە، مەفرەزەیەکی پارتی بوو کە پێك دەهات لە سی و حەوت پێشمەرگە، پاشان سەرۆك مەسعود بارزانی خۆیشی هاتە ناوشاری ڕانیە، بەو پێیەی سەرۆکی بەرەی کوردستانی بوو ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی ڕاپەڕینی دەکرد، تاوەکو ئازادکردنی شاری کەرکووك لە پەیوەندی دا بوو لەگەڵ فەرماندە و هێزی پێشمەرگە"[3]. پارتی لە کۆتایی ساڵی ١٩٩٠ پلانی بۆ ڕاپەڕین داڕشت بوو، سەرۆک مەسعود بارزانی بۆ ئەم مەبەستە سەرەتای ساڵی ١٩٩١ لەگەڵ بەرپرسی هەر چوار لق کۆبوونەوەیەکی ئەنجام دا، بۆ خۆ

---

(١) مەلا محمەدئەمین گوێزڵینگەیی، زیاتر لە نیو سەدە خەبات و تێکۆشان بۆ کوردستان، چاپخانەی ڕۆکسانا، هەولێر، ٢٠٢٠ز، ل ١٣٨.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل١٣٨.

(٣) ریپۆرتاژێکی ڕۆژنامەوانی لەگەڵ هیوا گەیلانی بەرپرسی لقی١١ی پارتی دیموکراتی کوردستان، بڕوانە: www.hawler.in.

ئامادەکردن و پەیوەندیکردن لە ڕێگای ڕێکخستنە نهێنیەکان، بۆ داڕشتنی پلانی دەستپێکردنی ڕاپەڕین[١]، بە سەدان نامەی نووسی بۆ خەڵکی ناو شار، هەموو ئەوانەی جێگای متمانە بوون و پەیوەندییان هەبوو لەگەڵ حزب بۆئەوەی ئامادەسازی بکرێت بۆ راپەڕین. خۆشی مەیدانی رابەرایەتی و سەرپەرشتی راپەڕینی دەکرد[٢]. لەناوخۆی شارەکانیش زانیاری دەنێردرا بۆ سەرکردایەتی کورد، ڕێکخستنە نهێنیەکان ڕاپۆرتیان نارد بوو بۆ سەرووی خۆیان، کە بریتی بوو لە هەڵسەنگاندنی بارودۆخی کوردستان و دام و دەزگاکانی حکومەت، پێشنیاز کرابوو لێژنەی سەرپەرشتی ڕاپەڕین لەبەرەی کوردستانی دروست بکرێت، بۆ ئەوەی لەکاتی پێویست بە بەرنامە سەرپەرشتی ڕاپەڕین بکرێت[٣].

پلانێکی تۆکمە لە لایەن سەرکردایەتی پارتی دانرا، بۆ پەیوەندیکردن بە خەڵکی ناو شارەکانی کوردستان، لقەکان بەپێی شوێنی جوگرافی خۆیان ڕاسپێردران، تاوەکو ڕایەڵەی پەیوەندی دروست بکەن، پاش دانانی بەرنامە، شاندێکی[٤] پارتی لەسەر ڕاسپاردەی مەسعود بارزانی بۆ گفتوگۆکردن چوون بۆ ناوچەی قاسمەڕەش بۆ کۆبوونەوە لەگەڵ سەرکردایەتی یەکێتی و ئاڵ و گۆڕی بیروڕا سەبارەت بە پلان و بەرنامەی راپەڕین[٥]، نامەی سەرۆك بۆ زۆرێك لە سەرۆك فەوجی خەفیفە و مەفرەزەی تایبەت(خاصة) و کەسایەتیە گرنگەکان نێردرا، بۆ ئەوەی

---

(١) عومەر عوسمان، ژیانی کوردێك، چاپخانەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٨ز، ل ١٥٥.

(٢) ریپۆرتاژێکی ڕۆژنامەوانی لەگەڵ هیوا گەیلانی، سەرچاوەی پێشوو.

(٣) عزەت سلێمان بەگ دەرگەلەیی، شانێك بەبن باری نیشتمانەوە، چاپخانەی ئەحمەدی خانی، سۆران، ٢٠٢١ز ل ٣٤٦.

(٤) شاندی پارتی پێکهاتبوو لە عومەر عوسمان، حەمید ئەفەندی، ئازاد قەرەداغی، فرەنسۆ حەریری، بڕوانە، عومەر عوسمان، هەمان سەرچاوە، ل ١٥٥-١٥٦.

(٥) عومەر عوسمان، سەرچاوی پێشوو، ل ١٥٥.

لـە ڕۆژی دەسـپێکی ڕاپەڕیـن و هەمـوو لایـەك بەشـداری ڕاپەڕیـن بـکات، پارتـی چەنـد پێشـمەرگەیەکی خـۆی پێـش ڕاپەڕیـن ناردەوە نێـو شـارەکان، یەکێـك لـەو فەرماندانـەی ڕۆژێـك پێـش ڕاپەڕینـی سـۆران هاتـە ناوشـار حەسـەن نەجـاڕ بـوو، بۆ ئـەوەی سەرپەرشـتی بارودۆخەکـە بکات[1]. لەسـەر ڕاسـپاردەی سـەرۆك بارزانـی پێـش ٥ی ئـاداری١٩٩١ چەنـد مەفرەزەیـەك هاتبوونـەوە نێـو شـار بـۆ ئەوەی سەرپەرشـتی ڕاپەڕیـن بکەن، چونکـە بەپێی بەرنامـەی نێـوان یەکیەتـی و پارتی بۆ هەموو شـوێن و شـار و شـارۆچکەیەك چەنـد بەرپرسـێك دیـاری کرابـوون[2]، بـەڵام بـۆ دەڤـەری بادینـان یەکێتـی هیـچ کەسـێکی نەبـوو، بـۆ ئـەوەی وەك نوێنەری خـۆی بینێرێت، نەوشـیروان مسـتەفا ئامـاژەی بـەوەدا کـە ئـەوان کەسـێکی وایـان نییـە بـۆ ئـەوەی نوێنەرایەتیـان بـکات بـۆ دەڤـەری بادینـان[3]. پلانـی ڕاپەڕیـن دابەشـی سـەر ڕێکخسـتنە نهێنیـەکان کـرا، بـۆ ئـەوەی سـوود لـەو هەلومەرجـە وەرگـرن کە سـوپای عێـراق تێـی کەوتـووە، چونکـە سـوپا ئەوەنـدە شـڵەژاو و بـێ هێـز بـوو، ئەگـەر منداڵیـش دوای کەوتبـان توانـای بەرگـری کردنیـان نەبـوو[4]، لـە ئەنجامـی ئـەو کۆدەنگیـەی بـەرەی کوردسـتانی وێـڕای هەندێک جیـاوازی لە بیـرو ڕا، ڕاپەڕیـن دەسـتی پێکـرد و ئاسـۆی گەلـی کـورد کەوتـە درەوشـانەوە.

---

(١) عزەت سلێمان بەگ دەرگەلەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٦.

(٢) عومەر عوسمان، هەمان سەرچاوە، ل ١٥٦.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل ١٥٦.

(٤) عزەت سلێمان بەگ دەرگەلەیی، هەمان سەرچاوە، ل ٣٤٨.

ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ و قۆناغێکی گرنگ لە مێژووی خەباتی کورد

ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ز باشووری کوردستان وەرچەرخانێکی مێژوویی بوو لە ژیانی گەلی کوردستاندا[١]، ڕاپەڕین لە مێژووی بزاڤی ڕگاریخوازی کورد پێگەیەکی گرنگ و شوێنێکی گەورەی هەیە، قۆناغەکانی خەبات و بەرخودانی گەلی کورد لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم تایبەتمەندیی جیاوازتری هەبوو، کۆمەڵێك ئایدیای گرنگی شۆڕشگێڕی و چالاکی سیاسی و سەربازی گەورە و بەرچاوی بەخۆوە بینی، لەنێو ئەم چالاکی و شۆڕشانەدا، مرۆڤی کورد بە هەموو چین و توێژێکەوە بە بیروباوەڕێکی بەهێز و متمانە و لەخۆبووردەیی و فیداکارییەوە گیانی دەبەخشی، ماڵی دەبەخشی، تەنیا و تەنیا لە پێناوی نیشتمان و نەتەوەو کوردایەتیدا، لەو پێناوەدا خەبات و ڕاپەڕین دژ بە چەوسانەوەی داگیرکەران بەردەوامی هەبوو، تا ئەنجامی ئەو بەرخودانە، ڕاپەڕینی ئازاری ١٩٩١ بەرهەمهێنا و کورد و سەرکردایەتی سیاسی کورد حکومڕانی وڵاتی خۆی بەخۆی گرتەدەست[٢].

شکستی سوپای عێراق لە شەڕی کەنداو لەگەڵ هاوپەیمانان، ڕەوتی ڕووداوەکانی نێوخۆی عێراقی خێراترکرد[٣]، لە٢ی ئابی ١٩٩٠ سوپای عێراق بە فەرمانی سەدام حوسێن هێرشی کردە سەر کوێت، بەماوەیەکی کەم توانی داگیری بکات، هەر زوو ڕایگەیاند کوێت پارێزگای نۆزدەیەمینی

---

(١) مەسعود بارزانی، بۆ مێژوو، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆکسانا، هەولێر، تشرینی یەکەم ٢٠٢٠، ل ٤٣.

(٢) هاوڕێ قادر ڕەسوڵ، لێکۆڵینەوەیەك لەسەر ڕاپەڕینەکەی بەهاری ١٩٩١ی باشووری کوردستان، هۆڵەندا،١٩٩٤، ل ٣٢.

(٣) دیڤید مەکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، وەرگێڕانی ئەبوبەکر خۆشناو، کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٦١٠.

عێراقـە[١]، ئـەم هەڵوێسـتەی سـەدام حوسـێن کاردانـەوەی نێودەوڵەتـی و هەرێمـی گـەورەی لێکەوتـەوە، تـا دواجـار ڕاسـتەوخۆ ئەمەریـکا و هاوپەیمانەکانـی سـنوورێکیان بـۆ فروانخوازییەکانـی عێـراق دانـا. پـاش تێکشـکانی سـوپای عێـراق لـە ٢٨ی شـوباتی ١٩٩١، زۆربـەی شـیعەکانی خـوارووی عێـراق بەجۆشـەوە دوای هەڵاتنـی سـەربازەکانی سـوپا ڕاپەڕیـن، لـە بەسـڕە دەسـتی پێکـرد تاوەکـو زاخـۆ، زۆربـەی شـارەکانی باشـوور و کوردسـتانی گرتـەوە[٢].

پـاش شکسـتپێهێنانی سـوپای عێـراق لـە لایـەن هێزەکانـی هاوپەیمانانـی نێودەوڵەتـی بـە سـەرۆکایەتی ئەمریـکا لـە کوێـت[٣]، دەرفەتێکـی زێڕیـن بـۆ خەڵکـی عێـراق لـە باشـوور و هەرێمـی کوردسـتان ڕەخسـا، بـۆ ئـەوەی سـوود لـەو دەرفەتـە وەربگـرن و دژی حکومەتـی عێـراق ڕاپـەڕن، لـە بـەسرەوە دەسـتپێکرد کاتێـک سـەربازێک لـە ١ی ئـاداری ١٩٩١دا دەسـڕێژی لـە پەیکەرێکـی سـەدام حوسـێن کـرد لـە گۆڕەپانـی سـەعد کـە بـەس بـوو بۆ ڕاپەڕینێکـی جەمـاوەری گـەورە کـە پاشـان لـە دەوروبـەری شـاری بەغـدا زیاتـر بڵاوبـووەوە، لەڕووی دەروونییـەوە ئـەم ڕاپەڕینـەی باشـوور هانـی خەڵکـی هەرێمـی کوردسـتانی دا، بـۆ ئـەوەی ئامـادەکاری بکـەن بـۆ ڕاپەڕین دژی دام و دەزگاکانـی حکومـەت لـە کوردسـتان[٤].

---

(١) عبـد الرضـا عـون، الانتفاضـة الشـعبانية فـى الحلـة، دارالفـرات للنـشر والطباعـة، الحلـة، ٢٠١٢م، ص٢٧.

(٢)فیبی مار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٨.

(٣) حامـد محمـود عيسـى، القضيـة الكرديـة فـى العـراق مـن الاحتـلال البريطانـى الـى الغـزو الامريكـى ١٩١٤-٢٠٠٤م، مكتبـة مدبولـى، قاهـرة، ٢٠٠٥م، ص٤٢٧.

(٤) محيـى الديـن محمـد يونـس، إنتفاضـه أربيـل ١٩٩١ .. وللاحـداث صـدى السـنين الحاكـى، شـاهد علـى الاحـداث يـروى لــ (الزمـان) أسرارا تنـشر للمـره الاولـى، جريـده الزمـان ، www.azzaman.com

ساڵی ١٩٩١ کاتێک ڕکوکینەی گەلی کوردی پشت بەستوو بە پێشمەرگەی کوردستان بە ڕووی دوژمناندا تەقیەوە و لە هەموو لایەکەوە ڕاپەڕی و توانی لە چەند ڕۆژێکدا هەموو شار و شارۆچکەکانی کوردستان بە کەرکووکیشەوە ئازاد بکات[١].

یەکەم چەخماخەی ڕاپەڕین لە ٥ی ئاداری ١٩٩١ لە شاری ڕانیە[٢] لێیدا، دەکرێت بگوترێت ڕاپەڕینی باشووری کوردستان یەکێك بوو لەڕووداوە هەرە گرنگەکانی سەدەی بیستەم لە ساڵی [٣]١٩٩١، هەر بەخێرایی شارە سەرەکییەکانی کوردستانی گرتەوە، ڕاپەڕینەکە لە ٢٠ی ئادار گەیشتە چڵەپۆپە، کاتێک گەلی کورد توانی شاری کەرکووك کە بایەخێکی زۆر گەورەی هەیە، بۆ یەکەم جار ڕزگار بکات[٤]، دەکرێت بگوترێت ڕاپەڕینی باشووری کوردستان لەڕووی ڕێکخراوەیەوە ڕێکخراوتر بوو لە ڕاپەڕینی باشوور، بەڵام ناکرێت ئەو ڕۆڵەی خەڵکی فەرامۆش بکرێت کە هەر لەخۆوە بەشداری ڕاپەڕینیان کرد، ڕاستە سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی بەپێی بەرنامەیەکی پلان بۆ داڕێژراو نامەی بۆ زۆرێك لەخەڵکی نارد بوو، بۆ ئەوەی لەکاتی دیاریکراو دەست بەهەڵمەتی ڕاپەڕین بکەن دژی دامودەزگاکانی حکومەت[٥]. هەرچەندە ڕای جیاوازیش

---

(١)عزەدین رەزا، لە پەراویزی بڕیاری ٦٨٨ەوە، ڕۆژنامەی برایەتی ژ٣٠٥٨، لە ٢٠٠٠/٣/٣٠ .

(٢) هەرچەندە بیروڕایەك هەیە دەڵێت: ڕاپەڕین لە ١٩٩١/٣/٣ لە قەزای خەبات دەستی پێکرد، کاتێك خەڵکی ڕاگوێزراوی ناوچەی پشدەر لەو شارۆچکەیە دژی پۆلیسی ئەو شارە نارەزایەتیان پیشان دا، بەڵام هەرزوو پۆلیس توانی نارەزایەتیەکە کۆنترۆڵ بکات و کۆتایی پێ بهێنێت. توێژەر.

(٣) جواد ملا، کوردستان والکورد وطن مسروق ومغتصب ومقسم، أمة مستعبدة وسجينة وبلا دولة، من منشورات جمعية غرب كوردستان، طبعة الثالثة، ٢٠٠٨م، ص١١٧

(٤) فیبی مار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩٨.

(٥) فیبی مار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩٨.

هەیە کە پێیانوایە ڕاپەڕینی باشوور و کوردستان خۆڕسك بوو، هیچ پلان و بەرنامەیەکی هاوبەشی بۆ دانەڕێژرابوو، دروشمێکی یەکگرتووی نەبوو، هەروەها ڕاگەیاندنێکی یەکگرتووش نەبوو کە لەوێوە بانگەواز بۆ هەڵمەتی ڕاپەڕین بکرێت[1]، بەڵام هێز و لایەنە سیاسیەکانی کورد بە هاوکاری خەڵکی ڕاپەڕیو هەر زوو توانی دەست بەسەر دامودەزاگاکانی حکومەت دابگرێت، ئەم ڕاپەڕینە بەگەورەترین شۆڕشی کوردی دێتە هەژمارکردن لە مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستاندا، چونکە بۆ یەکەم جار بوو کورد بتوانێت هەموو کوردستان بە شاری کەرکووکیشەوە رزگار بکات[2].

ڕاپەڕین پەیامێکی دایە هەموو دوژمنانی گەلی کوردستان کە کورد چی دیکە ژێر دەستی و زۆرداری قبووڵ ناکات و دواجار ئیرادەی گەل سەردەکەوێت، زوڵم و زۆر چەند زۆر بێت، ئەو رژێمە داگیرکەرانەی کوردستان هەرچی بکەن، ناتوانن تا سەر بەردەوام بن، دواجار سەرکەوتن هەر بۆ نەتەوە ئازادیخوازەکانە[3]، ڕاپەڕین زۆر پەیامی تێدا بوو بۆ گەلی کورد، ئەگەر یەکگرتوو بێت، سەرکەوتووش دەبێت، چونکە نهێنی سەرکەوتن هەمیشە لە یەکگرتوویی دایە، هۆکاری سەرکەوتنی ڕاپەڕینی ١٩٩١ یەکڕیزیی خەڵکی کوردستان بوو، هەم لەسەر ئاستی پارتە سیاسییەکان، هەمیش لە رووی جەماوەرییەوە، لەهەمان کاتدا هەماهەنگی نێوان پارتە سیاسییەکان و جەماوەر بەیەکەوە، لەگەڵ پلان و بەرنامەڕێژی سەرکردایەتی سیاسی کورد فاکتەری سەرکەوتنی ڕاپەڕین بوون.

---

(١) حکمت محمد کریم(ملابختیار) ثورة کوردستان ومتغیرات العصر نضال الجبال أم انتفاضة المدن، الدار سائر المشرق للنشر والتوزیع، ب،م، ٢٠١٦، ص٣٢٣.

(٢) حامد محمود عیسی، المصدر السابق، ص٤٢٦، جواد ملا، نفس المصدر السابق، ص١١٧.

(٣) هیوا گەیلانی، سەرچاوەی پێشوو.

پەلامار و لەشکرکێشییەکانی سوپای عێراق بۆ داگیرکردنەوەی کوردستان

سوپا تێکشکاوەکەی حکومەتی عێراق لە هەلێك دەگەڕا بۆ ئەوەی هێرشی پێچەوانە بکات و دووبارە شوێنە لەدەست چووەکانی بگەڕێنێتەوە ژێر ڕکێفی خۆی، لە ٢٨ی ئاداری ساڵی ١٩٩١ یەکەمین هێرشی دەستپێکرد بۆ سەر پێشمەرگە لە شاری کەرکووك، هەر یەکێك لە عیزەت دوری و عەلی حەسەن مەجید[١]، سەرپەرشتی و پلان داڕێژەری هێرشەکە بوون و سەرکردایەتی سوپاکەیان دەکرد کە لە لایەن خودی سەدام حوسێن بۆ گرتنەوەی کوردستان نێردرابوون، لەهەمووشی گرنگتر پڕوپاگەندەی شەڕ[٢] بوو، کە تا ڕادەیەکی زۆر وەرەی پێشمەرگە و خەڵکی کوردستانی دابەزاندبوو، کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر بەرگری هێزی پێشمەرگە، خەڵك مەترسی زۆری هەبوو لە پەرچەکرداری حکومەتی عێراق بەرامبەریان، بۆیە لە ئەنجامی ئەو هێرشەی سوپا، کۆڕەوە ملیۆنییە

---

(١) عەلی حەسەن مەجید ناسراو بە عەلی کیمیایی ئامۆزای سەدام حوسێن بوو، ئەو ڕۆڵێکی زۆر خراپی هەبوو لە قەڵاچۆکردن و سەرکوتکردنی دەنگ و ڕەنگە ناڕازییەکان دژی ڕژێمی صەدام، بۆیە خەڵك گومان و ترسیان هەبوو، سەرپەرشتی کردنی بەرەی شەڕ لەلایەن عەلی حەسەن مەجید بۆ گەلی کورد مایەی ترس و دڵەڕاوکێ بوو، چونکە دەیانزانی ئەو سڵ لە هیچ شتێك ناکاتەوە لەدژی نەیارەکانی، بۆیە ئەمە یەکێك بوو لە هۆکارەکانی ڕوخانی وەرەی پێشمەرگە و خەڵکی بەگشتی و لەماوەیەکی زۆر کەم کە تەنیا چەند ڕۆژێك دەبوو تەواوی شاری کەرکوك گەڕایەوە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق.

(٢) ئەوکات دەیان گوت تابوری پێنجەم، بەداخەوە ڕۆڵێکی زۆری بینی لە داڕوخانی وەرەی پێشمەرگە و خەڵکی بەگشتی، بۆیە خەڵك لە شارۆچکەی چۆمان بەرەو سنوور دەڕۆیشت، چونکە ترس و دڵەڕاوکێیەکی زۆریان لەدڵی خەڵکی دا دروستکردبوو. توێژەر

مەزنەکـەی خەڵکـی کوردسـتان دەسـتیپێکرد، ئەمـە وای کـرد بـە ماوەیەکـی کـەم زۆر شـوێنی کوردسـتان دووبـارە داگیربکاتەوە و هێزی پێشـمەرگەی لێ وەدەربنێـت، بـە پێچەوانـەی هێـزی پێشـمەرگە کـە بـەردەوام بـەرەو دواوە پاشەکشـەی دەکـرد، سـوپای عێـراق بەوپـەڕی ورە بەرزییـەوە هێرشـیان دەکـردە سـەر هێـزی پێشـمەرگە، بـەردەوام بـوون لـە پێشـڕەوی تاوەکـو زۆربـەی شـوێنە ئازادکراوەکانیـان داگیرکـردەوە. ڕەنگـە هـەر ئـەوە هـۆکاری شکسـتی پێشـمەرگە نەبێـت، بەڵکـو هـۆکاری زۆرتـر هـەن، لەوانـە ناڕێکی و دابـەش بوونـی پێشـمەرگە بەسـەر سـەنگەرەکان و ملنەدانـی پێشـمەرگەی هەمـوو حزبـەکان، یەکێـك لـە فەرماندەکانـی پێشـمەرگە لـە بیرەوەریەکانـی خـۆی دەڵێـت:» ئێمـە تەنیـا ٥٠ پێشـمەرگەیەك لـە نزیـك پـردێ مابوویـن و بەرگریـمان دەکـرد، مـن و پاسـەوانەکانم، لەگـەڵ پاسـەوانەکانی کـۆسرەت ڕەسـوڵ»، کـۆسرەت بەمنـی گـوت: بروسـکەیەك بـۆ کاك مەسـعود بکـە بـۆ ئـەوەی هێزمـان بـۆ بنێرێـت، منیـش لەوەڵامدا پێم گـوت: من بروسـکە ناکەم خـۆت بیکـە، ئەوەبـوو بروسـکە کـرا، هێزێکـی زۆری پێشـمەرگە هـات، بەڵام زۆری نەبـرد کـەس لـەو نـاوە نەمایـەوە، هـەر خۆمـان ماینـەوە[1].

سـوپای عێـراق بـەردەوام بـوو لەپێشـڕەوی بۆ گرتنـەوەی شـوێنەکانی تر، هەرچەنـدە هێـزی پێشـمەرگە و خەڵکـی خۆبەخـش بـەرەو ڕووی سـوپای ڕژێـم وەسـتانەوە، بـەڵام نابەرانبەری لە هێز و توانای سـەربازی، هاوسـەنگی شـەڕەکەی گـۆڕی و لەبەرژەوەنـدی حکومەتـی عێـراق تـەواو بـوو، ئـەوەی ڕاسـتی بێـت ناڕێکـی هێـزی پێشـمەرگە و نەشـارەزایی لـە شـەڕی مەیدانـی و خـۆ فریـودان بـەوەی کـە حکومەتـی عێـراق لـە ئەنجامـی شـەڕی کەنـداو تووشـی دارمـان بـووە، ناتوانێـت خـۆی ڕێـك بخاتـەوە و هێـرش بکاتـە سـەر پێشـمەرگە، خاڵێکـی جەوهـەری بـوو لـەوەی کـە نـەی توانـی رووبـەڕووی هێرشـەکان ببێتـەوە، ئەمـە لەلایـەك لەلایەکـی تـر هێزەکانـی پێشـمەرگە

---

(١) عومەر عوسمان، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.

بەناڕێکی دابەشی سەر بەرەی شەڕ کرابوون[1].

(١) چاوپێکەوتن لەگەڵ شۆڕش ئیبراهیم پێشمەرگەی خۆبەخش لە ڕاپەڕین، ٢٠٢١/١١/٢٤ لە شارۆچکەی دیانا.

بەشی دووەم

دەربەندی کۆڕێ، ئەوشوێنەی
بووەتە شانازی نەتەوەیەک

هەڵکشان بەرەو پیرمام و سەرەتای سەرکەوتنێکی گەورەی هێزی پێشمەرگە

پاش ئەوەی هاوکێشە سیاسییەکان گۆڕانیان بەسەر داهات، سوپای عێراق لە باشووری ئەو وڵاتە توانی شکست بە ڕاپەڕینی جەماوەریی گەلی باشوور بهێنێت و ڕاپەڕین بەتەواوی دامرکێنێتەوە[١]، لە کوردستانیش بەهەمان شێوە دەیویست ئیرادەی گەلی کورد تێکبشکێنێت، بەڵام بەرگری پێشمەرگە دووبارە داگیرکاری ڕەتکردەوە و ئەو ئاواتەی حکومەتی عێراقی لە گۆڕنا[٢]، بەرگری پێشمەرگە بۆ ئەوەبوو کە هەرگیز جارێکی تر کورد لەژێر سایەی ڕژێمێکی دیکتاتۆر نەژییت، هەروەها وەرچەرخانێکی مێژوویی مەزن بوو لە باشووری کوردستان، چونکە بەهۆی ئەو بەرگریە بوو دواجار کورد گەیشتە هەندێک ماف و ئازادی خۆی و بەدوای خۆیشی حکومەتێکی لەسەر بنەمای دیموکراتی بۆ خەڵکی باشووری کوردستان لێکەوتەوە.

پاش ئەوەی ڕژێم سەرکەوتوو بوو لە دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینی باشووری عێراق، سوپا بۆ داگیرکردنەوەی ناوچە ئازادکراوەکانی هەرێمی کوردستان، خۆی ڕێکخستەوە و لە ٢٨ی ئاداری ١٩٩١ هێرشیکردە سەر کەرکووك، لە ماوەی دوو ڕۆژدا تەواوی شاری کەرکووکی داگیرکردەوە و تاوەکو ڕێکەوتی ٣١ی ئاداری ١٩٩١ گەیشتە شاری هەولێر و بەتەواوی کۆنترۆلی کرد. هەرچەندە ئێمە چەند جارێك هێلی بەرگریمان لە پردێ و قوشتەپە دانا بۆ ئەوەی پێش بە هێرشی سوپا بگرین[٣]، پاش ئەوەی سوپا

---

(١) عبدالرضا عون، مصدر السابق، ص٩٤.

(٢) کەریم قادر، پێشمەرگە ئەو هێزە بەعس شکێنەی دەبێ هەمیشە بمێنێت، وتار، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە ١٤٠٥ لە بەرواری ٢٠٠٤/٤/٧ز.

(٣) عومەر عوسمان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.

توانـی هەولێـر بەتـەواوی داگیربکاتەوە، بەرەو شـارۆچکەی پیرمـام هەنگاوی نـا، بۆیـە هێـزی پێشـمەرگەی بـەرەی کوردسـتانی دوو هێڵـی بەرگریـان دانـا، بەمەبەسـتی رووبەڕووبونـەوەی سـوپای عێـراق، بۆئـەوەی نەتوانـن بگەنـە پیرمـام کـە یەکێکیـان لـە خانـزاد و ئەویدیکەیـان لـە سـەری بڵنـد بـوو، بەڵام سـوپای عێـراق لـە رۆژی ٧ی مانگی نیسـان، بـەرەو پیرمام پێشـڕەوی کرد ، لە ماوەیەکـی کەمـدا هەمـوو بەرزاییەکانی ئەوێشـی داگیرکرد، بـەڵام بێ ئەوەی لـە پیرمـام بنکە و بارەگای خۆی دابمەزرێنێ، هێرشـیکردە سـەر کـۆڕێ، بەرەو شـەقڵاوە و بـەردەوام بـوو لەپێشـڕەویکردن[1].

بـە فەرمانـی فەرماندەیـی گشـتی هێـزە چەکدارەکانـی عێـراق، فیرقـەی ٢٨[2] ڕاسـپێردرا هەولێـر داگیربکاتـەوە، دواتـر بـەرەو سـەرووتر پێشـڕەوی

(١) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ باپیـر ئیسـماعیل شـێرۆکی پێشـمەرگەی هێـزی بـارزان و بەشـداربووی شـەڕەکە لـە ٢٠٢٢/٢/١٤، سـۆران

(٢) فیرقـەی (٢٨) کـە بـە هێزەکانـی حەسـەن نـاسراو بـوو، فیرقەکـە بـە فەرماندەیـی (عەمیـدی ڕوکـن حەمـەد حمـود) کـە خـۆی دانیشـتووی شـارەدێی شـەرقات و سـەرۆکی سـتادی فیرقـە (عەمیـدی ڕوکـن چـەلاب) دانیشـتووی هەمـان شـارەدێ بـوو.

فیرقەکـە لـە سـێ لیـوای پیـادە پێکهاتبـوو: لیـوای (٤١٢) بـە فەرماندەیـی (عەقیـد سـەعدی)، لیـوای (٤١٧) و لیـوای (٧٨) بـە فەرماندەیـی (عەقیـد زوهێـر)، فەوجـی مغاویـر بـە فەرماندەیـی (خـۆم)، دوو پەلـی تانـک کـە نزیکـەی ١٦ تانـک بـوو، فەوجێکـی پیادەی میکانیکـی گواسـتنەی زرێپۆشـی جـۆری بـی ئێـم بـی وەن، دوو کەتیبـەی تۆپـی مامناوەنـدی عیـار ١٠٥ و ١٣٠ملـم، کەتیبەیەکـی هاوەنـی ١٣٠ ملـم کـە هـەر کەتیبەیـەک لـە (١٨) تـۆپ و کەتیبەیەکـی دژە فڕۆکـە پێکهاتبـوو، کـە دواتـر لەگـەڵ دوو فەوجـی جاشـان بـۆ تۆپبارانکردنـی ئامانجەکانـی سـەر زەوی بەکارهێـنران، ژمـارەی سـەربازی بەشـدار (١٠٠) هـەزار زیاتـر یـا کەمـتر بـوو. ئـەم لیوایـە لـە شـەڕی کوێـت زەرەر مەنـد نەبـوو بـوو، چونکـە لەسـەر سـنوور بـوو، بۆیـە بـۆ دامرکاندنـەوەی ڕاپەڕیـن گوازرایـەوە بـۆ پارێـزگای دهـۆك لـە نزیـك شـارۆچکەی فایـدە، بـەڵام پـاش ئـەوە فەرمانـی پێکـرا بچێتـە هەولێـر بـۆ سـەرکوتکردنی ڕاپەڕیـن، چاوپێکەوتـن لەگـەڵ فـارس

بـکات و شکسـت بـە ڕاپەڕینـی جەمـاوەری کوردسـتان بهێنێت. لـە ڕێکەوتی ٥ی نیسـانی ١٩٩١ فیرقەکە فەرمانی پێکرا بە ئاڕاسـتەی هەولێر لەشکرکێشـی بـکات، تاکـو لە ڕێگـەی هاوینەهەواری پیرمام بگاتە شـارۆچکەی شـەقڵاوە[1]. حکومـەت توانیبـووی بـە پشـتیوانی هێزێکـی گـەورە شـاری هەولێـر دووبارە داگیـر بکاتـەوە. هێـزی پێشـمەرگە لـە نزیـك مەلائۆمـەر هێلـی بەرگـری دانا، بـەڵام سـوپا بـەردەوام بـوو لەپێشـڕەوی، تـا دەهـات زیاتـر نزیـك دەبوویەوە لـە شـارۆچکەی پیرمـام، بۆیـە دووبـارە پێشـمەرگە لـە نزیـك خانـزاد هێـل و سـەنگەری بەرگریـان دانـا بۆ ئەوەی ڕێگری بکەن لە پێشـڕەوی سـوپا، چونکە تـا دەهـات نزیکـتر دەبوویـەوە، سڵـی لەهاتنە پێشـەوە نەدەکـردەوە، لەگەڵ نزیـك بوونـەوەی سـوپای عێـراق، پێشـمەرگە سـەنگەرەکانی دەگواسـتەوە بۆ دواوە، ئـەوە بـوو هێـزی بـارزان لـە بەسـتۆڕە دامـەزرا[2]، بـۆ ئـەوەی بەرگری لـە هاتنـە پێشـەوەی سـوپا بکات، بـەڵام لەبەرئـەوەی ژمارەی پێشـمەرگە زۆر کـەم بـوو، نەتوانـرا ڕێ لـە سـوپا بگیرێـت، وێـڕای ئـەوەی هێـزی پێشـمەرگە بەبـەراورد لەگـەڵ ژمـارەی سـەربازانی عێراقـی زۆر کـەم بـوو، لـەڕووی چەك و تەقەمنیـش سـوپای عێـراق توانـای باشـتر بـوو، بۆیـە بـۆ هێـزی پێشـمەرگە ئەسـتەم بـوو بەرگـری بـکات، چونکـە هەڵکەوتـەی جوگرافـی ئـەو شـوێنانە بـۆ شـەڕی پێشـمەرگە لەبـار نەبـوو، هەروەهـا ناڕێکـی دابەشـبوونی هێـزی پێشـمەرگە بەسـەر سـەنگەرەکانی بەرگـری، لەهەمووشـی گرنگـتر مـل نەدانـی پێشـمەرگەی پارتـە سیاسـیەکانی کوردسـتان بـۆ بەرگریکـردن، هەروەهـا ناشـارەزایی پێشـمەرگە لەشـەڕی مەیدانـی، هۆکارێکـی بەهێـزی بەرگـری نەکـردن بـوو، لەگـەڵ هەمـوو ئەمانەشـدا گوێڕایـەڵ نەبوونـی پێشـمەرگە بـۆ سـەرووی خۆیـان، ئەمانـە و چەندین هـۆکاری تـر بوونە هۆی

ئەکرەم ئەفسەری سوپای پێشووی عێراق، کە بەڕەچەڵەك کوردە، توێژەر ٢٠٢٢/٢/٩

(١) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ فـارس ئەکـرەم ئەفسـەری سـوپای پێشـووی عێـراق، کـە بەڕەچەڵـەك کـوردە، توێـژەر ٢٠٢٢/٢/٩

(٢) باپیر ئیسماعیل شێرۆکی سەرچاوەی پێشوو.

ئـەوەی هێـزی پێشـمەرگە لـە پاشەکشـە دابێـت[١].

هەوڵـی بـەردەوام هەبـوون لـە لایـەن سـەرکردایەتی سیاسـیی کـورد، بـۆ ئـەوەی بەهـەر شـێوەیەك بێـت بەرگـری بکرێـت لەهاتنـە پێشـی بەردەوامـی سـوپای عێـراق[٢]، لەبـەر ئـەوە پارتـە سیاسـیەکان بڕیاریـان دا هێڵـی بەرگـری لـە پیرمـام دابنێـن و لەوێـدا پیشـمەرگە بەرگـری لـە هێرشـی سـوپای عێـراق بـکات، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش هـەر لـە پیرمـام کۆبوونەوەیـەك بـۆ گشـت لێپـرسراوە سـەربازییەکانی پارتـەکان بەسـتراو بڕیـار درا شـوێنی هێڵـی بەرگـری بکـرێ بـە دوو بـەش، بەشـی یەکـەم: لـە شـەقامی سـەرەکی هەولێـر کـە بـەرەو شـەقڵاوە دێـت، لەخـوار سـەری ڕەش کـە بـە هێزەکانـی یەکێتـی و سۆسیالیسـت درا، بەشـی دووەم: لـە شـەقامی سـەرەکی هەولێـر بـۆ شـەقڵاوە بـەرەو سـەری ئاوڕێـژ و گونـدی زیـارەت بـوو کـە بـە هێزەکانـی پارتـی و شـیوعی درا، ئـەوە بـوو بـۆ مـاوەی چەنـد ڕۆژێـك پێشـمەرگە لـە شـوێنەکانی خۆیـان مانـەوە[٣]، لەبـەر ئـەوەی سـوپا و پێشـمەرگە دوو هێـزی هاوسـەنگ نەبـوون، بۆیـە زیاتـر نزیـك دەبوونـەوە لـە داگیرکردنـەوەی شـارۆچکەی پیرمـام، سـوپا بـەرەو شـارۆچکەی پیرمـام پێشـڕەوی دەکـرد، تـا دەهـات لـە ئامانجەکـەی نزیکـتر دەبـووەوە، زۆربـەی شـوێنە ئازادکراوەکانی کوردسـتانی داگیرکـردەوە[٤]، سـوپا گەیشـتە لۆفەکانـی شـەقامی سـەرەکی پیرمـام، بەرگرییەکـی پێویسـت نەکـرا، تـا دوا جـار بەبـێ بەرگری گەیشـتە ناو شـارۆچکەی پیرمـام، هێزی پێشـمەرگە لەوێ پاشەکشـەیان کرد بـەرەو گوندی کـۆڕێ، سـوپا بـەردەوام بـوو لەپێشـڕەوی کـردن، چونکـە هیـچ بەرگریەکی وا

(١) سەید کاکە، بیرەوەری پێشمەرگەیەك، چاپی چوارەم، هەولێر، ٢٠٢٠ز، ل ٤١٦.

(٢) چاوپێکەوتنـی تەلەفزیۆنـی لەگـەڵ دکتـۆر سـەعید بارزانـی لـە یـادی ١١ سـاڵەی شـەڕی کـۆڕێ لـە کوردسـتان تیڤـی.

(٣) حەمید ئەفەندی، داستانی کۆڕێ، ڕۆژنامەی برایەتی ، ژ(٣٠٦٣) لە ٢٠٠٠/٤/٦.

(٤) باپیر ئیسماعیل شێرۆکی، هەمان سەرچاوە.

لـە لایەن هێـزی پێشـمەرگە نەدەکرا[١].

هێـزی پێشـمەرگە بەهـۆی پەرتەوازەیـی و نەبوونـی سـتراتیژ و پلانێکـی سـەربازی و کەمـی ئەزمـوون لەشـەڕی مەیدانـی نەیـان توانـی بەرگریەکـی پێویسـت بکـەن[٢]. بارودۆخـی خەڵکـی کوردسـتان سـات بـە سـات بـەرەو خراپـتر دەڕۆیشـت، تـا دەهـات خەڵـك بـێ هیـوا تـر دەبـوون و کـۆڕەوە مەزنەکـە دەسـتی پێکـرد بـوو، لەگـەڵ ئەوەشـدا سـوپای عێـراق بـەردەوام لـە داگیرکردنـەوەی تـەواوی کوردسـتان نزیکتردەبـووەوە، ئومێدی پێشـمەرگە و خەڵکـی کوردسـتان بەتـەواوی لەناوچووبـوو، پێشـمەرگە بەرگرییەکـی پێویسـتی پـێ نەدەکـرا، هێزێکـی ڕێکخـراوی نەبـوو، بۆیە زۆرێك لـەو هێزانە بەرگریـان نەدەکـرد[٣]. تاکـە هێـز کە بەرگری لە هێرشـە داگیرکاریەکەی سـوپا کـرد و بەرپەرچـی سـوپای عێراقیـان دایـەوە و بەرگریەکـی بـێ وێنەیـان کرد، ئـەو هێـزە بـوو کـە لەگەڵ مەسـعود بارزانـی دابـوون، چونکە ئـەوان چەکی دۆشـکەیان پـێ بـوو، نەیانهێشـت هەلیکۆپتـەرەکان زیـان بـە پێشـمەرگە و خەڵکـی بگەیەنـن[٤]، تـا دەهـات سـوپا نزیـك تـر دەبـووەوە لـە شـارۆچکەی پیرمـام، هێـزی پێشـمەرگە لـە خانـزاد هێڵـی بەرگـری دامەزرانـد، سـەید کاکە دەڵێـت: کاتژمێـر ١٢ی شـەو نامەیەکـی کـۆسرەت ڕەسـوڵم پێگەیشـت، لـە نامەکـە نووسـی بـووی پێشـمەرگەکانی یەکێتـی لـە سـەنگەری بەرگریکـردن

(١) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ فـارس ئەکـرەم ئەفسـەری سـوپای پێشـووی عێـراق، کـە بەڕەچەڵـەك کـوردە، ٢٠٢٢/٢/٩. بـە تەلەفـۆن.

(٢) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ شـۆڕش ئیبراهیـم پێشـمەرگەی خۆبەخـش لـە ڕاپەڕیـن، لـە ڕێکەوتـی ٢٠٢١/١١/٢٤ لەلایـەن میـرزا ئیبراهیـم قـادر.

(٣) چاوپێکەوتنـی تەلەفزیۆنـی لەگـەڵ دکتـۆر سـەعید بارزانـی، هەمـان سـەرچاوەی پێشـوو .

(٤) چاوپێکەوتنـی تەلەفزیۆنـی لەگـەڵ دکتـۆر سـەعید بارزانـی، لـە یـادی ١١ سـاڵەی شـەری کۆڕێ.

لەسوپای عێراق لە مەلائۆمەر بەتەنیا ماون، پێشمەرگەکانی پارتی و سۆسیالیست و هەموو هێزەکانی تر شوێنەکەیان جێهێشتووە[1]، ئەم نامەیە منی زۆر نیگەران کرد، بۆیە لەگەڵ چەند پێشمەرگەیەك خۆم گەیاندە شوێنی شەڕەکە، بەڵام بەداخەوە کاتێك گەیشتمە شوێنەکە هیچ هێزێکی لێ نەبوو بێجگە لە قادرە سۆر ڕوستایی و نەجمەدین گۆرۆنی و پێشمەرگەکانیان[2]، لەگەڵ گەیشتنم پێیان گوتم: خاڵە سەید هەموو پێشمەرگەکانی لایەنەکانی تر بەهەی ئێوەشەوە ئێمەیان جێهێشت و ڕۆیشتن، بۆیە تۆ هاوکاریمان بکە، منیش بەیانی کاتێك کۆسرەت ڕەسوڵم دیت پێم گوت: کە هێزەکانی یەکێتی شوێنەکەیان جێهێشتووە[3] و هەڵهاتوون تەنیا هێزی پارتی لەو شوێنە ماوە[4].

لە ٦ی نیسانی ١٩٩١ هێزێکی کەمی پێشمەرگە بە فەرماندەیی دکتۆر سەعید بارزانی و حالی دۆلەمەری و چەند یەکەیەکی تری پێشمەرگە بەرەنگاری لەشکرکێشی سوپای عێراق بوونەوە لە پیرمام، بەڵام نەتوانرا ڕێگری لە هاتنە پێشی سوپا بکرێت، بەڵکو سوپا گەیشتە ناو شارۆچکەی پیرمام[5]، هێزی بارزان لە نزیك بەستۆڕە سەنگەریان دانابوو، بۆئەوەی بەرەنگاری سوپای عێراق ببنەوە، بەڵام سوپای عێراق بەردەوام بوو لە پێشڕەوی کردن، ژمارەی پێشمەرگە زۆر کەم بوو، ئەمەش وایکرد نەتوانرێت ڕێ لەو لەشکرکێشیە بگیرێت، چونکە جێگایەکە فراوان

---

(١) سەید کاکە، سەرچاوەی پێشوو ، ل٤١٦.

(٢) هەردووکیان دوو فەرماندەی پارتی بوون. توێژەر.

(٣) ڕۆشنا عەلی، چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەوانی لەگەڵ سەید کاکە، ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە ١٧٥٦ لە ٢٠٠٥/٥/٧.

(٤) سەید کاکە، هەمان سەرچاوە، ل ٤١٧.

(٥) چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی کوردستان، لەلایەن هەڤاڵ ڕواندزی لە ١٩٩٦/٤/١٢ لەگەڵ دکتۆر سەعید بارزانی فەرماندەی هێزی بارزان.

بوو، هێزی پێشمەرگە گەڕایەوە شارۆچکەی پیرمام، کاتێك پێشمەرگە گەیشتەوە ناو شار سوپای عێراق شارۆچکەی پیرمامی بەتەواوی داگیرکردبووەوە[1]، هێزی پێشمەرگە بەرەو گوندی حوجران کشانەوە[2]، دەکرێت ئەم پاشەکشەیە وەك ستراتیژێکی سەربازی سەیر بکرێت، چونکە نەمان دەتوانی بەو هێزە کەمە ڕێگری لە پێشڕەوی سوپایەك بکەین کە سەد بەرامبەری ئێمە بوون لە هێز و تواناوە، بەڵام دەربەندی کۆڕێ بەو پێیەی هەڵکەوتەیەکی جوگرافی سەختی هەیە، ئەوێمان زۆر پێ باش بوو بۆ ئەوەی هێلی بەرگری لەوێ دابنێین[3]، هێزی پێشمەرگە دابەشی سەر هەردوو زنجیرە چیای سەر گوندی کۆڕێ بوو بوو، لە بەشی ڕۆژئاوای ئەو زنجیرە چیایە پێشمەرگەکانی پارتی بوون، لای ڕۆژهەڵاتیش پێشمەرگەکانی یەکێتی بوون، هەر یەکێك لە حەمید ئەفەندی و کۆسرەت ڕەسوڵ دیاری کرابوون وەك فەرماندەی ئەو شەڕە[4].

---

(١) چاوپێکەوتن لەگەڵ باپیر ئیسماعیل شێرۆکی پێشمەرگەی هێزی بارزان و بەشداربووی شەڕەکە لە ٢٠٢٢/٢/١٤، توێژەر.

(٢) گوندی حوجران کەوتۆتە بناری چیای سەفین و سەر ڕێگای هەولێر سۆران، نزیکەی دوو کیلۆمەتر لە دەربەندی کۆڕێ دوورە.

(٣) چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی کوردستان، لەلایەن هەڤاڵ ڕواندزی لە ١٩٩٦/٤/١٢ لەگەڵ دکتۆر سەعید بارزانی فەرماندەی هێزی بارزان.

(٤) حەمید ئەفەندی، ڕۆژنامەی خەبات ژمارە١٧٥٦ لە ٢٠٠٥/٤/٧ز.

یەکەم هێرشی سوپای عێراق بەرەو کۆڕێ

شەڕی کۆڕێ لە دیرۆکی بزاڤی رزگاریخوازی کوردستان بووەتە خاڵێکی درەوشاوە و وەرچەرخانێکی مێژوویی لە مێژووی سەدان ساڵەی شۆڕشەکانی کوردستان، ئەو شوێنە بەهۆی هەڵکەوتە جوگرافییەکەی[1] و نەبەردی پێشمەرگەکانی کوردستان و سەرپەرشتی ڕاستەوخۆی مەسعود بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان، توانی چۆك بە گەورەترین سوپای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دابنێت. شەڕێك کە لەڕووی سەربازییەوە ناهەوسەنگ و نابەرابەر بوو، چونکە هێزی پێشمەرگە نەدەگەیشتە پەنجا پێشمەرگە، کەچی سوپا عێراق بریتی بوو لە یەك فیرقەی تەواو، هەروەها هەلیکۆپتەر و تانك و زرێپۆش و هەموو جۆرە چەکێکی تریان لەو شەڕە بەکارهێنا[2]، بەڵام بەهێزیی ئیرادەی پێشمەرگە و پێداگیری سەرکردایەتی شۆڕش، بەتایبەتی مەسعود بارزانی کە ئەوکات سەرۆکی بەرەی کوردستانی بوو، خودی خۆشی یەك ڕۆژ پێش هێرشی سوپا لەبەرەی جەنگ بوو[3]، توانرا سەرکەوتنێکی مەزن وەدەست بهێنرێت،

---

(1) دەروازەی کۆڕێ هەڵکەوتەیەکی جوگرافی سەختی هەیە، لەبەشی ڕۆژهەڵات زنجیرە چیایەك هەیە، لەبەشی ڕۆژ ئاواش زنجیرەی چیایەکی تر هەیە، کە دەکەوێتە سەرووی شارەدێی کۆڕێ، ئەم هەڵکەوتە جوگرافییە وایکرد، پێشڕەوی سوپای عێراق بۆ ئەو شوێنە زۆر ئەستەم بێت، چونکە زنجیرە چیاکان دەیانڕوانییە سەر گەڵیەکە، هێزی پێشمەرگەش سەر ئەو بەرزاییانەیان گرتبوو و ئامادەباشیەکی تەواویان هەبوو بۆ ئەوەی بەرگری بکەن لە شوێنەکە، بڕوانە نەخشەی ژمارە .

(2) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەفسەرێکی پێشووی سوپای عێراق بەناوی نەقیب فارس کە بەرەچەڵەك کوردە، توێژەر٢٠٢٢/٢/٩.

(3) چاوپێکەوتن لەگەڵ باپیر ئیسماعیل شێرۆکی بەژداربووی شەری کۆرێ لە ٢٠٢٢/٢/١٤ لە سۆران.

بێگومـان ئـەم سـەرکەوتنەی شـۆڕش ئەنجامـی گـەورەی لێکەوتنـەوە[1]، کـە دواتـر لەبەشـەکانی تـر لێـی دەدوێیـن.

سـوپای عێـراق لـە پیرمـام بـەرەو کـۆڕێ بـەردەوام بـوو لـە پێشـڕەوی کـردن، کەچـی هێزێکـی وای لەپێـش نەبـوو ڕێگـری لـێ بـکات و بەرگـری بـکات، تـا لـە دەربەنـدی کـۆڕێ نزیـك بـووەوە، شـپرزەیی و بـێ هیوایـی باڵـی بەسـەر زۆرێـك لـە پێشـمەرگەکاندا کێشـابوو، تەنیـا هێزێك کـە توانیان بەرەنـگاری ئـەو پێشـڕەویانەی سـوپای عێـراق ببنـەوە و سـەنگەری بەرگریان لێـدا، پێشـمەرگەکانی پارتـی بـوون، کـە پێـك دەهاتـن لـە مەفرەزەیـەك بەفەرماندەیـی دکتـۆر سـەعید بارزانـی و مەفرەزەیەکیـش بەفەرماندەیـی حالـی دۆلەمـەری بـوو[2]. سـەبارەت بە شـەڕی یەکەمی کۆڕێ خالـد ئاژگەیی دەڵێـت: شـەڕی یەکەمـی کـۆڕێ هیـچ پێشـمەرگەی حزبێکـی تری لـێ نەبوو بێجگـە لـە پێشـمەرگەکانی پارتـی، ئێمـەش لـەوێ نەبوویـن[3]، ئـەو هێـزەی پێشـمەرگە کـە لەکـۆڕێ مایـەوە بەبـەراورد لەگـەڵ سـوپای عێـراق ژمارەیـان زۆر کـەم بـوو، بـەڵام توانیـان ڕێـڕەوی شـەڕەکە بگـۆڕن و قارەمانێتییەکی بێ وێنەیـان نوانـد، کـۆڕێ بـوو بـە خاڵـی یەکلاکـەرەوەی شـەڕەکە، هەروەکـو لەپێشـووتر باسـمان کـرد. بەهـۆی هەڵکەوتـە جوگرافیەکـەی دەربەنـدی کـۆڕێ سـوپای عێـراق نـەی توانـی ئـەم سـنوورە تێبپەڕێنێـت[4].

---

(١)مەسـعود بارزانـی لـە شـاری روانـدز ١٩٩١/٤/٣، جەختـی لەسـەر ئـەوە کـردەوە کـە نابێـت کوردسـتان جێبهێڵیـن، بۆیـە دەبێـت دوژمـن بەسـەر لاشـەی ئێمـە بێتـەوە کوردسـتان، ئەمـەش کاریگـەری زۆر گـەورەی هەبـوو لەسـەر دەروونـی خەڵـك بەگشـتی و پێشـمەرگە بەتایبەتـی، بەشـداریی ڕاسـتەوخۆی بارزانـی کـە یـەك ڕۆژ پێـش هێرشـەکە لـەو شـوێنە بـوو، کاریگـەری زۆری کـردە سـەر ئەنجامـی شـەڕەکە، ڕاپـۆرت هەڤـاڵ نـەورۆز کوردسـتان تیڤـی.

(٢) سەید کاکە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١٧.

(٣)چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی، لەگەڵ فەرماندە و پێشمەرگە خالد ئاژگەیی، ٢٠٠٢.

(٤) چاوپێکەوتن لەگەڵ باپیر ئیسماعیل شێرۆکی هەمان سەرچاوەی پێشوو.

دکتـۆر سـەعید بارزانـی بـاس لـەوە دەکات کـە لـە ٧ی نیسـانی ١٩٩١ سـوپای عێـراق لـە شـارۆچکەی پیرمـام بەهێزێکـی زۆری پیـادە و تـۆپ و دەبابـە بـەرەو کـۆڕێ پێشـڕەوی کـرد، ئێمـە لـە ئـان و سـاتی هێرشـەکە لـە گونـدی حوجـران بوویـن بـۆ پشـوودان، بۆیـە لەگەڵ گەیشـتنی هێـزی عێراق بـۆ کـۆڕێ لەسـەر بڕیـاری فەرمانـدەی هێزەکە کە ئـەوکات حەمیـد ئەفەندی بـوو، خـۆم و پێشـمەرگەکانم و پێشـمەرگەکانی حاڵـی دۆلەمـەری چووینـە سـەر بەرزاییەکانـی ئـەو چیایـەی کـە کەوتۆتـە سـەر دەربەنـدی کـۆڕێ، بـە هەمـوو شـێوەیەك بەرپەرچـی سـوپای عێراقـمان دایـەوە، بـە هێزێکـی کـەم و توانایەکـی لۆجسـتی کـەم توانیـمان ڕێگـری لـە پێـشرەوی سـوپا بکەیـن[١].

سـوپا بەژمارەیەکـی زۆری سـەرباز و تانـك و زرێپۆشـەوە بـەرەو دەربەنـدی کـۆڕێ پێشـڕەوی کـرد، ئێمـە هێـزی بـارزان و هێـزی حالـی دۆلەمـەری چووینـە سـەر ئـەو بەرزاییـەی کەوتووەتـە سـەر شـەقامەکە، لەگـەڵ نزیـك بوونەوەیـان دەسـڕێژیمان لێکـردن، ئـەم بەرگریەی پێشـمەرگە ورەی سـوپای عێراقـی ڕوخانـد[٢]، کاریگەریـی هەڵکەوتـەی جوگرافی لەسـەر سـەرکەوتنی هێـزی پێشـمەرگە زۆر بـوو، چونکـە سـوپا هیـچ ڕێگایەکـی تـری نەبـوو بـۆ ئـەوەی لـە وێـوە هێـرش بـکات[٣]، عوسـمان پیرانـی لەسـەر بەرزایـی چیایەکـە کـە دەیڕوانیـە سـەر شـەقامەکە بـە ئارپێچـی دەسـڕێژی لـە زرێپۆشـەکان کـرد[٤]، یەکێـك لـەو چـوار زرێپۆشـەی کـردە ئامانـج، ئـەم

(١) چاوپێکەوتنـی تەلەفزیۆنـی کوردسـتان تیڤـی، لەلایـەن هەڤـاڵ ڕوانـدزی لـە ١٩٩٦/٤/١٢ز لەگـەڵ دکتـۆر سـەعید بارزانـی فەرمانـدەی هێـزی بـارزان.

(٢) ریپۆرتـاژی تەلەفزیۆنـی کوردسـتان تیڤـی و چاوپێکەوتـن لەگـەڵ عوسـمان پیرانـی، لـە ١٩٩٢/٤/١٠، ڕۆژنامـەی خەبـات ژمـارە ٤٧٧٥ لـە ٢٠١٥/٤/٧ز، چاوپێکەوتـن لەگـەڵ عوسـمان پیرانـی، لەلایـەن ڕۆژنامەنـووس سـەفەر یوسـف میرخـان ژاژوکـی.

(٣) لطفی عبدالوهاب یحیی، اثر العامل الجغرافی فی التاریخ أثینا، قاهرة، ١٩٥٦م، ص١٢

(٤) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ باپیـر ئیسـماعیل شـێرۆکی پێشـمەرگەی هێـزی بـارزان و بەشـداربووی

بەرگریـە سـوپای عێراقـی تووشـی شـڵەژانێکی دەروونـی گـەورە کـرد، چونکە لـەو بڕوایـە نەبـوون کـە پێشـمەرگە بتوانێـت بـەو شـێوەیە بەرگری بـکات[1]، پـاش ئـەوە ئێمـەش کـە نزیکـەی دە پێشـمەرگە دەبوویـن هێرشـمان کـرد و یەکسـەر چووینە سـەر زرێپۆشـە تێکشـکاوەکە و دەستمان بەسـەری داگرت، چـوار سـەربازمان لەنـاو زرێپۆشـە تێکشـکاوەکە هێنانـە دەر، ئافرەتێکـی کـورد بـە برینـداری لەنێـو ئـەو زرێپۆشـە بـوو[2].

لەگـەڵ تێکشـکانی زرێپۆشـەکان ئـەو هێـزەی پێشـمەرگە کـە لەخـوار چیاکـە بـوو هێرشـی بـرد بـۆ دەربەنـدی کـۆڕێ، هـەر لەوێ شـەڕی دەسـتەو یەخـە لەگـەڵ سـەربازانی سـوپای عێـراق دروسـت بـوو، پێشـمەرگە هیـچ زیانـی گیانـی نەبـوو، بـەڵام سـوپای عێـراق زیاتـر لـە چـواردە کـوژراوی لـە سـەر شـەقامەکە جێمابـوون و چەندیـن سـەربازیان لـێ بەدیـل گیـران[3]، لەم شـەڕەدا پێشـمەرگە توانـی سـەرکەوتنێکی مـەزن وەدەسـت بێنێـت[4]، بۆیـە پـاش تێکشـکانی ئـەو هێرشـە فراوانـەی سـوپا، فەرمانـدەی فیرقـە بـەردەوام جەختـی لەسـەر پێشـڕەویکردن و بەردەوامبوونی هێرشـکە دەکـردەوە، بەڵام بەرگریکردنەکـە زۆر بـە هێـز بـوو، وەك بـاران گولـە بەسـەر هێـزی عێـراق دەهاتنـە خـوار، ئـەم بەرگریکردنـە دوور بـوو لـە پێشـبینییەکانی فەرمانـدە سـەربازییەکانی سـوپای عێـراق، بۆیـە فەرمانـدەی فیرقـە بـۆی دەرکـەوت، سـوپا چیـتر ناتوانێـت پێشـڕەوی بکات، بـە ناچـاری فەرمانی پاشەکشـەکردنی هێزەکـەی بـۆ هاوینەهـەواری پیرمـام دەرکـرد، بـۆ داڕشـتنەوەی پلانێکـی

شەڕەکە لە ٢٠٢٢/٢/١٤، توێژەر، جەوهەر عەزیز شێرۆکی، ریپۆرتاژی کوردستان تیڤی.

(١) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ ئەفسـەرێکی پێشـووی سـوپای عێـراق بەنـاوی نەقیـب فـارس، هەمـان سـەرچاوەی پێشـوو

(٢) چاوپێکەوتن لەگەڵ باپیر ئیسماعیل شێرۆکی، هەمان سەرچاوە.

(٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ باپیر ئیسماعیل شێرۆکی، هەمان سەرچاوە

(٤) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ سـەعید شـێخۆ مەحمـود پیرانـی پێشـمەرگەی بەژداربـوو لـە شـەڕی کـۆڕێ لەلایـەن دیـار سـەعید شـێخۆ

تۆکمەتر و هێرشێکی گشتگیر بۆ سەر دەربەندی کۆڕێ و گەیشتن بە شاری شەقڵاوە[1].

بەرگری و رووبەڕوو بوونەوەی هێزی پێشمەرگە لەبەرامبەر سوپای داگیرکەری عێراق، لەلایەك ئەوەی سەلماند کە کوردستان داگیرکاری ناخوازێ و ملکەچی هیچ رژێمێکی خۆسەپێن نابێ. لەلایەکی تر ئەگەر بەرگری و شەڕی کۆڕێ نەبووایە، وەك راپەڕینەکەی شیعە بەسەدان هەزار کەس دووچاری کوشتن و ماڵوێرانی دەبوون و ئێستاش شتێك نەدەبوو بە ناوی دەسەڵاتی کوردی. شەڕی کۆڕێ بوو بە خاڵی وەرچەرخان بۆ کورد، کە تێدا رێگری لە درندەترین سوپا کرد بۆ داگیرکردنەوەی کوردستان و دڵنەواییەکی بەخشی بەو ملیۆن کەسەی کە کۆچیان کردبوو لە سەرما و سۆڵەی سنوورەکانی ئێران و تورکیا مابوونەوە، لە رووێکی تردا، بەرگری کۆڕێ بوو بە هۆکاری دامەزراندنی دەسەڵاتی کوردی لە باشووری کوردستان کە تا ئەمڕۆش بەردەوامی هەیە و گەلێك قۆناغی گرنگ و هەوراز و نشێوی بڕیوە، بۆیە داستانی کۆڕێ زۆر گرنگە بۆ کورد، کە رەنگە هاوشانی ڕاپەرین و کۆڕەو کاریگەری هەبوو بێت بۆ کێشەی کورد و مانەوەی دەسەڵاتەکەی.

---

(١) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەفسەرێکی پێشووی سوپای عێراق بەناوی نەقیب فارس هەمان سەرچاوە

دووەم هێرشی سوپای عێراق بەرەو کۆڕێ

پلانی یەکەم هێرش بۆ زنجیرە چیاکانی سەر کۆڕێ

سەرکردایەتی کورد باش دەیزانی سوپای عێراق دەستبەرداری گرتنەوەی کوردستان نابێت[1]، پاش ئەوەی لە شەڕی یەکەمی کۆڕێ تووشی شکستێکی گەورە بوون، ئەوەبوو پلانی بۆ دووبارە هێرشکردنەوە داڕشت، سەرکەوتنی ٧ی مانگ، فەرماندە سەربازییەکانی سوپای عێراقی تووشی شۆك کرد، زۆر نیگەران و پەشۆکاو بوون، چونکە هەواڵگری سوپای عێراق زانیاری هەبوو لەسەر ژمارەو چەك و توانا سەربازییەکانی پێشمەرگە[2]، فەرماندەکانی پێشمەرگەی پارتی بە ڕێنمایی مەسعود بارزانی سەرۆکی پارتی و بەرەی کوردستانی، پلانی بەرەنگاربوونەوەی سوپایان داڕشت[3]، هێزێکی پێشمەرگە لە قەندیل و سپیلك جێگیرکرا، چونکە مەترسی ئەوە هەبوو کە سوپا لەوێوە بسوڕێتەوەو هێرش بکاتە سەر دواوەی سەنگەری پێشمەرگە لەکۆڕێ[4]، ئەو هێزەی پێشمەرگەش کە لە کۆڕێ بوون، تەواو دەیانزانی حکومەت لە شاڵاوەکانی ناوەستێ و لەهەمان کات وابە ئاسانیش شکستەکەی پێشتری لە بیر ناکات، بۆیە سەنگەرەکانی پێشمەرگە هەموو کات و ساتێك لە چاوەڕوانی هێرشێکی بەربڵاوی ڕژێم دا بوون. هەتا پێش

---

(١) حەمید ئەفەندی، ڕۆژنامەی خەبات ژمارە١٧٥٦ لە ٢٠٠٥/٤/٧.

(٢) نەقیب فارس ئەفسەری سوپای عێراق، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٣)چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی کوردستان تیڤی لەگەڵ صادق محمەد عەلی یەکێك لە پێشمەرگە بەشداربووەکانی شەڕەکە.

(٤) چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی کوردستان تیڤی لەگەڵ سەلیم ئەسعد فەرماندەی پێشمەرگە.

دەسـتپێکردنی شـەڕی دووەمیـش، سـەڕەرای شـکاندنی حکومـەت لە شـەڕی یەکـەم دا، بـەڵام بارودۆخـی ناوچەکـە هـەر لـە سـەرکەوتن و بەرژەوەنـدی سـوپای عێراقـی دابـوو. هاوکاتیـش کـەم کـەس هەبـوو لـە کـورد لەو بـاوەڕە دابێـت بەبـێ هـاوکاری نێـو دەوڵەتـی جارێکـی تـر بتوانرێت سـوپای عێراقی لـە ناوچەکـە بشـکێنرێت و بەهۆیـەوە سـەرکەوتنێکی سـەربازی و سیاسـی بەپێـی بارودۆخـی ئەوکاتـە بەدەسـت بێنێ، بۆیـە تا شـەڕی دووەمی کۆڕێش سـەرکەوتن ئەگەرێکـی زۆر لاواز بـوو بـۆ کـورد[١].

دوای سـەرکەوتنی پێشـمەرگە لـە شـەڕی یەکـەم، لەژێـر سەرپەرشـتی و ڕێنمایـی مەسـعود بارزانـی، فەرماندەکانـی پێشـمەرگە پلانێکـی تۆکمەتریـان دانـا بـۆ ئەگـەری هـەر هێرشـێکی تـری سـوپای عێـراق، زۆرێـك لـە پێشـمەرگەکانی لایەنەکانـی تـری کوردسـتان گەڕانـەوە بـەرەی شـەڕ[٢]، فەرمانـدە و بەرپرسـانی پێشـمەرگە لەهەوڵـی دانانـی نەخشـە ڕێگایـەك بـوون بـۆ پووچەڵکردنەوەی پلانەکەی سـوپای عێـراق، چونکە پێشـبینی ئەوە کرابـوو کـە سـوپای عێـراق بەهۆی ئـەو لوتبەرزییەی تووشـی بووبـوو، ڕەنگە بەلایـەوە ئەسـتەم بێـت دان بـەو دۆڕانـە گەورەیـەی بنێـت بەرامبـەر بـەو هێـزە کەمـەی پێشـمەرگە.

هێلـی بەرگـری دابەشـی سـەر دوو بـەش کـرا، بـەرەی ڕۆژهـەڵات[٣] کـە پێشـمەرگەکانی یەکێتـی و بزووتنـەوەی ئیسـلامی و حزبـی زەحمەتکێشـانی لێبـوو، بـەرەی ڕۆژئـاوا[٤] پێشـمەرگەکانی پارتـی و حزبـی شـیوعی و

(١) چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ وریـا یونـس، پێشـمەرگەی بەشـداربووی شـەڕی دووەمـی کـۆڕێ.

(٢) ریپۆرتـاژی کوردسـتان٢٤ لـە سـاڵی ٢٠١٨ و چاوپێکەوتـن لەگـەڵ عومـەر عوسـمان بەرپرسـی ئەوکاتـی لقـی٢ پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و بەشـداربووی شـەڕەکە.

(٣) بڕوانە نەخشەی ژمارە ١٠

(٤) بڕوانە نەخشەی ژمارە ٩ و ١٠

بزووتنـەوەی ئیسـلامی و سۆسیالیسـت و حزبوڵای شـۆڕگێڕی کـوردی لێبوو[1]، لـە دەربەنـدی کـۆڕێ پێشـمەرگەی پارتـی و حزبـوڵای شـۆڕگێڕی لێبـوون[2]. پـاش ئـەوەی کە شـەڕی یەکـەم تەواو بوو ئێمـە چووین بـۆ دەربەندی کۆڕێ، ئامادەکاریـمان کـرد بـۆ بەرپەرچدانـەوەی سـوپای عێـراق، چونکەیەکێـك لـە ئەفسـەرە کوردەکانـی نـاو سـوپای عێـراق لەڕێـی موختـاری کـۆڕێ هەواڵـی بۆناردیـن کـە سـوپا خۆی ڕێك دەخاتـەوە بۆ دووبارە هێـرش کردنەوە، چونکە ئامانجیـان ئەوەبـوو دەربەنـدی کـۆڕێ بگـرن و بـەرەو شـەقڵاوەو سـۆران پێشـڕەوی بکـەن، بۆیـە لەگـەڵ حەمیـد ئەفەندی و عومەر عوسـمان و سـەید کاکـە و دکتـۆر سـەعید بارزانـی و حالی دۆڵەمـەری و ئیبراهیـم حەمکۆ پلانی بەرپـەرچ دانـەوەی هێرشـمان داڕشـت، ئیبراهیـم حەمکـۆ و مسـتەفا گۆرۆنی بـۆ دەربەنـدی کـۆڕێ دەسـت نیشـان کـران، ئێمـەش چووینـە سـەر چیـای بـەری ڕۆژئـاوای چیـای کـۆڕێ، هێـزی یەکێتـی و زەحمەتکێشـان بـۆ چیـای بەری ڕۆژهەڵات، شـەڕ دەسـتی پێکرد، پێشـمەرگەکانی سۆسیالیسـت شـوێنی خۆیـان بـەرداو بۆیـە لەکاتـی دوبارە هێرشـکرندنەوە بـۆ گرتنەوەی شـوێنەکە چونکـە شـوێنێکی سـتراتیژی بـوو، دوو پێشـمەرگەی پارتـی شـەهید بـوون، لـەو بـەری چیـای ڕۆژهەڵاتیـش بەهـۆی بۆردومانـی تۆپەکانی سـوپای عێراق چەنـد پێشـمەرگەیەکی یەکێتـی شـەهید بـوون[3].

فەرمانـدەی فرقـە بـە هـۆی ئـەو شکسـتە گەورەیـەی لـە هێرشـی یەکەم بـۆ سـەر دەربەنـدی کۆڕێ بەر سـوپا کـەوت، دووچـاری فشـارێکی دەروونی زۆر خـراپ بووبوویـەوە، لەتـاو ئـەو شکسـتە گەورەیـە و ناردنـی زانیـاری بـۆ سـەرووی کـە تـا شـەقڵاوەی گرتووەتـەوە، نەیدەزانـی چـی بـکات، زۆر پەشـۆکاو بـوو، تووشـی دڵەڕاوکـێ بـوو بـوو، تـرس و گومانـی هەبـوو لـە

(١) چاوپێکەوتنــی کوردســتان تیڤــی لەگــەڵ هەڵگــۆر خــدر یونــس، بەشــداربووی شــەڕی دووەمــی کــۆڕێ

(٢) بڕوانە نەخشەی ژمارە ١١

(٣) خالید ئاژگەیی، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

سەرووی خۆی نەبادا سزایەکی قورسی بدەن[١]، چونکە ڕێکەوتی ٤ی نیسان ڕاپۆرتێکی (هەڵوێستی سەربازی) بۆ فەرماندەیی گشتی بەرز کردبووەوە کە گوایە هێزەکانیان گەیشتوونەتە نزیک شەقڵاوە، لە کاتێکدا هێزەکانیان لە پیرمام بوون، سەرەڕای هێرشێکی بەربڵاو، سوپا نەیتوانی دەربەندی کۆڕێ تێبپەڕێنێت، بەهۆی ئەو بەرگریە بەهێزەی پێشمەرگە، خۆشمان ئەو پێشبینیەمان نەبوو کە بەو شێوەیە بەرگری بکرێت، ئەمەش دۆخی فەرماندەی فرقەی شپرزە کردبوو، ئەوەندە نیگەران و پەست و تووڕە بوو، ڕقی خۆی بەسەر سەری ئەفسەرەکانەوە دەڕشت[٢].

پاش ئەو شکستە گەورەیە، دووبارە کۆبوونەوەیەکی فراوانی ئەفسەرەکانی لیواکان، بۆ دانانی پلانێکی تۆکمەتر بەمەبەستی گرتنەوەی تەواوی ناوچەکە، ئەنجام درا. بە پێی ئەو نەخشە و پلانەی دانرابوو بۆ گرتنەوەی دەربەندی کۆڕێ، کاتژمێر ٤:٤٥ خولەکی بەرەبەیانی ڕێکەوتی ١١ی نیسانی ١٩٩١ بۆردومانی ناوچەکە بە شێوەیەکی چڕ دەستی پێکرد، تانک و زرێپۆشەکان لە پێشمانەوە دەڕۆیشتن، فەوجەکەی من ڕاستەوخۆ لە پشت ئەوانەوە بوو، لە پشتیشمانەوە لیوای ٤١٧ هەبوو، ئەو هێزە گەورەیە تاوەکو لەپردی لای پیرمام پەڕیەوە، هیچ شتێك ڕووی نەدا، تەنانەت دەنگی گولەیەکیش نەهات، ئەم هەڵوێستەی پێشمەرگە بەلای منەوە شتێکی نامۆ بوو، چونکە پێشتر پێشمەرگە بە چەند پێشمەرگەیەك بە شێوەیەکی چڕ وەڵامی هێرشی سوپایان دایەوە، کەچی ئێستا هیچ جوڵەیەك و پەرچەکردارێك نابینم[٣]، ئەفسەرێکی سوپای عێراق کە بەرەگەز کورد بوو، لەڕێگای جەبار کۆڕێ هەواڵی بۆ ناردین و ئاگاداری کردینەوە لە کات و ساتی دەست پێکردنی هێرشی سوپای عێراق بۆ سەر سەنگەرەکانی پێشمەرگە، بۆیە هەر زوو فەرماندەکانی بەرەی شەڕ

(١) نەقیب فارس ئەفسەری سوپای عێراق، هەمان سەرچاوەی پێشوو

(٢) نەقیب فارس ئەفسەری سوپای عێراق، هەمان سەرچاوە.

(٣) نەقیب فارس ئەفسەری سوپای عێراق، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ئاگادار کرانەوە لە پلانی سوپا[١]، ئێمە زانیاریمان هەبوو سوپا هێرش دەکات، هەرزوو لەگەڵ دکتۆر سەعید نادر بارزانی وەسەر چیایەکە کەوتین و هێزەکانمان لەو زنجیرە چیایەی بەری ڕۆژئاوای شارۆچکەی کۆڕێ جێگیر کردن[٢]، ئێمە شازدە پێشمەرگە چووینە سەر چیا، لەوێ پلانی ڕووبەڕووبوونەوەمان دانا، نۆ پێشمەرگەم دیاری کرد بۆ ئەوەی بچنە لای هێزی بارزان، چونکە ژمارەی پێشمەرگەیان کەم بوو[٣]، کاتێك پێشمەرگەکان هاتن بۆ لای ئێمە گولەی ئارپێچیان بۆ هێنایین، خۆمان مەڵاس دا تاوەکو پێشڕەوەی سوپا لێمان نزیك دەبێتەوە[٤]، کاتێک تانک و زرێپۆشەکان گەیشتنە بناری چیاکە، لە ناکاو بە هەموو جۆرە چەکێک و لە هەموو لایەک و لە یەککاتدا ئاگر باران دەستی پێکرد، هەموو لا حەپەسان، بەهۆی چڕی ئاگر بارانەکە سوپا کۆنترۆڵی لە دەستدا و تانک و زرێپۆشەکان تێکشکێندران و هێزەکەی هێڵی پێشەوەش بە تەواوی تێکوپێک شکا، سەربازی فەوجەکانی تر هەموویان رایانکرد، بۆیە فەرمانم بە سەربازەکانم کرد نەچنە پێشەوە و لە رۆخی شەقامەکە خۆیان پەنا بدەن، من چاوم لەسەر لیوای ٤١٢ بوو، سەربازەکانم دەبینی چۆن ڕادەکەن، هەروەها لیوای ٧٨یش بە هەمان شێوە بەرەو دواوە ڕاکە ڕاکەیان بوو، تەنانەت کوژراوەکانیشیان لە دوای خۆیان جێدەهێشت، دوای چەند کاتژمێرێک یەک سەربازیش لەو ناوە نەما، منیش فەوجەکەم بەرەو نزیک پردەکە کشاندەوە تا شەو لەوێ ماینەوە، تا کاتژمێر ٩ی شەو لەگەڵ بارەگای فیرقە لە پەیوەندیدا بووم، دواتر فەرمانیان پێکردم فەوجەکەم بەرەو هاوینەهەواری سەڵاحەدین بکێشمەوە، کاتێک گەیشتمە بارەگای

(١) عومەر عوسمان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧١.

(٢) ریپۆرتاژی تەلەفزیۆنی کوردستان تیڤی لەگەڵ عومەر عوسمان.

(٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئیبراهیم حەمکۆ، فەرماندەی پێشمەرگەو بەشداربووی شەڕەکە ٢٠١٨/١٢/٢٠ تویژەر.

(٤) ریپۆرتاژی تەلەفزیۆنی کوردستان تیڤی لەگەڵ عوسمان پیرانی.

فیرقـە، بینیـم فەرمانـدەی فیرقـە شـێت و هـار بـووە، بـە کەیفـی خـۆی جنێو بـە ئەفسـەران دەدات و هەڕەشـە دەکات و دەڵێـت: بەهـەر نرخێـک بێـت، دەبێـت بگەینـە شـەقڵاوە[1].

زنجیـرە چیـای سـەر گوندی کـۆڕێ کە دەکەوێتـە ڕۆژئاوای کـۆڕێ، وەبەر ئێمـە کـەوت و سـەنگەرمان لێـدان، بـۆ ئـەوەی بتوانیـن بەرگـری بکەیـن، من و عوسـمان پیرانـی لـە پەنـا بەردێـك لـە کۆتایـی زنجیـرە چیایەکـە بەرگریمان دەکـرد، لەنـاکاو کۆمەڵێـك سـەربازی عێراق گەیشـتنە سـەرمان و دەسـڕێژیان لێکردیـن، هـەر لـەوێ عوسـمان برینـدار بـوو، بـەڵام مـن بـۆ ئـەوەی هـەم عوسـمان و خۆشـم دەربـاز بکەم بەرپەرچـی سـەربازەکانم دایەوە[2]، سـوپای عێـراق لـە هـەزاران سـەرباز و تانـك و زرێپۆش و هەلیکۆپتـەر پێك دەهات، بـەو توانـا زۆرەوە هێرشـی کـردە سـەر سـەنگەرەکانی پێشـمەرگە، وێـڕای ئـەوەی پێشـمەرگە ژمارەیـان کـەم بـوو تواناکانـی سـنووردار بـوون، بـەڵام توانـرا پێـش بـە هێرشـەکە بگیرێـت، داوای هـاوکاری و هێـزی پشـتیوانیمان لـە سـەرکردایەتی خۆمـان کـرد، بـۆ ئـەوەی هـەر هیـچ نەبێت چـەك و تفاقی شـەڕمان بـۆ بنێـرن بـۆ ئـەوەی بتوانیـن بـەردەوام بیـن لەبەرگـری کـردن لـە خاکی کوردسـتان[3].

هەڵکەوتـەی جوگرافـی دەربەنـدی کـۆڕێ یەکێـك بـوو لـە فاکتەرەکانی سـەرکەوتنی هێـزی پێشـمەرگە[4]، لەلایەکـی تـر سەرپەرشـتی راسـتەوخۆی مەسـعود بارزانـی کـە نزیـك بـوو لە بـەرەی جەنـگ و پەیوەنـدی بەردەوامی

(١) نەقیب فارس ئەفسەری سوپای عێراق، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٢) چاوپێکەوتـن لەگـەڵ باپیـر ئیسـماعیل شـێرۆکی پێشـمەرگەی هێـزی بـارزان و بەشـداربووی شـەڕەکە لـە ٢٠٢٢/٢/١٤، توێـژەر.

(٣) ریپۆرتـاژی تەلەفزیۆنـی کوردسـتان تیڤـی ، لەلایـەن کەیفـی شـەمزینی لەگـەڵ عوسـمان پیرانـی فەرمانـدە لـە هێـزی بـارزان.

(٤) بڕوانە نەخشەی ژمارە ١١

لەگەڵ فەرماندەکانی هێزی پێشمەرگە هەبوو، ڕۆڵی سەرەکی هەبوو لە گۆڕینی هاوسەنگی شەڕەکە، چونکە جەختی لەسەر بەرگری کردن لە کوردستان و خەڵکی کورد کردەوە[١]، پێشتریش ئاماژەی بەوە دابوو کە یان دەبێت دوژمن بەسەر لاشەی ئێمە بێتەوە کوردستان، یاخود نابێت ڕێگا بدەین جارێکی تر ژێردەستە بینەوە، ئەم هەڵوێستەی بارزانی کاریگەریی زۆری کردە سەر سایکۆلۆژیا و وورەی پێشمەرگە، چونکە ئەگەر وانەبووایە، هەرگیز بەو هێزە کەمەی پێشمەرگە نەدەکرا بەر بە هێرشی ئەو سوپا گەورەیەی عێراق بگیرێت[٢]. ڕۆڵی سەرۆك بارزانی لەو شەڕەدا کاریگەرییەکی زۆری هەبوو لەسەر یەکگرتوویی پێشمەرگە، هەر ئەمەش بووە هۆکاری سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە[٣].

سوپای عێراق بەردەوام بوو لە پێشڕەوی بەرەو دەربەندی کۆڕێ، بەو ئامانجەی خۆی بگەیەنێتە شاری شەقڵاوە، چونکە پێشتر سەرووی خۆی لەوە ئاگادار کردبوویەوە کە نزیك بووینەتەوە لە شارۆچکەکە، بۆیە فەرماندەی ئۆپەراسیۆنەکە بەهەر شێوەیەك بووبێت، دەیویست بگاتە شوێنەکە[٤]، بەڵام ڕووبەڕووی هێزی پێشمەرگە بوویەوە، ئەو بەرگریەی پێشمەرگە دوور بوو لە پێشبینی فەرماندە سەربازییەکانی عێراق، چونکە زانیاری هەبوو سەبارەت بەوەی کە هێزی پێشمەرگە لە ٢٠-بۆ٣٠ پێشمەرگەیە، ئەمەش بەبەراورد لە گەڵ سوپا ١٠ هەزاریەکەی عێراق

---

(١) تێڕوانینی هیگل بۆ پاڵەوان، بڕوانە: د. مصطفى النشار، فلسفة التاريخ، بدون مكان، ٢٠٠٤م، ص٤٨.

(٢) وتاری مەسعود بارزانی لە شاری رواندز ١٩٩١/٤/٣ز، ڕاپۆرت هەڤال نەورۆز کوردستان تیڤی .

(٣) دیبەیتی کوردستان تیڤی، لەگەڵ حەسکۆ عەزیز ئیبراهیم کۆلەکی بەشداربووی شەڕی کۆڕێ، پێشکەشکار هەڤال نەورۆز.ساڵی ٢٠٢١

(٤) نەقیب فارس ئەکرەم ئەفسەر پێشووی سوپای عێراق هەمان سەرچاوەی پێشوو.

و زیاتر لە ٤٠ زرێپۆش و ٣٠ تانك زۆر کەم بوو[1]، هێزی پێشمەرگە بە هێز و توانایەکی کەم توانیان زەرەر و زیانێکی زۆر لە سوپای عێراق بدەن.

(١) نەقیب فارس ئەکرەم ئەفسەر پێشووی سوپای عێراق هەمان سەرچاوە.

هێرشی پێچەوانەی پێشمەرگە بۆ سەر بنکە سەربازیەکانیی سوپای عێراق

سوپای عێراق لە شەڕی ٧ی نیسانی دەربەندی کۆڕێ شکستێکی گەورەی خوارد و زیانێکی زۆر مەزنی بەرکەوت، شکستێك بە هێزێکی کەمی پێشمەرگە کە ڕەنگە لەڕووی ستراتیژی سەربازییەوە بەراورد نەکرێت[١] ، چونکە هێزی پێشمەرگە لە بیست پێشمەرگە تێ پەڕی نەدەکرد، بۆیە سوپا لە دەرفەتێك دەگەڕا بۆ ئەوەی قەرەبووی زیانە گەورەکەی خۆی بکاتەوە، بتوانێت سەرکەوتوو بێت بەپێی ئەو پلانەی دایان ڕشت بوو، هەوڵێکی چڕی دەدا بۆ ئەوەی بە باشترین شێوە سوپا لەڕووی هونەری شەڕەوە ڕێك بخاتەوە[٢] ، بۆیە لەژێر ڕۆشنایی ئەم زانیاریانەی بۆ پێشمەرگە هاتبوون، کە سوپا پلانی دووبارە هێرشکردنی هەیە بۆ سەر هێزی پێشمەرگە لە دەربەندی کۆڕێ و ئەو شوێنانەی هێزی پێشمەرگەی لێ جێگیر کرابوو، سەرکردایەتی کورد بەتایبەتی سەرۆك مەسعود بارزانی هەموو هەوڵێکی خۆی چرکردنەوە بۆ ئەوەی بتوانێت هێزی پێشمەرگە لەبەرەی شەڕ ڕێك بخاتەوە[٣] ، بۆ ئەمەش هەوڵی زۆری دا لەگەڵ لایەنە سیاسیەکانی نێو بەرەی کوردستانی بۆ ئەوەی هێزەکانیان بگەڕێننەوە بۆ بەرەی شەڕ[٤] و بەرگری بکرێت لە پێشڕەوی سوپا، تاوەکوو بتوانرێت سنورێك بۆ ئەو لوتبەرزیەی بەرپرسانی عێراقی دابنرێت، بە هەوڵی سەرۆك بارزانی چەند هێزێکی تری پێشمەرگە گەڕێندرانەوە بۆ بەرەی شەڕ لە دەربەندی کۆڕێ، برایم حەمکۆ دەڵێت:

---

(١) کوردستان تیڤی، دکتۆر سەعید ئەحمەد نادر، سەرچاوەی پێشوو.

(٢) نەقیب فارس، سەرچاوەی پێشوو.

(٣) هەلگورد یونس، سەرچاوەی پێشوو.

(٤)ئیبراهیم حەمکۆ، سەرچاوەی پێشوو.

سـەرۆك بارزانـی لەڕێـی مـلازم دلشـاد و یونـس ڕۆژبەیانـی هەواڵـی بـۆ مـن نـارد بـۆ ئـەوەی بگەڕێمـەوە بـۆ بـەرەی شـەڕ ، بۆیـە پـاش هەمـوو ئـەو هەوڵانـە هێزێکـی زۆری پێشـمەرگە لـە هەمـوو پارتـە سیاسـیەکان گەڕانـەوە بـۆ حوجـران[1] بـۆ ئـەوەی ئامادەکاری بکرێـت بـۆ بـەرچ دانـەوەی هێرشـی چاوەڕوانکـراوی سـوپای عێـراق، چونکـە یەکێـك لـە ئەفسـەرە کوردەکانی نێو سـوپای عێـراق بـە جەبار کـۆڕی هەواڵی دووبارە هێرشـکردنەوەی سـوپای بۆ فەرماندەکانـی هیـزی پێشـمەرگە هەناردبـوو[2] .

هێزێکـی پێشـمەرگە بەفەرماندەیـی حەسـەن نەجـار لـە سـەر راسـپاردەی سـەرۆك بارزانـی دەگەڕێنەوە بـۆ دەربەندی کـۆڕێ[3] ، بۆ ئەوەی شـان بەشـانی پێشـمەرگەکانی تـر بەرگـری بکـەن لـە خاکـی کوردسـتان، ٩ی نیسـان ١٩٩١ حەسـەن نەجـار بیرێـك بەهزری داهـات، کە هێرشـی پێچەوانە دەسـت پـێ بـکات بـۆ نێـو جەرگـەی سـوپای عێـراق لـە شـارۆچکەی کـۆڕێ، مەبەسـت لـەو هێرشـە پێچەوانەیـە نیشـان دانـی ورەو توانـای هێـزی پێشـمەرگە بـوو [4]، چونکـە ئـەم چالاکیـە گورزێکـی کەمـەر شـکێن دەبێـت بـۆ سـوپا، سـوپایەك کەتـەواو بـێ هیـوا بـوو بـوو لـە گرتنـی دەربەنـدی کـۆڕێ، ئـەم هێرشـە پێچەوانەیـەش ئەوەنـدەی تـر بـێ هیـوای کـردن، بـەڵام لەبەرامبـەردا کاریگـەری زۆری کـردە سـەر وەرە و توانای هێزی پێشـمەرگە[5] ، حەسـەن نەجـار پێشـمەرگەکانی دابەشـی سـەر سـێ گـروپ کـرد کـە پیـك دەهاتـن لـە پانـزە پێشـمەرگە،گروپێك کـە پێـك دەهاتـن لـە سـەید فاخـر و خالـد ئەنـوەر و سـەید ئەسـکەندەر تۆپیـان دامەزرانـد بـۆ ئـەوەی بـەری پلانـی هێـرش تۆپبارانـی سـوپای عێـراق بکـەن، گروپێکیـش بـە فەرماندەیـی زەینـەل ئەحمـەد هێرشـی کردەسـەر بنکەیەکـی سـوپا کـە کەوتبوویـە

(١) عومەر عوسمان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل ١٧١.

(٣) چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ وریا یونس، پێشمەرگەو بەژداربووی هێرشەکە.

(٤) چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ زەینەل ئەحمەد، پێشمەرگەو بەژداربووی هێرشەکە.

(٥)چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ وریا یونس، پێشمەرگەو بەژداربووی هێرشەکە.

دەستی ڕاست، شوێنەکەی زۆر سەخت بوو، کەوتبووە نێو جەرگەی سوپا، بەڵام شوێنەکەی زۆر ستراتیژی بوو، چونکە بەبێ گرتنی ئەو ڕەبیە نەمان دەتوانی پلانەکە جێ بەجێ بکەین، گروپێکیش حەسەن نەجار خودی خۆی سەرکردایەتی دەکرد، پلانی هێرش وەك ئەوەی داڕێژرا بوو جێ بەجێ کرا، لەم هێرشەدا تۆپێکی ١٠٦ملم بەکار هات، کەڕۆڵێکی سەرەکی بینی لە سەرکەوتنی ئەم پلانەدا[١] .

پلان و تاکتیکێکی تۆکمە بوو، پێشمەرگە چوو بۆ ناو جەرگەی سوپای عێراق، تۆپە ١٠٦ملم یەکە ڕۆڵێکی بەرچاو و سەرەکی بینی لە تێکشکاندنی ورەی سوپای عێراقی، چونکە زۆر بە خەستی بۆردومانی بنکەو بارەگاکانی سوپای دەکرد[٢] ، چالاکیەکە زۆر بەسەر کەوتوویی ئەنجام درا، مەبەست لەو چالاکیە ئەوە نەبوو شوێنە دیاریکراوەکان وەدەست بهێنرێنەوە، بەڵکوو زیاتر تاکتیکێکی شەڕ بوو، چونکە ئەو شەوەی هێرش کرا فەرماندە سەربازەکانی سوپای عێراق حەپەسان و ترسێکی زۆریان لێ نیشت، لەتەواوی بنکە سەربازیەکان ڕوناکیی خامۆش کرا، حکومەت هەرگیز بیری لەوە نەدەکردەوە کە هێزی پێشمەرگە هێرشی پێچەوانە بکات، بۆیە بێگومان کاریگەری نێگەتیڤی ئەو هێرشە پێچەوانەیە لەسەر ورەو توانای سوپای عێراقی لەڕۆژی ١١ی نیسان بەڕوونی هەستی پێدەکرا[٣] . سەرکەوتنی ئەم پلانەی پێشمەرگە کاریگەری زۆری پۆزەتیڤی کردە سەر ورەو توانای پێشمەرگە، بۆیە دەکرێت بگوترێت ئەم هێرشە فاکتەرێکی بەهێزی سەرکەوتنی پێشمەرگە بوو لە شەڕی ڕۆژانی دواتر، ئەم هێرشە زیانێکی زۆری بە سوپای عێراق گەیاند و پێشمەرگەش هیچ زیانێکی نەبوو، بەڵکوو زۆر بەسەر کەوتوویی توانی پلانەکەی جێبەجێ

(١) چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ زەینەل ئەحمەد، پێشمەرگەو بەژداربووی هێرشەکە.

(٢) هەمان سەرچاوە.

(٣) چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ هەڵگورد خدر، فەرماندەو پێشمەرگەی بەژداربووی هێرشەکە.

بکات[1] .

(١) چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ وریا یونس، سەرچاوەی پێشوو.

پلانی دووەمی هێرش بۆ دەربەندی کۆڕێ

پلانـی هێـرش لـە لایـەن سـوپای عێراقـی زۆر بـە ڕێکوپێکـی دانـرا بـوو، بـۆ هـەر لایەکـی زنجیـرە چیـای ڕۆژهـەڵات و ڕۆژئـاوای کـۆڕێ هێزێکـی دیاریکـراو دەسـت نیشـان کرابـوو، لیـوای ٤١٢ بـەرەو زنجیـرە چیـای بـەری ڕۆژئـاوا هێرشـی دەسـتپێکرد، لیوای ٧٨ بـەرەو زنجیرە چیای بـەری ڕۆژهەڵات پێشـڕەوی کـرد، چەنـد تانـك و زرێپۆشـێك لەگـەڵ هـەردوو فەوجـی مغاویر و ئالـی بـە ئاڕاسـتەی شـەقامی دەربەند دەسـتیان کرد بە پێشـڕەوی کـردن[١]، ئامانـج لـەو هێرشـە ئەوەبـوو کـە هـەردوو زنجیـرە چیایەکـە لـە پێشـمەرگە بسـەنرێتەوە، هێـرش بـەردەوام بێـت بـە ئاڕاسـتەی شـاری شـەقڵاوە، قۆناغی یەکـەم مەبەسـتی فەرمانـدەی فرقـە ئـەوە بـوو کـە بگەینـە شـاری شـەقڵاوە، پلانەکـە لـە لایـەن کەسـانی زۆر شـارەزاو تایبەتمەنـد داڕێژرابـوو، چونکـە چەندیـن ئەفسـەری بەئەزمـوون لـە فرقەکـەدا هەبـوون[٢]، سـوپای عێـراق هەمـوو هونەرێکـی شـەڕی بەکاردەهێنـا، ئەوەنـدە بـە ڕێکخراوەیی هێرشـی دەسـتپێکرد، سـەرەتا دەسـتی کـرد بـە تۆپبارانێکـی خەسـتی ناوچەکە، پاشـان هێرشـی زەمینـی دەسـتی پێکـرد، شـەڕێکی سـەخت لـە زنجیـرە چیـای بـەری ڕۆژئـاوا دەسـتی پێکـرد، سـەرەتا سـوپا توانـی هەندێـک شـوێنی پێشـمەرگە دەسـت بەسـەر دابگرێـت[٣]، بـەڵام زۆری نەبـرد پێشـمەرگە دەسـت و بـردی کـرد و سـوپای عێراقـی بـەرەو خـوارەوەی چیاکـە ڕاونـا، بۆیـە لەگـەڵ سـەرکەوتنی دەسـپێکی سـوپا بەرەو دەربەندی کۆڕێ، دەسـتی بە پێشـڕەوی کـرد[٤]. بـەو نیـازەی ئـەو جـارە سـەرکەوتن وەدەسـت بێنێـت، هەرچەنـدە

(١) بڕوانە نەخشەی ژمارە ١١.

(٢) نەقیب فارس ئەکرەم ئەفسەر پێشووی سوپای عێراق هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ باپیر ئیسماعیل شێرۆکی هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٤) دیبەیتـی کوردسـتان تیڤـی، لەگـەڵ خەمـەد میـر حەمـەد، بەشـداربووی شـەڕی کـۆڕێ،

سەرەتا تاڕادەیەکی باش توانی سەرکەوتوو بێت، چەند شوینێکی لە هەردوولای زنجیرە چیای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا گرت[1]، بەڵام هەر زوو پێشمەرگە توانی سەنگەرەکانی خۆی بگرێتەوە، بۆیە بەهۆی ئەو بەرگرییە بەهێزەی پێشمەرگە کردی، هەموو پلانەکانی لێ تێك چوون و سەرباز و ئەفسەرانی سوپا ئەوەندە شڵەژان[2]، توشی داڕمانێکی دەروونی خراپ بوونەوە، ئەم شکستە بۆ سوپا کەمەرشکێن بوو، چونکە زۆر نزیك بووبوویەوە لە گرتنی هەردوولا لە چیای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، هێرشی پیادە و تانك و زرێپۆشەکان لەشەقامی گشتی دەستی پێکردبوو، کە دواتر دووچاری گەورەترین شکست و تێکشکانی سەربازی بووەوە لەبەرامبەر هێزی پێشمەرگە لە سەر شەقامی دەربەندەکەدا[3]، ئەو هێزەی لەدەربەندی کۆڕێ بەرگریان کرد توانیان سەرکەوتنێکی گەورە وەدەست بێنن[4]، هەموو هێزەکانی پێشمەرگە بەڵێنی ‹‹یان کوردستان یان نەمان››یان دا، ئەوەندە سووربوون لەسەر بەرگریکردن، چونکە هاتنی سەرۆك مەسعود بارزانی[5] بۆ بەرەی جەنگ کاریگەری زۆری لەسەر وەرەی پێشمەرگە دروست کرد، هەموو پێشمەرگەیەك ئامادەی گیان فیدایی بوو[6].

پێشکەشکار هەڤال نەورۆز.٢٠٢١.

(١) چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی گەلی کوردستان، سەید حکمەت، پێشمەرگەی بەشدار بوو لە شەڕی دووەمی کۆڕێ.

(٢) ریپۆرتاژی تەلەفزیۆنی کوردستان تیڤی ، لەلایەن کەیفی شەمزینی لەگەڵ عوسمان پیرانی فەرماندە لە هێزی بارزان.

(٣) چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی کوردستان تیڤی لەگەڵ حەمید ئەفەندی .

(٤) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئیبراهیم حەمکۆ، فەرماندەی پێشمەرگە و بەشداربووی شەڕەکە ٢٠١٨/١٢/٢٠ توێژەر.

(٥) کارلایل، توماس، الابطال، تر: محمد السباعی، دار الکتاب العربی، ٢٠١٧م ص٢٢٧.

(٦) چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی کوردستان ٢٤ لەگەڵ هەڵگورد خدر بەشداربووی شەڕی

پێش دەسپێكردنی شەڕی ١١ی مانگ، لەسەر فەرمانی مەسعود بارزانی سەرۆكی بەرەی كوردستانی، زۆرێك لە هێزی پێشمەرگەی لایەنەكانی گەڕانەوە بۆ بەرگریكردن لە پێشڕەویەكانی سوپای عێراق، ئێمە پێشمەرگەكانی حزبی زەحمەتكێشان كە ٢٨ پێشمەرگە بووین، گەڕاینەوە بۆ كۆڕێ، دكتۆر سەردار فەرماندەمان بوو، ڕۆژی ١٠ی مانگ هاتینەوە حوجران، بۆ ئەوەی بۆ هەر ئەگەرێك خۆمان ئامادە بكەین(١).

سەرۆك مەسعود بارزانی هەوڵی كۆكردنەوەی هەموو هێزەكانی دا، بۆ ئەوەی بەرەی شەڕ لە دەربەندی كۆڕێ ڕێك بخاتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش داوای لە ئێمە كرد بەهێزی خۆمان بەشداری لە بەرگریكردنی پێشڕەوی سوپا بكەین، بۆ ئەوەی نەهێڵین چیتر حكومەتی عێراق پێشڕەوی بكات(٢). بەهەماهەنگی لەگەڵ فەرماندەی هێزی پێشمەرگەی هەموو حزبەكان، شوێنی بەرگری شەڕ بەسەر هێزەكان دابەشكران، هێزەكان دابەشی سەر ئەو شوێنانە كران كە دیاری كرابوون بۆ بەرگری(٣)، ئێمە لەدەربەندی كۆڕێ بووین، هێزی ئێمە لە ٦٠ پێشمەرگە پێك دەهات، تانك و زرێپۆشەكانی سوپای عێراق تا دەهات لە سەنگەری پێشمەرگە نزیكتر دەبوونەوە، خۆمان ئامادەكرد بۆ بەرپەرچدانەوەی هەر هێرشێكی سوپا، لە شوێنی خۆمان لە ئامادەگی دابووین بۆ هەر هێرشێك كە بكرێتەسەرمان، من- ئیبراهیم حەمكۆ- ئارپیجیم پێبوو لەگەڵ كلاشنكۆف و تەواوی

كۆڕێ.

(١) چاوپێكەوتنی تەلەفزیۆنی ئێستا لەگەڵ پێشمەرگە: هاوڕێ ڕەوەند و هاوار و شەیدا مەنتك .

(٢) چاوپێكەوتن لەگەڵ ئیبراهیم حەمكۆ، فەرماندەی پێشمەرگە و بەشداربووی شەڕەكە ٢٠١٨/١٢/٢٠ توێژەر.

(٣) چاوپێكەوتنی تەلەفزیۆنی گەلی كوردستان، فەرهاد عەبدوڵلا(فەدۆ مەخمووری)، پێشمەرگەی بەشدار بوو لە شەڕی دووەمی كۆڕێ.

پێداویستی، بەرە بەیانی زوو منیان ئاگادارکردەوە کە هێرش دەستپێکرد، بینیم لە سەرووی ئێمە بەرەو ڕووی ئێمە دەسڕێژی گولە دەکرێت، ئەو شوێنە هێزی حزبی سۆسیالیستی لێبوو، من هەموو پێشمەرگەکانم ئاگادار کردەوە کە ئۆتۆمۆبێلەکان بێننە پێشەوە بۆ ئەوەی بچینە ئەو شوێنەی کە بۆ بەرگری کردن دیاریمان کردبوو[1]، پێشمەرگەی حزبەکان زۆربەیان شوێنی خۆیان جێهێشتبوو، لەوانە پێشمەرگەکانی یەکێتی بەسەر چیاکە کەوتبوون و شوێنی خۆیان جێهێشتبوو! ئێمە واڕێککەوتین تا من گولە ئارپیجی نەتەقێنم کەس تەقە نەکات، تانك و زرێپۆش و سەربازێکی زۆر بەرەو ڕووی ئێمە دەهاتن، ترسێکی زۆرم لێ نیشت، چونکە هێرشێکی زۆر بەربڵاو بوو، هەموو جۆرە چەکێکیان پێ بوو، زرێپۆش و تانکەکان لە پێشەوەی سەربازەکان دەڕۆیشتن[2]، ئێمەش بەو هێزە کەم و توانا کەمە، چۆن بتوانین ڕووبەڕوویان ببینەوە!، سێ زرێپۆش و پیکابێك لێمان نزيك بوونەوە، دەسڕێژمان لێکردن، بە هەموو ئەو چەکانەی پێمان بوو تەقەمان لێکردن، لەناو ئەو گەلیە تەنها هاشە هاش بوو، بەرپەرچدانەوەی ئێمە، وایکرد هەرچوار تانك تێکبگیرێن و سەریان لێ بشێوێت، سەربازەکان حەپەسان و ئاڵۆزییەکی زۆر لەناویان درووست بوو، چونکە چاوەڕێی بەرگرییەکی ئەوهایان نەدەکرد، لەبەر ئەوەی ئەوان وایان دانابوو کە بەردەوام دەبن لەپێشڕەوی، بەڵام ئەو بەرپەرچدانەوەیەی ئێمە، سوپای عێراقی ناچار کرد، پاشەکشە بکەن، سەرەنجام گەڕانەوە شوێنی خۆیان[3]، سەربازەکان نەهاتنە پێشەوە، بەڵکو خۆیان حەشاردا، دیار بوو لەترسی گیانی خۆیان، چووبوونە چۆمی ڕووباری گوندی کۆڕێ و لەنێو چەمەکان خۆیان حەشاردا بوو[4]، ئەم شکستە فەرماندەی فرقەکەی بێ ئومێد کرد،

(١) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئیبراهیم حەمکۆ، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٢) نەقیب فارس ئەکرەم ئەفسەر پێشووی سوپای عێراق هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٣) چاوپێکەوتن لەگەڵ ئیبراهیم حەمکۆ، هەمان سەرچاوە.

(٤) نەقیب فارس ئەکرەم ئەفسەر پێشووی سوپای عێراق هەمان سەرچاوە.

حکومەتـی عێـراق گەیشـتە ئـەو بڕوایـەی چیـتر ناتوانێـت بـەردەوام بێـت لە پێشـڕەوی کـردن، بۆیـە بەناچـاری شـاندێکی خـۆی نـارد بـۆ ئـەوەی دەسـت بکرێـت بـە دانوسـتان و گفتوگـۆ بکرێـت بـۆ چارەسـەرکردنی پرسـی کـورد لە چوارچێوەیەکـی یاسـاییدا[1].

(١) چاوپێکەوتن لەگەڵ باپیر ئیسماعیل شێرۆکی هەمان سەرچاوەی پێشوو.

هۆکارەکانی سەرکەوتنی پێشمەرگە لە شەڕی کۆڕێ

سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە لە شەڕی کۆڕێ، وێڕای ئەوەی کە هیزی پێشمەرگەو سوپای عیراق لەڕووی ژمارەو چەك و توانا سەربازیەکان زۆر ناهاوسەنگ بوون، کەچی بە ژمارەیەکی کەمی پێشمەرگە توانرا بەرگری لەبەرامبەر هێزێکی زۆری سوپای عێراق بکرێت، دیارە کۆمەڵێك هۆکار هەن بۆ سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە، کە بەم شێوەیەی خوارەوە ڕیزیان دەکەین:

١- ڕۆڵی سەرکردە

لەبەر ئەوەی سەرکردە لوتکەی هەستیاری و گرنگترین کۆڵەکەی شەڕە، بۆیە پێویستە بەر لە هەرشتێك توانای بڕیاردانی ڕاستی هەبێت و لە جێبەجێکردنیشیدا بە ورەو ئازا بێت و دەبێت بزانێت چی دەوێت و بەر لە دیتنی ئامانجەکەی بەڕوونی، هەوڵی بەدیهێنانی نەدات[1]. سەرکردە سەربازییەکان و تیوریزانەکان کۆکن لەسەر ئەوەی کە کەسایەتیی فەرماندە بەرپرسە لە هەموو وردەکارییەکانی یەکەی سەربازی، لە وەدەست هێنانی سەرکەوتن یان شکست لە کاتی جەنگدا، ئەمەش پشت بە دڵڕەقی و پتەویی ئەو دوو شتە نابەستێت، وە وێناکردنی خۆیان بۆ تاکەکان وەک بوونەوەرێکی تۆقێنەر، وەک هەندێک لە ئەفسەرانی بیری نەریتی ئاسایی دەیبینن و پشت بە میتۆدە مۆدێرنەکانی دەروونناسی و

(١) محەمەدئەمین عەلی عەبدوڵڵا، شەڕی گۆگامێلا(ئەربیلا)٣٣١پ.ز، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٢٠٨.

کۆمەڵناسـی و بەڕێوەبـردن دەبەسـتن[1]، کـە وردە وردە پێـشرەوی دەکـەن و بـە سـەردەمێکی هێمنـی و کاری ڕۆتینـی ڕۆژانـەوە دەسـت پـێ دەکـەن. لەڕێـگای زنجیرەیـەک ڕێکار و ڕاهێنـان و کارلێـک لەگـەڵ تاکەکانـدا بـۆ دروسـتکردنی یەکەیەکـی تـەواو و هاوتەریـب، کـە تیمێکـی هەیـە توانـای پاراسـتنی ئاسایشـی یەکـەی سـەربازی هەیـەو ڕێگـە دەگرێـت لـە هـەر مەترسـیەك کـە ڕووبـەڕووی دەبێتـەوە، سـەرکردە بـە بوێـری و کارامەیـی و لێزانـی، ئـەرك و بەرپرسـیاریەتیەکان دەخاتـە سـەر شـانی بەرپرسـانی خـوار خـۆی، ئەمـەش وادەکات کـە هەموویـان پێگـەو گرنگـی ئـەرك و بەرپرسـیاریەتیان بـە باشـی بزانـن لـە هەمـوو بارودۆخێکـدا[2]، سـەرکردە پێویسـتە بـە ئیـرادەوە سـەرکردایەتی شـەڕ بـکات و ڕێنوێنـی و ئاراسـتەکانی ڕوون بـن و کەشـێکی وا درووسـت بـکات کـە هەمـوو فەرماندەکانـی خـوار خـۆی جلـەوی سـەرکردایەتی و ئاراسـتەکردن بگرنـە دەسـت و کەسـایەتی و توانایـان هەبێـت لـە بڵاوکردنـەوەی متمانە لەنێـوان ئەوانەی لەژێر دەسـتیان دان[3].

ڕۆڵـی مەسـعود بارزانـی سـەرۆکی بـەرەی کوردسـتانی لـە شـەڕی کۆڕێ، ڕاسـتەوخۆ و لێزانانـە بـوو، چونکـە لـە نزیکـەوە ئـاگاداری بـەرەی شـەڕ بوو، بـۆ هەمـوو پێشـهاتێك پـلان و بەرنامـەی هەبـوو، هەروەها پێداگیری لەسـەر بەرگـری کـردن و متمانـەی لەبـەرەی شـەر یەکێـك بـوو لـە فاکتەرەکانـی سـەرکەوتنی هێـزی پێشـمەرگە لەشـەڕەکە[4]، چونکـە لەگـەڵ فەرمانـدەی لایەنـە سیاسـیەکان بـەردەوام لەسـەر هێـل بـوو، بـۆ ئـەوەی بەهـەر باجێـك بێـت بەرگـری بکرێـت و ڕێ لـە پێـشرەوی سـوپای عێـراق بگیرێـت، وێـڕای

(١) هشام العلي ،خبير مختص بالعلوم العسكرية، دراسات ما بعد المعركة، المركز الأوروبي لدراسات مكافحة الإرهاب والإستخبارات ـ المانيا وهولندا، يونيو ٢٩, ٢٠١٨، https://www.europarabct.com/.

(٢) هشام العلي، نفس المصدر.

(٣) محەمەدئەمین عەلی عەبدوڵلا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٨.

(٤) دکتۆر سەعید ئەحمەد نادر، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

ئـەوەش بانگـەواز کـردن بـۆ ڕای گشـتی جیهـان و ئـاگادار کردنەوەیـان لـە مەرگەسـاتی گەلـی کـورد و بـە ئامانـج گرتنی خەڵکی سـڤیل لەلایەن سـوپای عێـراق[1]. چونکـە سـەرکردایەتی ئەوپەڕی هەسـت کردنە بە بەرپرسـیاریەتی و پایەیەکـی گرنگـی شـەڕە، مەسـعود بارزانیـش هەمـوو تایبەتمەنـدی سـەرۆکێکی بەهێـزی تێدابـوون، چونکـە تایبەتمەنـدی سـەرکردەی بەهێـز بریتیـن لـە دەرکردنـی بڕیـاری راسـت و دروسـت لـە کاتـی تەنگانـەو پەشـۆکاویدا، هەروەهـا ئازایەتـی و بوێـری زۆری هەبـوو لـە دەرکـردن و جێبەجێکردنـی بڕیـار[2]. لەهەمـان کاتیشـدا سـەرکردەیەکی بلیمـەت و لێهاتـوو بـووە لـە سـەرکردایەتی کردنـی هێـزی پێشـمەرگە، پێشـمەرگەیەکی ئـازا بـووە، ئەزمونێکـی زۆریـش هەبووە لـە بواری سـەربازی، هەمـوو ئەمانە وای کـرد بـە باشـی بتوانێـت هاوسـەنگی شـەڕەکە لـە بەرژەوەنـدی گەلـی کـورد ڕابگرێت.

٢- هەڵکەوتەی جوگرافی دەربەندی کۆڕێ

جوگرافیـای جەنـگ یـان جوگرافیـای جەنگـی ،هەندێـک جـار بـە جوگرافیـای سـەربازی نـاسراوە، لقێکـە لـە جوگرافیای سیاسـی، بە شـێوەیەکی سـەرەکی پەیوەنـدی بـە ڕۆڵـی فاکتـەری شـوێنەوە هەیە لەململانێ و شـەڕی چەکداریـدا، پێویسـتە فەرمانـدەی سـوپا هونـەری جەنـگ بـاش بزانێـت تاوەکـوو سـوود لـە بنەماکانـی جوگرافیـا ببینێـت بـۆ ئـەوەی بتوانێـت سـوود لـە هەڵکەوتـەی جوگرافـی شـوێنەکە وەرگرێـت، چونکـە هەڵکەوتـەی جوگرافـی پەیوەنـدی ڕاسـتەوانەی هەیـە لەگـەڵ دەرەنجامـی جەنـگ، بـۆ ئەمـەش دەبێـت بەداناییـەوە هـەوڵ بـدات بـۆ بەدەسـتهێنانی سـەرکەوتنی

(١) ئیبراهیم حەمکۆ، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٢) الفیلد مارشال مونتجمیری، الحرب عبر التاریخ، تر، فتحی عبدالله النمر، مکتبة الانجلو المصریة، قاهرة، ٢٠٢١، ص١٧.

سەربازی[1]. هەڵکەوتەی جوگرافی دەربەندی کۆڕێ کاریگەریەکی زۆری هەبوو لەسەر تێکشکاندنی هێرشی سوپای عێراق، دەربەندی کۆڕێ بەو پێیەی ڕێڕەوێکی تەسکە، لەڕووی جوگرافیەوە شوێنێکی سەختە، لە هەردولا بە چیای بەرز دەوره دراوە، ئەمە یەکێك بوو لە فاکتەری بەهێزی سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە[2]، چونکە چیا سەختەکان هەمیشە وەك پشت و پەنای هێزی پێشمەرگە بوونە لەمێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردستان، هەروەها شارەزایی هێزی پێشمەرگە لەشەڕکردن لەناوچە سەختەکان و لەبەرامبەریشدا بۆ سوپای عێراق سەخت بوو لەناوچە شاخاوییەکان شەڕ بکات، لەهەمان کاتیشدا پێشمەرگە بە باوەڕە بەرگری دەکرد، کەچی سەربازانی سوپای عێراق لە ئەنجامی شەڕی هاوپەیمانان زۆر شەکەت و ماندوو بوون[3].

٣- بەهێزی مەعنەویاتی پێشمەرگە

گیانی مەعنوی بریتیە لە هەست کردنی هەموو ئەندامێکی گروپ و کۆمەڵە جیاوازەکان، بەگرنگی کارکردن لەپێناو تەحەدی ئەو بارودۆخەی هەڕەشە لە مانەوەیان دەکات، سوربوون لەسەر وەدەست هێنانی ئامانجەکانی تاك و کۆمەڵگەو خۆڕاگری بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی کاریگەریەکانی شکست، تێکۆشانی هاوبەش و دڵسۆزانە لە پێناو نیشتمان، بۆ بەردەوام بوونی مێژوویەکی شکۆدار[4]. بەهێزی گیانی تەبایی و یەکگرتوویی نێوان پێشمەرگە بەژدارەکانی شەڕی کۆڕێ یەکێکی تر بوو لە فاکتەرەکانی سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە بەرامبەر ئەو هێزە زۆرەی

(١) دکتور، محمد عبدالسلام، جغرافیة الحرب و السلام، مکتبة نور، ٢٠٢١، ص١٢.

(٢) ئیبراهیم حەمکۆ، هەمان سەرچاوە.

(٣) عومەر عوسمان، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠.

(٤) دکتور سامی محسن الختاتنة، علم النفس العسکری، دار والمکتب الحامد للنشر و التوزیع، عمان، الاردن، ٢٠١٦، ص١٤١.

سوپای عێراق، چونکە هەستی نیشتمانی و نەتەوەیی لەلای پێشمەرگە درووست کردبوو[1]، وره بەرزی پێشمەرگە وێڕای ئەوەی کەمینەیەکی زۆر بچوك بوون لەچاو ئەو سوپا بێ شومارەی عێراق، فاکتەرێکی بەهێزی سەرکەوتنی هێزی پێشمەرگە بوون لە سەرکەوتنی شەڕەکە و بەرپەرچدانەوەی ئەو هێرشە بەرفراوانەی سوپای عیراق[2]، چونکە گیانی یەکگرتوویی دەبێتە فاکتەری هەستکردنێکی بەهێزی مرۆڤ بۆ بەها و پرەنسیپ و بەرژەوەندیە باڵاکانی نیشتمانەکەی، هۆکارێك دەبێت بۆ زیاد بوونی چالاکی و ڕۆڵی تاکەکان لە کاتی جەنگ و ئاشتیدا، هەروەها متمانەیەکی زۆر لەنێوان گروپەکان درووست دەکات بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەیان و هەستی بەرپرسیارییێتی و هەماهەنگی لەنێوانیان پەرەدەستێنێت، هەموویان هەست بە بەرپرسیاریەتی دەکەن بەرامبەر ئەو مەترسیانەی ڕووبەڕوویان دەبێتەوە[3].

(١) دکتور سەعید بارزانی هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٢) عوسمان پیرانی، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٣) دکتور عماد عبدالرحیم الزغلول، علم النفس العسکری، دار الشروق للنشر والتوزیع، عمان الاردن، ٢٠٠٨، ص٨٦.

بەشی سێیەم

ئەنجام و لێکەوتەکانی داستانەکە

دەستپێکردنی گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراق

دانوستان وەک کرۆکی دیپلۆماسیەت لەمێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد

دانوستان[١] لایەنێکی گرینگی هاوکێشەی پەیوەندییە نێودەوڵەتیەکان پێکدەهێنێت، چونکە پڕۆسەیەکە شیاوی ئەوەیە کە لەساییەی هەموو هەل و مەرجێکدا بەکاربرێت[٢]، ئەگەر بە ئەندازەی جیاوازیش بێت، هاوکات دانوستان هونەرێکی بەرزی دیپلۆماسی و بەڕێوەبردنی ململانێیە بۆ چارەسەرکردنی کێشە و ناکۆکی لەنێوان کەسانی ناتەبا، دامەزراوەی ئابوری، رێکخراوی سیاسی، گەلان، دەوڵەتان...هتد[٣]. کورد هەمیشە و بە درێژایی مێژووی خەباتی بزاڤە رزگاریخوازیەکەی بۆ وەدستهێنانی مافە نەتەوەییەکان و چارەسەرکردنی کێشە رەواکەی چەند جارێك پەنای بردووەتە بەر دانوستان و وتووێژ لەگەڵ وڵاتانی داگیرکاری کوردستان، وەك ئامرازێك لەپێناوی چارەسەرکردنی کێشە رەواکەی لەگەڵ داگیرکارانی کوردستان بە گشتی و بەتایبەتیش لەگەڵ حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقدا[٤]، بەڵام بەهۆی جیاوازی دید و تێڕوانینی هەردوو لایەنی دانوستانکار، واتە لایەنی کوردستانی و حکومەتی عێراق، هۆکاری سەرەکی بوون بۆ شکستهێنانی دانوستان و بێ ئەنجامی و بێ ئاکامی

---

(١) د.احمد فهمی جلال، مهارات التفاوض، قاهرة، ٢٠٠٧م، ص٣.

(٢) د.كاظم هاشم نعمة، العلاقات الدولية، اياد للطباعة، بغداد، 1987م، صص16-9.

(٣) نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لەناو بازنەدا، دیوی ناوەوەی رووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٨٤-١٩٨٨، چاپ و بلاوکردنەوەی مەڵبەندی ئاوەدانی، بەرلین، ١٩٩٩، ل٥.

(٤) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٣٤-٣٣٦ .

وتوێـژە دووردرێژەکانـی نێوانیـان.

زۆرینـەی گـەلان دانوسـتانی بەبەشـێك لـە کار و ئامـرازی سیاسـی بەکارهێنـاوە، بـۆ وەدەسـتهێنانی مافـە ڕەواکانـی لەبەرامبـەر نەیارانی خۆیدا، دانوسـتان بـۆ خـۆی بەشـێکە لـە خەباتی سیاسـی گـەلان و پـارت و ڕێکخراوە سیاسـیەکان بـۆ گەیشـتن بـە مافـە نیشـتیمانی و نەتەوەییەکانیـان[1]، لـە مێـژووی بزاڤـی رزگاریخـوازی کـورد و کوردسـتان زۆر جـاری وا هەبـووە، دانوسـتان لەسـەر داوای حکومەتـە داگیرکارەکانـی کوردسـتان ئەنجامـدراوە، بـەڵام کـورد تێڕوانینـی بـۆ ئـەم پرۆسـەیە پۆزەتیـڤ بـووە، وەك ئامـرازی چارەسـەری سیاسـی و ئاشـتییانە بەکاریهێنـاوە، بـەڵام ڕەنگە لایەنـی بەرامبەر واتـە داگیرکارانـی کوردسـتان، زۆر جـار وەك پـلان و تاکتیکێکـی کات کوشـتن سـوودیان لـەو پرسـە وەرگرتبێـت، بـۆ ئـەوەی خۆیـان ڕێـك بخەنـەوە و لـە حاڵەتـی لاوازی خۆیـان پـێ دەربـاز کـردووە[2].

حکومەتەکانـی داگیـرکاری کوردسـتان دانوسـتانیان وەك کارت و ئامـرازی دامرکاندنـەوەی شـۆڕش و ڕاپەڕینەکانـی کـورد بەکارهێنـاوە، دوژمنانـی کورد لەهـەر کات و سـاتێك هەسـتیان کردبێـت کـە بەشـەڕ ناتوانـن ئیـرادەی خەڵکـی کوردسـتان و بزاڤـە ڕزگاریخوازەکـەی تێـك بشـکێنن[3]، ڕاپەڕیـن و شـۆڕشـەکان دامرکێننـەوە، ئـەوا یەکسـەر پەنایـان بـۆ دانوسـتان بـردووە، هەرکاتێـك لـەو بڕوایـە دابووبـن شـۆڕش و راپەڕینـی کـوردان لـە وەدیهێنانی ئامانجەکانـی نزیکبووەتـەوە، دەمودەسـت داوای دانوسـتان و وتووێژیـان لەلایەنـی کـوردی کردووە، بەم شـێوەیە شـۆڕش و راپەڕینی کوردانیان سسـت

(١) اندرسـون، باربـار، التفـاوض الفعـال، تـر: احمـد بهيـج، مكتبـة هـلال للنـشر، قاهـرة، ٢٠١٤م، ص٧.

(٢) کەریم ئەحمەد، ڕێڕەوی تێکۆشان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٢.

(٣) کریـس کۆچێـرا، مێـژووی کـورد لەسـەدەی ١٩/٢٠دا، وەرگێڕانـی محمـەد ڕیانـی، چاپخانـەی کارون، تـاران، ١٣٦٩هـ.ش، ل ٤٢٢.

کـردووە، لەڕێگـەی کایـەی دانوسـتان هیـواو ئاواتـی گەلـی کوردیـان لەبـار بـردووە، لـە دیـدگای نەیارانـی کورددا دانوسـتان جگـە لە گەمەیەکی سیاسـی فریودەرانـە، شـتێکیتر نەبووە[1]، بـە چاوگێڕانەوە بۆ رابردووی دانوسـتانەکانی نێـوان کـورد و نەیارەکانـی لـە سـەردەمی پادشـایەتییەوە لە عێراق تـا دەگاتە سـەردەمی کۆمـاری و عەبدولکەریـم قاسـم و عەبدولسـەلام عـارف و کابینـە حکومییەکانـی سـاڵانی شەسـتەکان و هاتنەسـەر کاری بەعسـییەکانیش تـا ئـەم دواییانـە، دەبینیـن دانوسـتان جگـە لـە کارتـی فریودانـی کـورد و کات کوشـتن و سـوودوەرگرتن لێ بۆ سـازدان و خۆڕێکخسـتنەوە و خۆبەهێزکردن لای نەیارانـی کـورد شـتێکیتر نەبـووە[2]، بۆیـە کاتێـك بەهێـز بـوون و خۆیـان ڕێکخسـتووەتەوە، هیـچ حسـابێکی ئەوتۆیـان بـۆ ئـەو بەڵێنانـە نەکـردووە کـە لەمیانـەی دانوسـتانەکاندا بەلایەنـی کوردیـان داوە، لەبەرئـەوە دەبـوو سـەرکردایەتی و لایەنـی دانوسـتانکاری کـورد زۆر بـە وردی بارودۆخـەکانی هەڵبسـەنگاندبایە، ئێسـتاش لەو قۆناغە و هەلومەرجە سیاسـیەی عێراقی پێ تـێ پەڕدەبێـت، گرنگـە کـورد توێژینـەوەی ورد بکات سـەبارەت بە دانوسـتان لەگـەڵ نەیارەکانـی، بـۆ ئـەوەی هەڵەکانـی ڕابـردووی دووبـارە نەکاتـەوە، لە پێنـاو سـوود وەرگرتـن لـە ئەزموونـی پێشـووتری[3].

لـە مێـژووی بزاڤـی رزگاریخـوازی کـوردا دانوسـتان جێگـە و پانتاییەکـی فـراوان و هەسـتیاری گرتـووە، هەمیشـە کـورد بەچـاوی ئومێـدەوە ڕوانیویەتیـە دانوسـتان، بـەڵام هەرگیـز وەك ئالیەتـی چارەسـەرکردنی پرسـی کـورد و بەدەسـتهێنانی مافـە ڕەواکانـی سـوودی لـێ وەرنەگرتـووە[4]، چونکـە نەیارانـی کـورد وەك کارتـی کات کوشـتن و خۆڕێکخسـتنەوە بەکاریانهێنـاوە،

(١) د. واحـد عومـەر محیدیـن، دانوسـتانەکانی بزوتنـەوەی ڕزگاریخـوازی نەتەوەیـی کـوردو حکومەتەکانــی عێــراق ١٩٢١-١٩٦٨ز، سـلێمانی، ٢٠٠٦، ل ٢٢.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل ٢٧٧.

(٣) دیڤید مەکداول،سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٦.

(٤) د. واحد عومەر محیدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩.

وەك گەمەیەکی سیاسی بۆ فریودان و لەخشتە بردنی کورد سودیان لێ وەرگرتوە، لەهەمان کاتدا زۆر جار ئەو دەرفەتانەی لە ئەنجامی شۆڕش و خەباتی چەکداری وەدەست هاتوون، نەیارانی کورد بەشێوەیەکی خەڵەتێنەر ئەو دەرفەت و پشتگیریە نێودەوڵەتیانەیان لەناو بردووە[1]، بە پەنابردن بۆ دانوستان و گفتوگۆ لە پێناو چارەسەرکردنی دۆزی ڕەوای گەلی کورد، کەچی کورد هەمیشە دانوستانی بۆ خۆی وەك کارتێکی سیاسی ئەژمارکردووە، هەوڵی داوە لەم ڕێگەیە مافەکانی وەدەست بهێنێت، بەڵام نەیارانی کورد بەتایبەتی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق، پرسی دانوستانیان وەک کارت بەکارهێناوە بۆ خۆ ڕێکخستنەوە، لەبەرامبەردا کورد تەنیا کات کوشتنی بۆ ماوەتەوە و سودێکی ئەوتۆی لە دانوستان نەبینیوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە زۆر زەرەری کردووە و کاتی بەفیڕۆداوە، لەبەر جیاوازی دیدگای حکومەت و کورد بۆ دانوستان کورد نەیتوانیوە سود لە دانوستان وەربگرێت و لەم ڕێگەیەوە بگاتە مافە نەتەوەیەکانی خۆی[2].

(١) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٧.

(٢) واحد عومەر محیدین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٩.

دانوستانی نێوان بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق ساڵی ١٩٩١

دوای ئـەوەی لـە ٥ی مانگـی ئـاداری سـاڵی ١٩٩١ یەکـەم چەخماخـەی ڕاپەڕیـن لـە شـاری ڕانیـە لێدرا، بـە ماوەیەکی زۆر کەم بەشـێکی هـەرە زۆری باشـووری کوردسـتان ئـازاد کـرا، بـەڵام بەداخـەوە زۆری نەبـرد، ڕاپەڕینـی خەڵکـی کوردسـتان بـوو بـە قوربانـی بەرژەوەنـدی وڵاتانـی زلهێـز، عێـراق گڵۆپـی سـەوزی بـۆ هەڵگیرسـێندرا، تاکـو هەمـوو ئـەو ناوچانـەی ئازادکراون، جارێکـی تـر داگیریـان بکاتـەوە[1]، سـوپای عێـراق خـۆی بـۆ پەلامـاردان و داگیرکردنـەوەی کوردسـتان ئامادەکـرد و لـە ٢٨ی ئـازاری سـاڵی ١٩٩١ بـە کرداریـی ئـەو پەلامارەی دەسـتپێکرد، بێ هەڵوێسـتی هاوپەیمانان سـەبارەت بـە پێشـێلکردنی مافـی مـرۆڤ و هەمـوو ئەو دەسـت واڵاکردنـەی حکومەتی عێـراق، سـەرکردایەتی بـەرەی کوردسـتانی ناچارکـرد بچێتـە نـاو دانوسـتانێك کـە گومانـی لێ هەبـوو[2]، پـاش داگیرکردنەوەی بەشـێکی هـەرە زۆری خاکی ئازادکـراوی کوردسـتان، حکومەتـی عێـراق لەڕێـی موکـەڕەم تاڵەبانـی داوای لـە سـەرکردایەتی کـورد کـرد لەگەڵـی دانوسـتان بـکات، بـۆ گەیشـتن بـە چارەسـەرێک بـۆ پرسـی کـورد[3]، ئەوەبوو موکـەڕەم تاڵەبانی هاتە کوردسـتان و چـاوی بـە سـەرکردایەتی بـەرەی کوردسـتانی[4] کـەوت لـە پیرمـام و پرسـی

---

(١) چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی لەگەڵ ئازاد جوندیانی.

(٢) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٦.

(٣) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٢.

(٤) کەریـم ئەحمـەد لـە پەرتووکـی ڕێـڕەوی تێکۆشـان بـاس لـەوە دەکات کـە لەگـەڵ موکـەڕەم تاڵەبانـی چووەتـە هاوینەهـەواری پیرمـام بـۆ دیدەنـی مەسـعود بارزانـی سـەرۆکی بـەرەی کوردسـتان، لـەوێ هـەر یەکـە لـە نەوشـیروان مسـتەفاو ڕەسـوڵ مامەندیـش ئامادەبوونـە، بڕوانـە کەریـم ئەحمـەد، هەمـان سـەرچاوە ، ل ٣٣٢.

دانوستانی لەگەڵدا باسکردن و ئەوانیش قبوڵیانکرد[١]، پاش داگیرکردنەوەی کەرکووك، سەدام حوسێن پێشنیازی چارەسەرکردنی پرسی کەرکووکی لەسەر بنەمای فیدرالیزم بۆ کورد کرد[٢].

پێش ڕاپەڕین چەند هەوڵێك دران بۆ مەبەستی ڕەخساندنی وتووێژ لەنێوان سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق، ئەم هەوڵانە لەڕێگای بەرپرسانی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستین و خودی یاسر عەرەفاتی سەرۆکی ڕێکخراوەکە بوون، کە ئامادەیی خۆی نیشان دابوو بۆ ئەوەی نێوانگیری بکات لە نێوان هەردوولا، بە مەبەستی چارەسەرکردنی پرسی کورد لەسەر بنەمای دیموکراسی بۆ عێراق مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کوردستان[٣]، بەڵام یاسر عەرەفات دوای ئەوەی هەستی کرد سەرکردایەتی کورد ڕازیە بۆ ئەنجامدانی دانوستان، کەوتە بیانوو گرتن و گوتی: «ئەم کارە هەر وا ئاسان نییە، لەبەر ئەوەی قسەکردن لەگەڵ سەدام حوسێن سەبارەت بەم پرسە زۆر قورسە، بۆیە کات و بارودۆخێکی تایبەتی دەوێت»، یاسر عەرەفات ئەم هەڵوێستەی دوای ڕەزامەندی سەرکردایەتی کورد دەربڕی، پێدەچێت سەرچاوەی نیگەرانی عەرەفات لەوە سەرچاوەی گرتبێت، کە مەسعود بارزانی لە چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەیەکی عەرەبی ئاماژەی بەوە کردبوو: «کە لەمەودوا نابینە پردێك بۆ ئەوەی ئۆپۆزیسیۆنی عێراقی بەسەرماندا بپەڕنەوە و بگەنە دەسەڵات و دواتر پشتمان تێ بکەن[٤].

(١) کەریم ئەحمەد، سەرچاوە ، ل ٣٣٢.

(٢) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٦.

(٣) صلاح الخرسان، التیارات السیاسیه فی کردستان العراق(١٩٤٦-٢٠٠١)، گ١، مؤسسه البلاغ للطباعه والنشر والتوزیع، بیروت- لبنان، ٢٠٠١، ص٥٢٣.

(٤) نفس المصدر، ص٥٢٣.

لـە قۆناغـی دوای راپەڕینـدا ناردنـی موکـەڕەم تاڵەبانـی[1] بـۆ کوردسـتان لەلایـەن حکومەتـی بەعسـەوە بـە مەبەسـتی دانوسـتان، کۆمەڵێـك هـۆکار و ئامانجـی لـە پشـتەوە بـوو، لەوانـەش هێورکردنـەوەی کـورد کـە بـە هـۆی دەسـتپێکردنی راپەڕینـە جەماوەرییەکـەی سـاڵی (١٩٩١)ەوە زۆربـەی شـار و شـارۆچکەکانی کوردسـتان بـە گشـتی و شـاری کەرکـوك بەتایبەتـی ئازادکردبـوو، بۆیـە ڕزگارکردنـی شـاری کەرکـوك بـە هـۆی ئـەو گرنگـی و بایەخـەی کـە لـەڕووی سـەرچاوە کانزاییـەکان هەیبـوو، بەتایبەتـی هەبوونی نـەوت و بایـەخ و گرنگـی سیاسـی و ئابـووری ئـەو شـارە، بـە ئاسـانی لای حکومەتـی بەعـس قبوڵنەدەکـرا، هەرچەنـدە بەعـس دواتـر توانـی ناوچەکان داگیربکاتـەوە[2]، بـە ئامانجـی دامرکاندنـەوە و نەهێشـتنی گـەرم و گـوڕی ڕۆحیەتـی ڕاپەڕینـە جەماوەریەکـەی کوردسـتان، هەروەهـا بـۆ گێڕانـەوەی شـکۆ و متمانـەی خـۆی لەسـەر ئاسـتی نێوخۆیـی و دەرەکـی. وێـڕای ئـەوەی دەیەویسـت کورد سـوود لەو دەرفەتانە وەرنەگرێت، کە بە هۆی هەڵوێسـت و هاوسـۆزیی نێودەوڵەتی بە گشـتی و لە سـەرووی هەمووشـیانەوە ئەمریکا و هاوپەیمانانـەوە، بەرامبـەر تراژیدیـای کـۆڕەوە ملیۆنیەکـەی خەڵکـی کوردسـتان کە لە ئان وسـاتی هێرشـەکەی بۆ سـەر کوردسـتان دەسـتی پێکرد بـوو، وەربگرێـت[3].

---

(١) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٢.

(٢) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص٥٢٨.

(٣) فەتـاح تۆفیـق فەتـاح، ٧٦ سـاڵ ژیـان و ٥٩ سـاڵ تێکۆشـان، بیرەوەریەکانـی خەباتـی مـەلا حەسـەن، هەولێـر، ٢٠٠٨، ل ٩٩.

سەرەتای چوونی شاندی کوردستان بۆ دانوستان

وێڕای ئەوەی هەردوو لایەنی دانوستانکار متمانەیان بەیەکتر نەبوو، بەڵام بارودۆخی ئەوکات دانوستانی بەسەردا سەپاندن، حکومەتی عێراق دەیەویست بەهۆی دانوستان کۆمەڵێك پرس لە بیر کورد بباتەوە، لەوانەش بڕیاری ٦٨٨ی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ ئەوەی سوود لەو بڕیارە وەنەگرن[1]، هەرچی لایەنی کوردی بوو بەهۆی ئەو ڕەوشە سیاسی و کۆمەڵایەتییەی دروست بووبوو، ئەو نەهامەتی و بارودۆخە سەختەی تووشی گەلی کورد بووبوویەوە، بەتایبەتی هەڵوێستی ناڕوونی ئەمەریکا و هاوپەیمانان، دەیویست سوود لەو دەرفەتە وەربگرێت، بۆ ئەوەی گەلی کورد لەو بارودۆخە دەرباز بکات[2]، ئەوە بوو حکومەتی بەعس و بەرەی کوردستانی چوونە نێو وتووێژەوە. لەبەرەی کوردستانی چوار حزب بەشداری وتووێژیان کرد و بڕوایان پێی هەبوو، ئەوانیش: پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و حزبی سۆسیالیست و پارتی گەل بوون، حزبی شیوعی بەشداریی ئەو دانوستانەیان نەکرد، لەبەر ئەوەی حزب لەو باوەڕدابوو حکومەتی سەدام تەنیا مەبەستیەتی سوود لەکات وەربگرێت بۆ خۆ ڕێکخستنەوە و سزادانی ئەفسەر و سوپا، ئەوانەی کەم تەرخەم بوونە لەداگیرکردنەوەی کوردستان[3]، هەرچی حزبی شیوعی بوو بەشداری دانوستانیان لە چوارچێوەی بەرەی کوردستانیدا نەکرد[4]، بۆیە لەکاتی گفتوگۆکردن سەبارەت بە دانوستان

---

(١) جیرارد جالدیان، المأساة الکوردیة، تر: عبدالسلام النقشبندی، دار اراس للنشر والطباعة، اربیل، ٢٠٠٧م، ص١٦٨.

(٢) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٤.

(٣) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٥.

(٤) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٨.

سـەرکردایەتی حـزب لەگـەڵ نەوشـیروان مسـتەفا چەنـد جارێـك تێکگیـران، تـاو ئـەو ڕادەیەی نەوشـیروان بـە کەریم ئەحمـەدی گوت: ئەگـەر گوێڕایەڵی بڕیارەکانـی بـەرەی کوردسـتانی نابـن، دەبێـت لـەو بەرەیـە بچنـە دەرەوە[1]، هەڵوێسـتی زۆر تووند بـوو بەرامبـەر بـە بیروراڕای ئـازاد، حزبی شـیوعی پێی وابـوو دەبێـت داواکاری کـورد لە ئاسـتێکی گـەورە دابن بۆ ئـەوەی حکومەت هەسـت بـە بێهێـزی بـەرە نـەکات[2].

ئەوەبـوو پـاش هەڵسـەنگاندنی بارودۆخەکـە، بڕیـاردرا شـاندێك لـە بـەرەی کوردسـتانی بچێتـە بەغـدا بۆ ئـەوەی گفتوگۆ بکات لەگـەڵ حکومەتی عێـراق سـەبارەت بـە میکانیزمـی چارەسـەرکردنی کێشـەکان و دۆزینـەوەی چارەسـەرێك کـە ڕەزامەنـدی هـەردوو لای لەسـەر بێـت، شـاندی بـەرەی کوردسـتانی بۆ دەسـتپێکردنی دانوسـتانی پێشـوەخت هەریەکە لە فەرەیدون عەبدولقـادر و عومـەر فەتـاح لـە یەکێتـی و فازڵ میرانـی و ئازاد بـەرواری لە پارتـی، بەهـاوکاری دارا تۆفیـق ئاغـا، سـەردانی بەغدایان کرد و لـەوێ چاویان بـە چەنـد ئەندامێکی سـەرکردایەتی حزبـی بەعس کەوت و مشـت و مڕێکی زۆر کـرا، سـەبارەت بـە چارەسـەرییەکانی بارودۆخەکـە، چوونـی ئـەم شـاندە بـۆ بەغـدا زەمینـەی خـۆش کرد بۆ ئـەوەی دواتـر شـاندی بەرەی کوردسـتانی لەسـەر ئاسـتی بـاڵا بچنـە بەغـدا بـۆ گەیشـتن بەچارەسـەر[3].

---

(١) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٥.

(٢) فەتاح تۆفیق فەتاح، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

(٣) فەرەیـدون عەبدولقـادر، هەڵـۆ سـوورەکانی قەندیـل، دەزگای چـاپ و پەخشـی سـەردەم، سلێمانی، ٢٠٢٠ز، ل ل ٦٠٨-٦٠٩.

قۆناغی یەکەمی دانوستان

زەمینەسازی درووست بوو بۆ ئەوەی حکومەتی عێراق و بەرەی کوردستانی دانوستان بکەن و بگەنە ڕێگە چارەیەك بۆ ئەوەی چارەسەری پرسی کوردی پێ بکەن، لە پاش گەڕانەوەی شاندی دانوستانکاری بەرەی کوردستانی، جەلال تاڵەبانی بەسەرۆکایەتی شاندێکی باڵا لە بەرەی کوردستانی چووە بەغدا، بۆ ئەوەی لەگەڵ حکومەت گفتوگۆ بکات، چونکە حکومەت داوای ئەوەی کردبوو، سەرکردەکانی کورد بەتایبەتی مەسعود بارزانی و جەلال تاڵەبانی خۆیان بچنە بەغدا بۆ کۆتایی هێنان بە بارودۆخەکە[١]، دواجار بە بڕیاری بەرەی کوردستانی شاندێك بە سەرکردایەتی جەلال تاڵەبانی و ئەندامێتی ڕەسوڵ مامەند و نێچیرڤان بارزانی، ئازاد بەرواری، سامی عەبدولڕەحمان، فەرەیدون عەبدولقادر چوونە بەغدا[٢]، سەرەتای کۆبوونەوە چەند بابەتێکیان لەگەڵ لێپرسراوانی حکومەتی بەعسدا خستەڕوو، لەوانە: مەسەلەی دیموکراسی، ئاساییکردنەوەی بارودۆخ لە کوردستان، کۆتاییهێنان بە سیاسەتەکانی بەعەرەبکردن و ڕاگواستن، مافی ئۆتۆنۆمی و فراوانکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، چارەنوسی ئەنفالکراوەکان، ئاوەدانکردنەوەی گوندە رووخاو و خاپورکراوەکان و گێڕانەوەی جوتیارە راگوێزراوەکان لە کۆمەڵگە زۆرەملێکاندا بۆ گوندەکانی خۆیان دوای بنیاتنانەوەی گوندەکان و قەرەبووکردنەوەیان. حکومەتی عێراقیش رەزامەندی خۆی نیشان دا کە لەسەر بنەمای ڕێککەوتنامەی ١١ی ئاداری ساڵی ١٩٧٠ ئۆتۆنۆمی بداتە کورد[٣]. لەباوەش گرتنی سەدام حوسێن لە

(١) فەرەیدون عەبدولقادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٠٩.

(٢) د.حامد محمود عیسی، المشکلة الكردية فی الشرق الاوسط، مكتبة مدبولی، ١٩٩٢م، ص٢٧٣.

(٣) د.حامد محمود عیسی، نفس المصدر، ص٢٧٣.

لایەن جەلال تاڵەبانی جیهانی توشی شۆك کرد، هەر لەو دیدارە گوایە سەدام بە شاندی کوردی گوتووە: ئامادەیە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش هەڵبوەشینیتەوە، لە ماوەیەکی کورتدا هەڵبژاردنێکی ئازادی فرەحزبی لە عێراق بەڕێوەبچێت[1]، بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرا ئەمانە هەمووی بۆ کات بەفیڕۆدان بوو، چونکە سوپای عێراق لە ئەنجامی شەڕی کەنداوی یەکەم تووشی شکستێکی مەزن هاتبوو، بە ئاسانی نەیدەتوانی ڕاپەڕینی باشووری کوردستان لەناو بەرێت، هەرچەندە سەعدون حەمادی سەرۆك وەزیرانی ئەوکاتی عێراق لە ڕاگەیەندراوێکدا ئاماژەی بەوەدا و گوتی: ئامانج لەو دانوستانە دۆزینەوەی چارەسەریەکی نیشتیمانی و بابەتیە بۆ کێشەی کورد، عێراق لەگەڵ کورد بە باشی و دڵسۆزی و نیازپاکی گفتوگۆ دەکات بۆ گەیشتنە چارەسەر[2]، پاش ئەوەی شاندی بەرەی کوردستانی بەسەرۆکایەتی جەلال تاڵەبانی چەند ڕۆژێك مانەوە لەبەغدا و دانوستانیان کرد لەگەڵ سەرانی عێراقی، بەڵام بەبێ ئومێدی گەڕانەوە کوردستان، خولی یەکەمی دانوستان هیچ ئەنجامێکی ئەوتۆی لێنەکەوتەوە کە شایانی باس بێت، بۆیە لەگەڕانەوەیدا جەلال تاڵەبانی پێشنیازی کرد مەسعود بارزانی سەرۆکایەتی شاندی بەرەی کوردستانی بکات، بۆ دانوستان لەگەڵ حکومەتی عێراق[3]. چونکە پێی وابوو مەسعود بارزانی بە ئاسانی مل بۆ فشارەکانی حکومەتی عێراق نادات و ئەزموونێکی باشیشی هەیە لە پرسی دانوستان.

(١) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٧.

(٢) د.حامد محمود عیسی، نفس المصدر، ص٢٧٤.

(٣) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص٥٣١.

قۆناغی دووەمی دانوستان

پاش ئەوەی گفتوگۆی نێوان شاندی بەرەی کوردستانی بە سەرۆکایەتی جەلال تاڵەبانی و حکومەتی عێراقی هیچ پێشڤەچونێکی بەخۆوە نەبینی، پێشنیازکرا مەسعود بارزانی سەرۆکایەتی شاندی بەرەی کوردستانی بکات، بۆ ئەوەی دووبارە بچێتە بەغدا بۆ دانوستان، مەسعود بارزانی بە سەرۆکایەتی شاندێك لە شەقڵاوەوە بەرەو بەغدا بەڕێکەوت، بۆ دیدار و گفتوگۆکردن سەبارەت بە چارەسەری پرسی کورد لە عێراق، من لە حوجران چووم بۆ دیدەنی و ماڵئاوایی کردن لێی[١]، پاش گەیشتنی زنجیرەیەك چاوپێکەوتن و گفتوگۆی ئەنجام دا لەگەڵ گەورە بەرپرسانی حکومەتی عێراق، ئەم خولەی دانوستان ماوەیەکی زۆری خایاند، بەرپرسانی حکومەتی بەعس لەهەڵوێستەکانیاندا زۆر توندبوون و ملیان بۆداواکارییەکانی شاندی بەرەی کوردستانی نەدەدا، ئەوەی تێبینی دەکرا حکومەت جدی نییە لە چارەسەرکردنی پرسی کورد، چونکە بە داواکاریی شاندی دانوستانکاری بەرەی کوردستان زۆر پەست دەبوون، مەسعود بارزانی باس لەوە دەکات[٢]، ڕۆژێك شاندی بەرە پێیان گوتم: عەلی حەسەن مەجید[٣] نیگەران و تووڕە بووە لە هەڵوێستی ئێمە و دەڵێت: ئێوە زێدەڕۆیی دەکەن لە ژمارەی ئەنفالەکان، بۆیە ڕۆژی پاشتر

---

(١) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، لا٣٣٥.

(٢) کوردستان٢٤، وتاری مەسعود بارزانی لەگەڵ پیاوانی ئایینی ڕۆژی ٢٠١٧/٨/٩ لە هە ولێر .

(٣) عەلی حەسەن مەجید، گەلی کورد بە عەلی کیمیایی ناودەبەن (٢٥ی کانوونی دووەمی ١٩٤٤- ٢٠١٠)، ئامۆزای سەرۆک کۆماری پێشووی عێراق (سەدام حوسێن)ە، یەکێك بووە لە سەرکردەکانی حیزبی بەعس و وەزیری بەرگری عێراق لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٩٠ەکان، بڕوانە ماڵپەڕی: www.ar.wikipedia.org.

کاتێـك مـن چوومـە دانیشـتنەکە پێـم گـوت: گوایـە تـۆ نیگـەران و پەسـت بـووی لـە قسـەکانی شـاندی ئێمـە، ئەویـش لەوەڵامـی مـن گوتـی: ئێـوە دەڵێـن گوایـە مـن سـەد و هەشـتا هـەزار کەسـی کـوردم ئەنفـال کردبێـت، مـن تەنیـا فەرمانـم جێبەجـێ کـردووە، مـن فەرمانـم دەرنەکـردووە، بۆیـە منیـش پێـم گـوت: باشـە وای دانـێ سـەد هـەزار کەسـە، باشـە چارەنووسـی پەنجـا هـەزار کەسـمان پـێ بڵێـن؟ بـێ دەنـگ بـوو لـە شـوێنی خـۆی هیـچ وەڵامێکـی منـی نەدایـەوە، لەوێـوە تێگەیشـتم گفتوگۆکردن لەگەڵ کەسـانێك کـە گەلانـی خۆیـان قەلاچۆکردبێـت، هیـچ سـوودێکی نابێـت[1]، وێـڕای ئـەو گرژییانـەی لەنێـوان شـاندی دانوسـتانکاری بـەرەی کوردسـتانی و حکومەتـی عێـراق درووسـت بـوون، کەچـی لەم خولـەی دانوسـتاندا کەمێک پێشـکەوتن هەبـوو، بـەڵام ئـەوەش بـەو مانایـە نەبوو کـە هەموو شـتێك چارەسـەرکراوە، بۆیـە بارزانـی و شـاندە یاوەرەکـەی گەڕانـەوە کوردسـتان بـۆ تاوتـوێ کردنـی پرسـەکە لەگـەڵ سـەرکردایەتی بـەرەی کوردسـتانی، پـاش هاتنـی شـاندی عێراقـی بـە سـەرۆکایەتی عـزەت دوری دووبـارە لـە ١٠ی تەممـووزی ١٩٩١ مەسـعود بارزانـی بـە سـەرۆکایەتی شـاندی دانوسـتکار گەڕایـەوە بەغـدا، بـۆ واژۆ کـردن لەسـەر خاڵەکانـی ڕێککەوتنامەکـە، بـەڵام بەهـۆکاری ئـەوەی کـە ناڕوونییـەك لـە هەڵوێسـتی حکومەتـی عێراق هەسـتی پێدەکرا سـەبارەت بە ناوەڕۆکـی ڕێککەوتنامەکـە، زۆر بەڕوونـی هەسـت بـەوە دەکـرا حکومـەت مەبەسـتی نیـە چارەسـەری دۆزی کـورد بـکات لەسـەر بنەمـای دیموکراسـی ڕاسـتەقینە، بەڵکـو دیموکراسیەکی دەویسـت بۆخـۆی بڕیـاری لێبـدات، سـەرەنجام هیـچ ئەنجامێـك وەدەسـت نەهـات[2]. سـەرکردایەتی بـەرەی کوردسـتانی ڕێکەوتنەکـەی ڕەتکـردەوە، بەمجـۆرە وتووێژ لەنێـوان حکومەتی بەعـس و بـەرەی کوردسـتانی بە بێ گەیشـتن بە هیچ ڕێککەوتـن و ئەنجامێك

(١) کوردستان٢٤، وتاری مەسعود بارزانی هەمان سەرچاوە.

(٢) کەریـم ئەحمـەد، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ٣٣٦، فەتـاح تۆفیـق فەتـاح، سـەرچاوەی پێشـوو، ل ١٠٢.

کۆتاییپێهات[1].

هۆکارەکانی شکستی دانوستان

ئەنجامدانی دانوستانەکانی بەرەی کوردستانی لەگەڵ حکومەت، هەوڵێك بوو بۆ دۆزینەوەی ڕێگا چارەی ئاشتیانە و دبلۆماسیانە بۆ وەدەستهێنانی مافی گەلی کوردستان، بەڵام لە ئەنجامی سەرەڕۆیی حکومەتی عێراق و خۆدزینەوە لە چارەسەریەکی بنەڕەتیانە، ئەم هەوڵانە سەریان نەگرت و دانوستان هیچ ئەنجامێکی لێنەکەوتەوە[2]. زەمینەسازی کرا بۆ ئەوەی شاندی بەرەی کوردستانی بۆ دانوستان بچێتە بەغدا، بێگومان ڕازی بوونی سەرکردایەتی کورد بە دانوستان لەگەڵ حکومەتی عێراق چەند هۆکارێکی هەبوو، لەوانە بێ هەڵوێستی هاوپەیمانان بەتایبەتی ئەمریکا بۆ ڕێگەگرتن لە شکستی کورد و کۆڕەوی خەڵکی سیڤیل، ناچار بوون ڕازی بن بە دانوستان لەگەڵ حکومەتێك کە هیچ بڕوا و متمانەیان پێ نەبوو[3]. هێرش و پەلامارەکانی سوپای عێراق بۆ داگیرکردنەوەی کوردستان و دامرکاندنەوەی ڕاپەڕینی باشوور و ناوەڕاستی عێراق و سەرکوتکردنیان بە دڕندانەترین شێوە، ترسێکی لای سەرکردایەتی سیاسی کورد دروستکرد، نەبادا هەمان سیناریۆ لە کوردستان دووبارە ببێتەوە، بۆیە بۆ ڕێگە گرتن لە خوێن ڕشتن و جینۆسایدی خەڵکی سڤیل، کورد هەنگاوی بەرەو دانوستان هاوێشت[4].

حکومەتی عێراق لەڕووی سیاسی و ئابووری لە بارودۆخێکی خراپ

---

(١) حامد محمود عيسى، القضية الكردية فى العراق من الاحتلال البريطانى الى الغزو الامريكى ١٩١٤-٢٠٠٤م، مكتبة مدبولى، قاهرة، ٢٠٠٥م، ص٤٣٢.

(٢) المصدر السابق ص ٤٣٠.

(٣) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٦.

(٤) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص٥٢٨.

دابـوو، بۆیـە بـە ناچـاری پەنـای بۆ دانوسـتان بـرد لەگەڵ کـورد، بەهـۆی ئەو کـۆڕەوە ملیۆنیەی دەسـتی پێکرد لە ترسـی دووبارە نەبوونەوەی جینوسـایدی خەڵکـی سـڤیل لـە لایـەن حکومەتـی بەعـس، ئەمـەش وای کرد هاوسـۆزی و پشـتگیرییەکی نێودەوڵەتـی بـۆ کـورد دروسـت ببێـت، حکومەتـی عێراقیـش بەهەمـوو شـێوەیەك هەوڵـی دەدا کـە ڕێگری بـکات لەوەی کورد سـوود لەو دەرفەتـە ببینێـت، بۆیـە بـە ناچـاری دانوسـتانی لەگـەڵ کـورد دەسـتپێکرد[١]. سـەرکردایەتی بـەرەی کوردسـتانی گرنگتریـن داواکاری و خواسـت و مافـە نەتەوایەتییەکانـی کوردیـان لـەو دانوسـتانانەدا خسـتە بـەردەم حکومەتـی عێـراق، بـەڵام لەبەرئـەوەی لـە بنەڕەتـەوە حکومەتـی عێـراق دانوسـتانی وەك کارت و گەمەیەکـی سیاسـی بەکاردەهێنـا، بۆیـە ئاراسـتەی دانوسـتان بـەرەو چارەنووسـێکی نادیـار هەنـگاوی نـا، چونکە ئـەو داواکارییانـەی کە لە دانوسـتانەکانی پێشـووتری بزاڤـی ڕزگاریخـوازی کوردسـتان و حکومەتـە یەك لـە دوای یەکەکانـی عێـراق ڕەزامەنـدی لەسـەر نەدرابـوو، کە خۆی لە پرسـی چارەنووسـی کەرکـووك و سـنووری کوردسـتان و ڕاگرتنـی شـاڵاوی تەعریب و تەبعیـس و ڕاگواسـتن و پرسـی بـە دیموکراسـیکردنی پرۆسـەی سیاسـی عێراق و مافـی ئۆتۆنۆمـی ڕاسـتەقینە بـۆ کـورد دەبینییـەوە، بۆیـە یەکـەم گـەڕی دانوسـتان بـێ ئەنجامی بـوو[٢].

چەنـد بۆچوونێکـی جیـاواز لـە نێـو سـەرکردایەتی بـەرەی کوردسـتانی سـەبارەت بـە دانوسـتان دەرکەوتـن، هەندێکیـان پێیـان وابـوو حکومەتـی عێـراق تـا ئـەو ڕادەیـە لاواز بووە، توانـای شـەڕکردنی لەگەڵ کـورد نییە، بۆیە پێشـنیازی دانوسـتانی کردووە، ئەمەش بۆ سـوود بینین لە کات، تاکو دەرفەت وەرگرێـت خـۆی ڕێك خاتەوە بۆ دووبـارە داگیرکردنەوەی تەواوی کوردسـتان، چونکـە هەرگیـز حکومـەت خـۆی پابەندی ڕێککەوتـن لەگەڵ کورد نـاکات[٣]،

(١) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٦.

(٢) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٧١٦-٧٢١.

(٣) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٥.

بۆچوونی تر هەبوو کە پێیوابوو مەحاڵە بتوانرێت لەڕێگەی دانوستان شتێك بۆ کورد وەدەستبهێنرێت، چونکە هەرگیز حکومەتی عێراق مل نادات بۆ جێبەجێکردنی ئەو داواکارییانەی شاندی بەرەی کوردستانی داوای دەکات، بەپێچەوانەشەوە حکومەت هەندێک داواکاری هەبوو لەشاندی کوردی کە زۆر بی مانا بوون، بۆچوونی تریش هەبوو پێی وابوو نارۆشنی هەڵوێستی وڵاتانی زلهێزی جیهان وەك ئەمریکا و بەریتانیا و فەرەنسا لە بەرانبەر حکومەتی عێراق و چاوپۆشینی لەهەمبەر دووبارە هێرشکردنەوە سەر کوردستان و هەڵوێستیان لە بەرانبەر پرسی کورد کە لەو ساتەوەخت و قۆناغەدا زیاتر و زۆرتر هەڵوێستێکی مرۆڤایەتی بوو[١]، هەڵوێستێکی سیاسی نەبوو، بۆیە دەکرێت لەهەر ئان و ساتێك حکومەتی عێراق هەمان سیاسەتە شۆڤێنیەکانی خۆی بەرامبەر گەلی کورد دووبارە بکاتەوە، هەروەها بە هۆی دڕندەیی کاربەدەستانی حکومەتی عێراق و گەورەیی و کاریگەریەکانی کۆڕەوی خەڵکی سڤیلی کوردستان، هەموو ئەمانەش هۆکار بوون کە مەسعود بارزانی زیاتر لەگەڵ دانوستاندا بێت، جەختی لەسەر ئەوەش دەکردەوە کە داخوازی کورد ئەوەنییە سەدام حوسێن دەست بەرداری دەسەڵات بێت، بەڵکو دیموکراسی راستەقینەی بەمەرجی سەرکەوتنی دانوستان دانا بوو[٢]، بۆ کۆتایی هێنان بەو ڕەوشە دژوار و خراپەی کە لە ڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری بەرۆکی خەڵکی کوردستانی گرتبوو[٣].

کۆمەڵێك هۆکار هەبوون بۆ شکستی دانوستانی بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق، تێڕوانینی جیاواز بۆ پرسی دانوستان لەنێوان هەردوولا هەبوو، لەهەمان کاتیشدا ناڕاستگۆیی حکومەتی عێراق بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لەسەر بنەمای دیموکراسی ڕاستەقینە، هەروەها حکومەتی

(١) صلاح الخرسان، المصدر السابق، ص٥٢٨.

(٢) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٩.

(٣) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١٧.

عێراق بە عەقڵیەتی نکۆڵیکردن و شۆڤێنی دەیروانییە پرسی کورد، هەوڵی بە پاشکۆکردن لە زهنی بەرپرسانی عێراقی ڕەنگی دەدایەوە، وێڕای ئەو مێژووە پڕ لەخوێنەی گەلی کورد بۆ وەدەست هێنانی مافی ڕەوای خۆی، زۆر ناحەقی و ستەمی بەرامبەر کراوە، بۆیە ئەوەی تێبینی دەکرا لە بەغدا بەچاوی تاوانبار سەیری ئێمە و خەڵکی کوردستانیان دەکرد[1]، حکومەت تەنیا هەوڵی کات کوشتنی دەدا، بۆ ئەوەی کورد سوود لە هیچ دەرفەتێک وەرنەگرێت، چونکە لەو ئان و ساتەدا فشاری فەرەنسا بۆسەر ڕای گشتی زۆر بەهێزبوو بۆ دەرچواندنی بڕیارێک کە ببێتە فاکتەری پاراستنی سەلامەتی خەڵکی کوردستان و دەرفەتێک بێت بۆ ئەوەی کورد لە ناوچەیەکی پارێزراو لە لایەن هاوپەیمانان بژیێت، بۆیە دانوستان بە شکست کۆتایی هات و هیچ ئەنجامێکی لێنەکەوتەوە، حکومەت دووبارە هەوڵی داگیرکردنەوەی کوردستانی دا، بەڵام بە هۆی هەبوونی بەرگری و بەرخودانی هێزی پێشمەرگەی بەرەی کوردستانی ئەو ئاواتەی نەهاتە دی، ئەمەش وایکرد حکومەتی عێراق لە کۆتایی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٩١ بەتەواوی دام و دەزگا کارگێڕییەکان لە هەرێمی کوردستان بکشێنێتەوە[2]، ئەم سیاسەتەی حکومەت وای کرد بۆشایی کارگێڕی دروست ببێت، بێگومان دواجار کاریگەریی زۆری دەکردە سەر هەموو سێکتەرەکانی ژیان، سەرەنجام لایەنەکانی نێو بەرەی کوردستانی بیریان لە ئەنجامدانی هەڵبژاردن کردەوە. بەمجۆرە قۆناغێکی نوێ لە مێژووی هاوچەرخی کورد و جووڵانەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد دەستیپێکرد کە بریتییە لە قۆناغی خەباتی شار و ژیانی دیموکراسی و مەدەنی و دامەزراوەیی لە کوردستان کە قۆناغێکی تایبەتمەند و جیاوازە لە قۆناغەکانی تر.

---

(١) مەسعود بارزانی، بۆ مێژوو، سەرچاوەی پێشوو.

(٢) فیبی مار، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١٣.

بڕیاری ٦٨٨ و نەوای ئارام بۆ کورد

پاش راپەڕینی ساڵی ١٩٩١ لە باشووری کوردستان، لە ئەنجامی گۆڕانی چەند هاوکێشەیەکی بەرژەوەندیی نێودەڵەتیی تایبەت، بوونە هۆکاری مانەوەی حکومەتی صدام حوسێن لە عێراق[١]، هێزەکانی گاردی کۆماریی عێراق و سوپای عێراق، هەڵیان کوتایەوە سەر کوردستان و تاوان و کوشتارێکی گەورەیان ئەنجامدا و خەڵکی کوردستان لە ترسی تاوانەکانی رژێمی بەعس کۆڕەوی ملیۆنیی ئەنجامدا، کۆڕەو؛ نامەیەکی ئاشکرای رەتکردنەوەی دەسەڵاتی بەعس بوو لە کوردستاندا و بەم هۆیەوە رای گشتیی نێودەوڵەتی و وڵاتانی زلهێز، توانیان پشتێنەیەکی ئارام بۆ خەڵکی هەرێمی کوردستان دروست بکەن و لەم نێوەندەدا، بە هاوکاریی و پاڵپشتیی هاوپەیمانان ناوچەی دژە فڕین - هێڵی پانی ٣٦ و بڕیاری ٦٨٨ی ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی تایبەت بە بەرگریی لە مافەکانی مرۆڤ لە عێراق دەرکرا، بەم هۆیەوە رێگری لەهێرشی بۆمبارانی فڕۆکەی رژێمی بەعس و هێرشی زەمینیی سوپای عێراق بۆ سەر خەڵکی هەرێمی کوردستان کرا[٢].

لە ٢ی نیسانی١٩٩١ فەرەنسا بە فەرمی و بۆیەکەمجار پرۆژەیەکی دا بە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان. فرانسوا میتێران[٣] داوای

(١) ختال هاجر، تدخل الامم المتحدة لوقف انتهاكات حقوق الانسان فی کوردستان العراق عام١٩٩١، جامعه باجی مختار عنابة، کلیة حقوق، ٢٠١١، صص ١٢٥-١٣٠

(٢) سامان صالح، دامەزراندنی یەکەمین کابینەی حکومەتی هەرێمی کوردستان، (www. chawykurd.com :04/07/2020)

(٣) فرانسوا میتێران، سەرۆکی ئەوکاتی فرەنسا بوو، دۆستێکی دڵسۆزی گەلی کورد بوو، بە تایبەتی لەگەڵ بەڕێز مەسعود بارزانی دۆستایەتیەکی زۆر نزیکی هەبوو، پێداگیری سەرۆك فرانسوا میتێران وای کرد ناوچەیەکی ئارام و ئاسایش بۆ کورد دروست

لە نەتـەوە یەکگرتـوەکان کرد کە سـەرکۆنەی داپڵۆسـین و جینۆسـایدی کورد بـکات و تەنانـەت هەڕەشـەیکرد کـە ئەگەر ڕێکخـراوی نەتـەوە یەکگرتوەکان نەجولێـت و بڕیارێکـی پێویسـت لـەو بارەیـەوە نـەدات، فەرەنسـا بەتەنیـا بڕیـاردەدات و پڕۆژەکـەی جێبەجـێ دەکات و لەبواری مرۆیی و دیپلۆماسـیدا بـەدەم کوردەکانـەوە دەچێـت، گوتـی: یـان لەگەڵـمان دەبـن بـۆ یارمەتـی کوردسـتان، یـان بـە تەنیـا دەسـتپێدەکەین. جـۆن مێجـەر، سـەرۆك وەزیرانـی بەریتانیـاش پشـتیوانی لـە پڕۆژەکـەی فەرەنسـا کـرد و داوای لـە ویلایەتـە یەکگرتووەکانـی ئەمەریـکا کـرد بـەدەم کوردەکانـی عێراقـەوە بێـن و یارمەتیانبـدەن[1].

ئەمەریـکا لەسـەرەتاوە نەیدەویسـت بـە هیـچ شـێوەیەك دەسـتێوەردان بـکات و دژی هـەر هاوکارییەکـی گەلی کورد بوو، ئەو پێی وابوو ئەم جۆرە لە دەسـتێوەردان گرفتـی گـەورە بۆ سیسـتمی جیهانـی دروسـتدەکات، ئەمەریکا لـەوە دەترسـا عێـراق لـە ناوەخـۆ لێك بترازێـت، بیرۆکـەی سـەرۆکێکی بەهێز لەعێـراق لـە لایـەن ئەمریکاوە پشـتگیری دەکرا، چونکە ترسـیان لـەوە هەبوو وڵاتانـی هەرێمـی، بەتایبەتـی ئێـران، دەسـت بخەنـە نـاو کاروباری عێـراق[2]. چونکـە دەسـتێوەردانی ئێـران لە کارووباری ناوخۆی عێراق و پشـگیری شـیعە مەترسـی لـەلای ئەمریـکاو هاوپەیمانەکانـی درووسـت کـرد، بۆیـە مانـەوەی صـەدام حسـێنیان پـێ باشـتر بـوو لـە ڕووبەرووبوونەوەی شـیعە لە عێـراق[3]. پڕۆژەکـەی فەرەنسـا بریتیبـوو لـە بە فەرمـی ئیدانەکردنی سـەدام حوسـێن و

ببێـت و پارێـزراو بێـت لەژێـر چاودێـری هاوپەیمانـان، هەروەهـا نابێـت ڕۆڵـی خاتـو دانیـاڵ میـتران لـە یـاد بکەیـن کـە فرانسـۆ میترانـی سـەرۆکی ئـەو کاتـەی فەرەنسـای ناچـار کـرد ئـەم پرسـەی کـورد بەرێتـە ئەنجومەنـی ئاسایشـی نێودەوڵەتـی. توێـژەر

(١) مـام جـەلال، دیـداری تەمـەن، ئامادەکردنـی سـەلاح ڕەشـید، چاپخانـەی کارۆ، سـلێمانی، ٢٠١٧، ل ١٩٠

(٢) چارلز تریپ، سەرچاوەی پێشوو، ٢٠١٣، ل ٣٤٣

(٣) ن، لازاریف، مێژووی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧٤.

ڕاگرتنی داپڵۆسینی سەربازییانەی کورد و بەهاناهاتنی مرۆییانەی کورد و ڕزگارکردنیان لە مردنی بەکۆمەڵی حەتمی. پرۆژەکەی فەرەنسا ڕاڕاییەکی بێسنوری لای وڵاتانی وەك چین، هیند، یەکێتی سۆڤیەت و چەندین وڵاتی دیکە دروستکرد و هەموویان پێکەوە دەترسان لەوەی کە لێرە بەدواوە ئەم جۆرە بڕیارانە شەرعیەت بدەن بە دەستتێوەردان لە کاروباری ناوخۆی وڵاتاندا، بەڵام لە کۆتاییدا دیپلۆماسیەتی فەرەنسی یاریەکەی بردەوە و هەموو لایەکی قەناعەتپێکرد و لە ٥ ی نیسانی ١٩٩١ دا، ١٠ ئەندامی ئەنجومەنی ئاسایش، بە یەکێتی سۆڤیەتیشەوە، دەنگیان بە پرۆژەکەی فەرەنسا داو بڕیاری پاراستنی کورد بە فەرمی واژوکرا. گرنگی ئەم بڕیارە تەنیا بریتی نیە لە پارێزگاریکردن لە کورد، بەڵکو گرنگیەکەی لەوەشدایە کە لە پاش لکاندنی ویلایەتی موسڵ لە کانوونی یەکەم ١٩٢٥ دا بە عێراقەوە، ئەمە یەکەم دۆکیومۆنتی نەتەوە یەکگرتووەکانە کە بە فەرمی ناوی کوردی تێدا دەهێنرێت و کورد وەك گروپێکی سیاسی باسدەکرێن و دەخرێنە سەر شانۆی جیهانی. لە ٨ ی نیسانی ١٩٩١ دا[1]، بەریتانیا دوورتر دەڕوات و بەفەرمی داوای دروستکردنی ناوچەی ئارام بۆ کوردەکان دەکات. دوو ڕۆژ دواتر، ئەمەریکییەکان داوادەکەن کە نەك هەر ناوچەی ئارام دروستبکرێت، بەڵکو ئاسمانیش لە فڕینی فڕۆکەکانی عێراق لەو دیوی هێڵی [2]٣٦ وە قەدەغەبکرێت. هێڵی ٣٦ دەکەوێتە هەمان ئەو ناوچەیەی کە بڕیاری ٦٨٨ی ئەنجومەنی ئاسایشی لەسەر دراوە و لێرەوە واشنتۆن ناچار نابێت سەرلەنوێ بگەڕێتەوە بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان[3].

(١) بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١.

(٢) بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢ نەخشەی دژە فڕینی هەرێمی کوردستان و باشووری عێراق.

(٣)سليمانى سهام، تاثير حق التدخل الانسانى على السيادة الوطنية دراسة حالة العراق ١٩٩١م، جامعة جزائير، كليێ العلوم والسياسة والاعلام، ٢٠٠٥م، صص ١٣٨-١٥٠.

ئەنجامدانی یەکەم هەڵبژاردنی ئازاد

لە ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ حکومەتی عێراق دامودەزگا کارگێڕییەکانی لە کوردستان کشاندەوە، کە پێشتر وەك دەزگاکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی کاریان دەکرد، لە ئەنجامدا بۆشاییەکی کارگێڕیی بۆ راییکردنی کاروباری خەڵکی کوردستان دروستبوو، ئەمەش هانی بەرەی کوردستانی دا بۆ ئەوەی بڕیار لە دامەزراندنی دەسەڵاتێکی یاسایی و ڕەوا، بۆ بەڕێوەبردنی ناوچە رزگارکراوەکانی باشووری کوردستان بدات. ئەوەبوو بڕیاردرا لە مانگی ئایاری ١٩٩٢ هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نیشتیمانی کوردستان ئەنجام بدرێت، بۆ ئەوەی هەنگاوێك بێت بۆ پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییە کارگێڕییە، سەرەنجام لە پاش هەڵبژاردن، یەکەمین حکومەتی هەرێمی کوردستان دامەزرا، چونکە لەو ماوەیەی حکومەتی عێراق دامودەزگاکانی خۆی لە هەرێمی کوردستان کشاندەوە، بەرەی کوردستانی کاروبارەکانی خەڵکی ڕایی دەکرد[1]، پاش ئەوەی حکومەتی عێراق سەرجەم دامودەزگا کارگێڕییەکانی خۆی بەتەواوی لە باشووری کوردستان کشاندەوە، بڕیاریدا ئابڵوقەی ئابووری بە سەر کوردستاندا بسەپێنێ و ئازووقە و سوتەمەنیشی بەتەواوەتی لێ قەدەغەکردن، لە ئەنجامی ئەمەشدا نرخی خواردن بەتایبەتیش لەزستاندا زۆرگران بوو، بە جۆرێك خەڵك کەلوپەلی ناوماڵی بۆ خواردن دەفرۆشت، مەبەستی حکومەتیش لەمە ئەوە بوو تا بەهۆی ئەو ئابڵوقە ئابوورییەوە ڕەوشی کوردستان تێك بچێت وپاشاگەردانی دروست ببێت[2]، حکومەت مەبەستی خۆی هەبوو لەو ئابڵوقە ئابوورییە، دەیەویست بەو پیلانە نەگریسەی پارتە کوردییەکان لەنێو خۆیان ناکۆك و ناتەبابن، تا خەڵکی سڤیل فشاریان لەسەر بکات بۆ وەدەستهێنانی

(١) سامان صالح، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(٢) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢١.

پێداویستسەکانیان، هەموو ڕێگاکانی نێوان هەرێم و بەغدای داخست و ڕێگا پیادەڕۆکانی مین ڕێژ کرد، لەو دیو سنووریش هێزێکی گەورەی سوپای لێ دامەزراند، داواشی لە فەرمانبەر و موچەخۆرانی کوردستان کرد ، کە ئەوەی دەیەوێت مووچەکەی بمێنێ، دەبێت بچێتە خوار هێلی بەرگریەکە[1].

حکومەتی عێراق، بەهۆی سیاسەتەکانی، دەیەویست هەوڵێك بدات بۆ لەباربردنی خەونەکانی گەلی کورد، بەڵام ئەمەی بۆ نەچووە سەر، پاشان سەرکردایەتی سیاسی بەرەی کوردستانی بۆ دۆزینەوەی ئەلتەرناتیڤێك و خۆ دەرباز کردن لەو بارودۆخە و بۆشاییە کارگێڕییە، ئەوەبوو لە ٨ی نیسانی ١٩٩٢ ڕێککەوتن لەسەر «پەیڕەو و پڕۆگرامی ناوخۆیی هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی کوردستان» کرا، بەپێی ئەو پەیڕەو و پڕۆگرامە ناوخۆییە ١٠٥ نوێنەر هەڵدەبژێردرێن و ڕێژەی ٧٪ دانرا بۆ بۆ نوێنەرانی پارتەکان، تا بتوانن بچنە ناو پەرلەمان[2]، هەرچەندە زۆرێك لە پارتە سیاسییەکان گلەییان لە سیستەمی ڕێژەیی هەبوو، چونکە پێیان وابوو ڕێژەکە زۆرە بۆیە پێویستە بۆ ڕێژەی ١٪ دابەزێندرێت، بەڵام سەرەنجام گۆڕانکاری لە ڕێژەکە نەکرا و بەپێی ئەم ڕێژەیە ئەنجامی هەڵبژاردن پەسەند کرا[3].

لەبەرەبەیانی ١٩ی مایسی ١٩٩٢دا کەرنەڤاڵێکی پڕ جۆش و خرۆش لە کوردستاندا ئەنجام درا، بەحەماسەتێکی زۆرەوە خەڵك چوونە سەر سندوقەکانی دەنگدان و دەنگیان بە پاڵیوراوەکانیان دا، ئەم پڕۆسە نیشتیمانییە لە مێژووی بزاڤی ڕزگایخوازی کوردستان وەرچەرخانێکی مەزن بوو، چونکە یەکەم جار بوو کورد لە وڵاتی خۆی بەشداریی لە

(١) فیبی مار، سەرچاوەی پێشوو،ل ٤١٤.

(٢) ن، لازاریف، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧٧.

(٣) کەریم ئەحمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٨.

هەڵبژاردنێکی سەربەخۆ و ئازاد بکات، بەرەنجامی ئەم هەڵبژاردنە هاتنە کایەی پەرلەمانێکی نێوخۆیی و دامەزراندنی حکومەتی کوردی بوو[1]. ٩٦٧ هەزار و ٢٢٩ کەس لە هەڵبژاردنی لیستی پارتە سیاسییەکاندا بەشداربوون، پەرلەمانی کوردستان بوو بە یەکەم دامەزراوەی یاسا دانان لە مێژووی کورد و کوردستاندا[2]. ئەوەبوو ئەنجامی هەڵبژاردن بەم شێوەیە بوو، پارتی دیموکراتی کوردستان ٤٣٧٨٧٩ هەزار دەنگی بەدەستهێنا کە دەیکردە ٤٥,٥٪ کۆی دەنگ، یەکیەتی نیشتیمانی کوردستان و پارتی زەحمەتکێشان ٤٢٣٨٣٣ هەزار دەنگیان بەدەست هێنا واتە ٤٣,٦١٪ کۆی دەنگەکان[3]، ڕێژەی کورسییەکانی پەرلەمانیش بەم شێوەیە بوو، پارتی دیموکراتی کوردستان لە٥١٪ بوو، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان ٤٩٪، حزبەکانی تریش هیچ کامێکیان نەدەگەیشتنە ٧٪، تەنیا بزووتنەوەی ئیسلامی توانی ٥٪ دەنگەکان وەدەست بهێنێت[4]، بەڵام ئەنجامی ئەم هەڵبژاردنە لە لایەن یەکێتی نیشتیمانی ڕەتکرایەوە و قبوڵ نەکرا، خەریك بوو گرژی وئاڵۆزی دروست ببێت، بەڵام لەدوای ٣ ڕۆژ لە هەڵبژاردنەکە، هەردوو پارتی سەرەکی بڕیاریاندا ١٠٠ کورسیەکەی پەرلەمان لەسەر بنەمای ٥٠ بە ٥٠ دابەش بکەن، هەردوولا بەشێوەیەکی یەکسان دەسەڵات لە کوردستان بەڕێوەبەرن و کۆتایی بەو گرژی وئاڵۆزیە بهێنن، لەئەنجامی ئەمەشدا پەرلەمان پێك هات کە لە (١٠٥) ئەندام پێکهاتبوو، پێنج کورسییەکەی تر بۆ نەتەوەکانی تر تەرخان کران[5].

---

(١) ن، لازاریف، مێژووی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧٧.

(٢) بەدران ئەحمەد حەبیب، هەلبژاردنەکانی کوردستان ١٩ ئایار١٩٩٢، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، ١٩٩٨، ل ٩..

(٣) سەلاح ڕەشید، شەڕی ناوخۆی کورد، بۆچی سەری هەڵدا؟ چۆن گەشەی کرد، سەرەنجام، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدییان، سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٢٠، ل٢٧٧.

(٤) دیڤید مەکداول، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢٦.

(٥) ن، لازاریف، سەرچاوە، ل ٥٧٧-٥٧٨

شـەهیدانی داسـتانی کـۆڕێ بریتـی بـوون لـەو پێشـمەرگە قارەمانانـەی ناویـان لـە خـوارەوە هاتووە:

١. شەهید عەلی سلێمان بابکەیی

٢. شەهید محەمەدئەمین مەلا موسا بابکەیی

٣. شەهید فاروق گڕاوی

٤. شەهید محسن عبدالکریم

٥. شەهید فاخر عبدالرحمن

٦. شەهید فەرهاد

٧. شەهید حاتەم

٨. شەهید کارزان

٩. شەهید یونس

١٠. شەهید هەمزە دیبەگەیی

١١. شەهید فەرەج

١٢. شەهید عومەر

١٣. شەهید شێروان

ئەنجام

شـەڕی کۆڕێ لە مێـژووی بزاڤی رزگاریخوازی کوردسـتان وەرچەرخانێکی مـەزن بـوو، ئـەو بەرگریـەی هێزی پێشـمەرگە لـە دەربەندی کـۆڕێ کۆمەڵێك کاردانـەوەی مەزنـی بـەدوای خۆیـدا هێنـا، بێگومـان توێژینـەوە لـە لـە دەرەنجامـی شـەڕێك کـە ماوەی سـی و یەک سـاڵی بەسـەر تێپەڕیـوە، ڕەنگە کارێکـی هـەروا ئاسـان نەبێـت، چونکـە ئەوانەی ئـەو نەبەردیەیـان تۆمارکرد، زۆرێکیـان هیـچ یاداشـتێکیان تۆمـار نەکرد بـوو، بۆیە بۆ توێژینەوە سـەبارەت بـەو بابەتـە تەنهـا پشـت بەسـتراوە بـە یـادەوەری ئـەو پێشـمەرگانەی لـە ژیانـدا مـاون، بێگومـان شـەڕی کـۆڕێ مشـت و مڕێکـی زۆری لەسـەرە، سـەبارەت بـەوەی کـە کـێ ئـەم شـەڕەی کـردووە، چونکـە ئـەوەی تێبینـی دەکرێـت ڕاسـتی ڕووداوەکان بـەو شـێوەی کـەوا هەیـە باسـی لێـوە ناکرێت، بۆیـە لـە ئەنجامـی ئـەم توێژینەوەیەمـان گەیشـتینە ڕاسـتی ڕوودواەکـە، کـە بـەو شـێوەی خوراوەیـە:

١- پێداگیـری سـەرۆك مەسـعود بارزانـی لەسـەر بەرگـری کـردن، کـە ئەگـەر باجەکـەی نرخـی هـەر چەنـد بێـت، چونکـە ئـەو چەنـد ڕۆژێك پێش شـەڕی کـۆڕێ ڕاشـکاوانە دەڵێـت: مـردن لەسـەر خاکـی خۆمـان باشـترە لـە ژیانـی پەناهندەگـی ئـەم وڵات و ئـەو وڵات، ئـەم هەڵوێسـتەی سـەرۆك بارزانـی کاریگـەری زۆری هەبـوو لەسـەر ورەو بەرگـری هێـزی پێشـمەرگە. خۆیشـی ڕاسـتەوخۆ ئامادەیـی هەبـووە لـە بـەرەی شـەڕ.

٢- لـە قۆناغـی یەکەمـی شـەڕی کـۆڕێ کـە دەکاتـە ٧ی نیسـانی١٩٩١ تەنهـا هێـزی بـارزان و مەفرەزەیەکـی حالـی دۆلەمـەری بەرگیـان کـردووە، لەگـەڵ سـێ پێشـمەرگەی سۆسیالیسـت و دوو پێشـمەرگەی یەکێتی، کە ئەمە ڕاسـتی ڕووداوەکەیـە، ئـەوەی زیاتـر بگوترێـت زێدەڕۆییـە سـەبارەت بـە ڕاسـتی ڕووداوەکە.

٣- ڕێکخستنەوەی هێڵی بەرگری لەلایەن خودی جەنابی سەرۆك، کە لەڕۆژانی ٨ مانگ تاوەکوو ١١ مانگ کە هێرشی دووەم دەستی پێکرد، بۆ خۆی لە شەقڵاوە سەرپەرشتی چەندین کۆبوونەوەی لایەنە سیاسیەکانی کردووە بۆ هاندانیان تاوەکوو بەرگری بکەن.

٤- شەڕی دووەمی کۆڕی هەموو هێزو لایەنە سیاسیەکانی ناو بەرەی کوردستانی لەژێر سەرپەرشتی ڕاستەوخۆی سەرۆك مەسعود بارزانی بەشداریان کردووە لە بەرگری کردن لە دەسکەوتەکانی ڕاپەڕین. ئەم یەك هەڵوێستیەی لایەنە سیاسیەکانی کوردستان، بوو بە هەوێنی سەرکەوتنێکی مەزن.

٥- خۆڕاگری هێزی پێشمەرگە و ئەو بەرگریە بەهێزە، حکومەتی عێراقی ناچار کرد پەنا بباتە بەر دانوستان لەگەڵ بەرەی کوردستانی.

٦- بڕیای ٦٨٨ی نەتەوە یەکگرتوەکان و هەرێمی دژە فڕین، هەموو ئەوانە دەسکەوتی بەرگری و بەرخۆدانی هێزی پێشمەرگە بوون لە کۆڕێ.

٧- هەڵبژاردنی ئازادی ساڵی ١٩٩٢ خەڵکی کوردستان و دامەزراندنی حکومەت و پەرلەمانی کوردستان، هەموو ئەوانە بەرهەمی خۆڕاگری و دەسکەوتی نەبەردی شەڕی کۆڕێ بوون بۆ خەڵکی کوردستان.

٨- هێزی پێشمەرگە بە بەخشینی خوێنی سیانزە شەهید توانی بەرگریەکی بێ وێنە بکات و سەروەریەکی مەزنی لە بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد تۆمار کرد، لەبەرامبەریشدا زەرەرو زیانێکی زۆر کە بریتی بوو لە کوشتنی سەدان سەرباز و تێکشکاندنی چەندین تانك و زرێپۆش بەر سوپای عێراقی کەوت، وێرای ئەوەی هێزەکان نابەرامبەر بوون، لەهەمان کاتیشدا زیانەکانیش نا بەرامبەر بوون، پێشمەرگە بە گیانێکی فیداکارانەو خۆ نەویستانە ئەم داستانەی تۆمارکرد.

لە کۆتاییدا هیواداریـن توانیبێتمان پەردە لەسەر ڕاستی ڕووداوەکە

هەڵبماڵین و ڕاستی ئەم شەڕە مێژووییە وەکوو ئەوەی هەیە بخەینە بەرچاوی خوێنەران و ئەوانەی بەدوای ڕاستیدا دەگەڕێن.

پاشکۆ و دۆکیۆمێنتەکان

پاشکۆی ژمارە (١)

بەر لە داستانی کۆڕێ سەرۆک بارزانی

یان دوژمن نایەتەوە وە بۆ کوردستان

یان دەبێت بەسەر لاشەی ئێمەدا بێتەوە بۆ کوردستان

لەبەر ئەوەی جەماوەری کوردستان ڕاپەڕی و ڕاپەڕینەکەش بە شێوەیەکی مونەزەم و بەرنامە بەڕێوە نەچوو ئێمەش نەمانتوانی یان ئەو مافەمان بە خۆمان نەدا کە تەدەخولێکی ڕاستەوخۆ لە کاروباری جەماوەرەکە دا بکەین، ئێستاش وابزانم ئێوەش کەستان ئامادە نین دەستکەوتێکی گەورەی وەها لە ئازادی هەروا بە ئاسانی لەدەست بدەین و وڵاتە خۆشەویستەکەمان تەسلیم بە دوژمن بکەین، ئەگەر ئێمە ئامادەیی گیان فیدایی و خۆبەخت کردنمان نەبێت بۆچی راپەرین و شۆڕشمان کرد؟ هەندێ شت لە کاتی ڕاپەڕین ڕوویدا کە جێگای داخێکی زۆرەو لە کاتی خۆیدا حەزمان نەکرد ئیشارەتی پێ بدەین بۆ ئەوەی دڵی کەس بریندار نەبێت، یان بیر لەوە بکاتەوە کە ئێمە بە تەمای شتی ترین، بەڵام لە ڕاستیدا نابیت لە میژوودا شتێکی خراپ لەسەر لەسەر ئەم جیلە تۆمار بکریت ئەمڕۆ دونیای تەکەلۆژیایە، هەر بە ئیرادە شەڕناکریت، بەڵکو دەبی چەکێکمان هەبێت تا بەرگری پێ بکەین و شەڕی پێ بکەین، بەداخەوە ئێمە یەك مانگە هاوار دەکەین تا بتوانین ئەو چەکانە بەکار بێنین بە داخەوە هیچ هاوکاریەکی ئێمە نەکراوە، ئێستاش دەبێ هەریەك لە ئێمە ئەو پرسیارە لە خۆی بکات ئایا بۆ کوێ برۆین؟ ئایا ڕیگەی ترمان لە پیشە تالە غەیری ئەوەی ئەو ئازادی و سەربەستیەی بەدەستمان هێناوە بەرگری لێ بکەین، ئەگەر ڕێگەی تر هەیە قەیدی نیە، بەڵام بڕوا بکەن لە غەیری بەرگری کردن ڕێگەی دیکە نیە، جا لەبەر ئەوە پێویستە بەرگری بکەین هەرچی لە توانامان دا هەیە و بە هەر قوربانیەك کە لەسەرمان دەکەویت و ناشبێت دوژمن بەو ئەفسانەیە بزانن کە بە هێچ شتێك ناشکێت، چونکە هەر ئەو دوژمنەیە

کە لە سەرتاسەری کوردستان ئافرەت لە پێش پیاو بە چەپڵە هێرشیان دەبردو بارەگای سێ فەیلەقتان گرت، دڵنیاتان دەکەم هەر ئەو دوژمنەیەو نەگۆڕاوە، بەڵام ئێمە گۆڕاوین و خەریکی دەستکەوتی شەخسین و دەستکەوتی تەسك و فەرهوود و تاڵان بووی لە جیاتی ئەوەی خەریکی ڕیکخستنی ڕیزەکانمان بین بۆ بەرگری کردن لە وڵاتەکەمان، ئەمە چەند ڕاستیییێکە و ناچارین ئاماژەی پێبکەی هەرچەندە تالێش بن.

بەڵی راستە دوژمنان هەرچی هێزیان هەیە لە کوردستانیان کۆ کردۆتەوە بۆ کوشتن و گرتنی ڕۆڵەو منداڵ قسوریان نەکرد. ئێمە مەسولیەتێکی گەورەمان بەرامبەر وڵاتەکەمان لەسەر شانە، جارێکی تر دەڵێم دوژمن ئەو دوژمنە نیە کە جارێکی تر بتوانێ هەموو کوردستان داگیر بکات ئەگەر چەند دەستکەوتێکی بەدەست هێنا بێت لەبەر ئەوەی لە پێشدا بەرپرسیاریەتی دابەش نەکرابوو (هەموو کەس بەرپرسیار بوو، کەسیش بەر پرسیار نەبوو) لە وەزعێکی وادا بێ شك تووشی شکست دەبێت و ئەگەر چارەسەریش نەکرێت توشی شکستی زیاتریش دەبین، ڕاستە ئێستا دوژمن لە هەولێرە بەڵام پێویستە بزانن پێشمەرگەش لە هەولێرە، بە پێویستم زانی کە بێم بۆ شاری ڕواندز چونکە ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە خوشك و برایانی تری کوردستان لە کەرك و هەولێر ڕوویان کردۆتە ئەو ناوچەیە، بۆیە ئێستاش ئێمە هەر دەڵێین ڕواندز شارێکی مێژوویی کوردو کوردستانە، شاری پاشای گەورەیە و ئێمە پێی سەربەرزین، چونکە یەکەمجار لەم شارەدا میللەتەکەمان ئیکتیفای زاتی کردووە پشتی بە خۆی بەستووە و چەکی بەرگری بە دەستی خۆی دروست کردووە، دوژمن کە دەیەوێ قەزاکەمان بگۆڕێ ئەوەش یەکێکە لە پیلانە گڵاوەکانی دژی کورد و مێژووی کوردستان.

هەڵسانی جەماوەر پێش مانگێك کارێکی زۆر گەورە بوو لە بۆچوونی هیچ کەسدا نەبوو، بەڵام ئەزموونێکی زۆر دەوڵەمەندبوو بۆ ئێمەی کوردو بۆ هەموو گەلانی ئازادیخوازی جیهان کە ئەگەر بێت و

گەلێك ڕیزەکانی ڕێك بخات ئەوا هیچ هێزێك نیە كە بتوانێت ڕێگای خواستەکانی ئەم گەلە بگرێت. بەڵام ئەگەر ناتەبا بن بێگومان ناتوانن بە ئامانجەکانیان بگەن.

ئەزموونی ئێمە باشترین ئەزموونە بەو پێیەی لە ڕۆژی دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق تا ئەمڕۆ كە ٧١ ساڵ دەکات شەڕی (هەندرێن و زۆزك) شاهیدی قارەمانیەتی پێشمەرگەی کوردستانن. شاهیدی خۆڕاگری و فیداکاری گەلی کوردە، بەڵام چونكە تەبا نەبووین نەگەیشتین بە ئاوات، بارزانی نەمر كە خۆشتان دەزانن لە سەر شاخی هندرێن و زۆزك ئەیڕوانی بۆ شاری ڕواندز بۆ ئەوەی ئەو ڕۆژە ببینێ لە ڕواندزو هەموو شارو شوێنەکانی کوردستان، کورد بە ئازادی و سەربەستی بژین، بەڵام بە ئاوات نەگەیشت، هەزارەها شەهیدانمان بە ئاوات نەگەیشتن، بەڵام ئەمڕۆ دەبینین ئێوەی خۆشەویست بە ئاواتی پیرۆزی کوردو کوردستان گەیشتن ئەمە بەرهەمی خوێنی شەهیدان و زەحمەتی سەرکردەکانمانەو دەبێ هەتا ماوین ئەم یەکیەتیە بپاریزین، ئەگەر لەم شوێنە تووشی پاشەکشێ یان شکستێکی سەربازی ببین، بەڵام ئێمە لە ئەنجامدا ئەو برایەتیەو ڕێککەوتنە بپارێزین ئەوا دوژمن زۆر زۆر لەوە کەمترە بتوانێ وڵاتەکەمان داگیر بکات.

ئێمە لە سەرتاوە نەمانتوانی تەدەخول لە ئیشی ئێوە بکەین بە شێوەیەکی فراوان، چونكە جەماوەر خۆی هەڵسابوو، وە بۆئەوەی تەفسیراتی هەلە نەکرێت ویستمان هەموو شتێك بۆ ئیرادەی جەماوەر بێت بەڵام خۆشتان دەزانن هەر کارێك ئەگەر ڕێکخستن و سەرکردایەتی تێدا نەبێت و سیستمێکی تێدانەبێت دوژمن گەورەترین سوودی لێ وەردەگرێت، ئێمەی کوردیش زەرەرمەندی یەکەم دەبین لەو فەوزایە، وە ئەگەر بەرگری لێ نەکەین و ڕێگەی لێ نەگرین زۆر خراپمان بەسەر دێ، لەبەر ئەوە بە پێویستم زانی كە خۆم بێمەوە بۆ ناوچەی ڕهواندز بۆ ئەوەی لەگەڵ ئێوەی خۆشەویست خوشك و برایانی شوێنەکانی تری

کوردستان یەکتر ببینین و بەرنامەی خۆمانتان بۆ ڕوون بکەینەوە.

دوژمن سوودی لە فەوزای ناوخۆمان وەرگرتووە، بەڵام زۆر بێهێزە و ئابووریشی لاوازە، ئەگەر دوژمن جەنازەش بێت نەیشارینەو ئەوا بۆنەکەی هەراسانمان دەکات، ئێمە بۆ هەر شوێنێ بچین ژیانی پەناهەندەگی لەم وڵات یان لەو وڵاتی دیکە ژیانێکی تاڵ و ناخۆشە، مردن لەسەر خاکی کوردستان سەد هەزار جار پیرۆزترو خۆشترە لەوەی مرۆڤ لە ئەوروپا یان لە لە وڵاتێکی تر بژی، بێگومان ئەگەر هیمەت بکرێ هەر وەك پێشتر، نیەت پاك بیت و دەستپاك بیت ئەوە دڵنیا بن دوژمن هیچ نیە، ئەوەشی بەدەستی هێناوە پشت بە خوا پاش چەند ڕۆژێکی تر لێی دەستینینەوە، مومکین نیە ڕێگا بدرێ دوژمن جارێکی تر ئەم وڵاتە جوانەمان لێ داگیر بکاتەوە.

بەرگری کردن لە کوردستان ئەرکی سەرشانی هەموو کوردێکە ئەمڕۆ ڕۆژی ئەوە نیە بیر بکەینەوە کوردستان بە جێ بێڵین، ڕۆژی ئەوەیە بیر لەوە بکەینەوە کوردستانی ئازادکراو بپارێزین، ئەوەی دوژمن توانیویەتی بە هۆی نارێکی و فەوزای نا خۆمان توانی بێتی چەند شوێنێکمان لێ وەربگرێ دەبێ لێی بسەنینەوە ئێوە هەمووتان پێشمەرگەن و پێویستە هەموو یەکێك لە ئێوە ئامادە بێت وەك پێشمەرگەیەك بەرگری لەو خاکە بکات، ورەتان بەرز بێت چونکە ورەی پێشمەرگە بەرزە، یان دوژمن نایەتەوە بۆ کوردستان یان دەبێت بەسەر لاشەی ئێمەدا بێتەوە بۆ کوردستان.

پاشکۆی ژمارە (٢)
دوای سەرکەوتنەکەی کۆڕی
سەرۆک بارزانی
ئەم سەرکەوتنە ئەنجامی هەوڵ و تێکۆشانی هەموو میللەتی کوردە
بناری سەفین

ئەمڕۆ لەبناری لوتکەی سەفینین کە هەزارەها شەهید و بریندارمان لێیدا هەتا بەم ڕۆژە بگەین، هەموو شاخێکی کوردستان جێ واری شەهیدێکە، جی واری رەنج و زەحمەتی چەند قارەمانێکە، بێگومان ئەم سەرکەوتنە بەدەست نەدەهات ئەگەر هەموو چینەکانی میللەتی کورد نەبووبان بەیەك. من ئەمە بە هەل دەزانم سوپاسی جەماوەری تێکۆشەر کوردستان بکەم، سوپاسی پێشمەرگە شۆڕشگێرەکان بکەم، سوپاسی ڕێکخستنەکانی ناوشاری هەموو حزبەکان بکەم، سوپاسی پیشمەرگە قارەمانەکان بکەم کە وەك برا هەموو شتێکیان لەبیر چوبۆوە تەنها ئازادی کوردستانیان لە هزردا بوو، هەر بۆ ئەوە هەوڵیانداو سەرکەوتن تیایدا، پیرۆز بێ لەگەلی کورد ئەم سەرکەوتن و برایەتیە، چونکە ئەم یەکیەتیە بوو بووە هۆی سەرکەوتنی میللەتی کورد، دەبێ پێش هەموو شتێك بیپارێزین و لاپەڕەیەکی تازە بکرێتەوە و ئەوەی ڕابردوو لەبیر هەموومان بچێتەوە، دەبێ بەرەو ڕۆژی ڕوناکترو سەرکەوتن و پیشکەوتن هەنگاو بنێین، ئەمڕۆ رۆژی ئەوەیە وڵاتی خۆمان ئاوەدان بکەینەوە، بۆ ئەوەی دوژمنان نەڵێن کورد هەر لە جەنگدا چالاکن بەڵکو دەبێ بیسەلمێنین کە کورد لە ئاوەدانکردنەوەی وڵاتەکەشیان زیرەکن ئەگەر بوارمان پێ بدەن.

شۆڕشی میللەتی کورد شۆڕشی ئەم حەوت ڕۆژە، شۆرشی سەرکەوتن شۆڕشی پیرۆزی شۆرشی ئازادی لە دژی زوڵم و زۆرداری و ئوردووگا زۆرە ملێکان بوو، کە ئامانجی ئەوە بوو میللەتی کورد بتاوێنێتەوە، بۆ ئەوەش

بە سێ ڕێگا شەڕی میللەتی کورد کرد بۆ ئەوەی لە ڕەگەوە نەهێڵێ و داهات و رزقی گەل لەدەستی خۆیدا بێ، گەلێك ئەگەر لە زەوی خۆی هەڵکەندرا مانای ئەوەیە سەرچاوەی ژیانی نامێنێ، ئێمە وامان لێ کرا، چونکە ئەگەر گەلێك لەسەر زەوی خۆی هەڵکەندرا وەك خۆی نامێنێتەوە.

هەموومان دەزانین میللەتی کورد تا ساڵی نەوەدیش ژیانی خۆی لەڕێگای کشتوکاڵ و بەخێوکردنی مەڕو ماڵات دابین دەکرد، ئەم سەرچاوەیەشی لێ زەوت کرابوو. ئۆردوگاکان کە لە ژێر چاودێری دارودەستەی حکومەتی ناوەند دا بوون بۆ ئەوەی شەڕی داب و نەریت و بەهای میللەتی کورد بکەن، بەم شێوەیە ویستیان ئێمە وەك نەتەوەیەك بتاوێننەوە، کە ئەم شەڕە لە شەڕی کیمیاوی و تانك و تۆپ پڕ مەترسی تر بوو، ئەم شۆڕش و خەباتەی ئێمە بۆ نەهێشتنی ئەو ستەم و جەورەیە کە بەسەر گەلەکەماندا سەپا بوو.

ئەم پیرۆزیە سەرکەوتنی میللەتی کوردەو ئەنجامی هەوڵ و تێکۆشانێکی گشتییە، هەموو چین و توێژەکانی گەلی کورد بەشداریان تێدا کردووە، لەبەر ئەوە لەم ڕۆوە ئێمە دەبێ پێش هەموو شتێك کوردایەتی بکەین، کوردستان جێگەی حزبەکان عەشایەر و جوتیار و مەلای تێدایە. وەك گەلێك دەبێ مولتەزم بین بە عورف و عادات و قیەمی خۆمان، کورد میللەتێکی موسوڵمانە دەبێ هەموو ڕێزێك بۆ ئاین و پیاوانی ئایینی دابنرێ، هەروەها دەبێ دەسەڵاتی یاسا هەبێ نەك هەر کەس بە کەیفی خۆی بجوڵێتەوە، ئەمەش دەبێ ئیسپات بکرێ، هەروەها ئێمە خاوەنی ئەوەین کە کوردستان عەدالەتێکی زۆری تێدا هەبێ و فەرق و جیاوازی نەبێ و کەس مافی هەڕەشەو تەعەدی لە کەسی تر نەبێ، هەر کەس جیگاو مەوقع و مافی پارێزراو بێ، دەبێ زوڵم و ستەم چ لەلای خۆمانەوە بێ چ لەدەرەوەی خۆمانەوە بێ دەبێ هەتا هەتایە ڕیشەی لە کوردستان هەڵبکەنرێ، نابێ جارێکی دیکە کوڕی کورد چ بە دەستی کورد چ بەدەستی بێگانە تووشی ستەم بێ.

میللەتـی کـورد بـەم سـەرکەوتنە گیانـی هەمـوو سـەرکردەکان، شـێخ سـەعیدی پیران شـێخ عبدولسـەلامی بارزانی، شـێخ مەحمودی نەمر، بارزانی، کاك ئیدریـس و هەمـوو شـەهیدانی کـوردو کوردسـتان وگیانـی هەموویانـی شـاد کـرد، سـوپاس بـۆ خـوا خوێنی شـەهیدان بـە فیـڕۆ نەڕۆیشـت و ڕەنجی تێکۆشـەران بـە فیـڕۆ نەچـوو، سـوپاس بۆ خـوا ئەمڕۆ وا بـە ئازادی گەیشـتین و بیـرو ڕاتـان پیرۆزتـان بێ و زۆر سـوپاس.

پاشکۆی ژمارە (٣)

تێکستی بڕیاری ٦٨٨ بە زمانی ئینگلیزی

"The members of the Security Council have considered the report of the Secretary-General of 19 December 1991 on his mission of good offices in Cyprus.[122]

"The members of the Council expressed their deep gratitude to the Secretary-General for his long and tireless efforts in seeking a just and lasting solution to the Cyprus question. They noted with appreciation that thanks to his efforts, progress was made during this year towards achieving an overall framework agreement.

"The members of the Council reaffirmed the Council's position as expressed in its previous resolutions, especially in resolutions 649 (1990) of 12 March 1990 and 716 (1991) of 11 October 1991.

"The members of the Council were unanimous in endorsing the report and observations of the Secretary-General. They fully shared his view that a solution of the Cyprus problem is long overdue. The mere maintenance of the status quo does not constitute a solution. They called on the leaders of the two communities and of Greece and Turkey to devote their full energies to the early achievement of this objective.

"The members of the Council reiterated the Council's position that the convening of a high-level international meeting chaired by the Secretary-General in which the two communities and Greece and Turkey would participate represents an effective mechanism for concluding an overall framework agreement.

"The members of the Council requested the leaders of the two communities and of Greece and Turkey to cooperate fully with the Secretary-General in completing on an urgent basis the set of ideas on an overall framework agreement.

"The members of the Council requested the Secretary-General to report to the Security Council by April 1992 whether sufficient progress has been made to convene the high-level international meeting and, should conditions not be ripe, to convey to the Council the set of ideas as they will have evolved by that time with his assessment of the situation."

LETTER DATED 2 APRIL 1991 FROM THE PERMANENT REPRESENTATIVE OF TURKEY TO THE UNITED NATIONS ADDRESSED TO THE PRESIDENT OF THE SECURITY COUNCIL

LETTER DATED 4 APRIL 1991 FROM THE CHARGE D'AFFAIRES A.I. OF THE PERMANENT MISSION OF FRANCE TO THE UNITED NATIONS ADDRESSED TO THE PRESIDENT OF THE SECURITY COUNCIL

Decision

At its 2982nd meeting, on 5 April 1991, the Council decided to invite the representatives of Canada, Denmark, Germany, Greece, the Islamic Republic of Iran, Iraq, Ireland, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Norway, Pakistan, Portugal, Spain, Sweden and Turkey to participate, without vote, in the discussion of the item entitled:

"Letter dated 2 April 1991 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the President of the Security Council (S/22435);[7]

"Letter dated 4 April 1991 from the Charge d'affaires a.i. of the Permanent Mission of France to the United Nations addressed to the President of the Security Council (S/22442)".[7]

Resolution 688 (1991)
of 5 April 1991

The Security Council,

Mindful of its duties and its responsibilities under the Charter of the United Nations for the maintenance of international peace and security,

Recalling the provisions of Article 2, paragraph 7, of the Charter,

Gravely concerned by the repression of the Iraqi civilian population in many parts of Iraq, including most recently in Kurdish-populated areas, which led to a massive flow of refugees towards and across international frontiers and to cross-border incursions which threaten international peace and security in the region,

Deeply disturbed by the magnitude of the human suffering involved,

Taking note of the letters dated 2 and 4 April 1991, respectively, from the representatives of Turkey and France to the United Nations addressed to the President of the Security Council,[123]

Taking note also of the letters dated 3 and 4 April 1991 from the Permanent Representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the Secretary-General,[124]

Reaffirming the commitment of all Member States to respect the sovereignty, territorial integrity and political independence of Iraq and of all States in the region,

31

Bearing in mind the report transmitted by the Secretary-General on 20 March 1991,[53]

1. *Condemns* the repression of the Iraqi civilian population in many parts of Iraq, including most recently in Kurdish-populated areas, the consequences of which threaten international peace and security in the region;

2. *Demands* that Iraq, as a contribution to removing the threat to international peace and security in the region, immediately end this repression, and in the same context expresses the hope that an open dialogue will take place to ensure that the human and political rights of all Iraqi citizens are respected;

3. *Insists* that Iraq allow immediate access by international humanitarian organizations to all those in need of assistance in all parts of Iraq and make available all necessary facilities for their operations;

4. *Requests* the Secretary-General to pursue his humanitarian efforts in Iraq and to report forthwith, if appropriate on the basis of a further mission to the region, on the plight of the Iraqi civilian population, and in particular the Kurdish population, suffering from the repression in all its forms inflicted by the Iraqi authorities;

5. *Also requests* the Secretary-General to use all the resources at his disposal, including those of the relevant United Nations agencies, to address urgently the critical needs of the refugees and displaced Iraqi population;

6. *Appeals* to all Member States and to all humanitarian organizations to contribute to these humanitarian relief efforts;

7. *Demands* that Iraq cooperate with the Secretary-General to these ends;

8. *Decides* to remain seized of the matter.

Adopted at the 2982nd meeting by 10 votes to 3 (Cuba, Yemen, Zimbabwe), with 2 abstentions (China, India).

CENTRAL AMERICA: EFFORTS TOWARDS PEACE[125]

Decisions

In a letter dated 22 April 1991,[126] the Secretary-General informed the Security Council that the tour of duty of Brigadier-General Lewis Mackenzie, who had been serving as acting Chief Military Observer since 18 December 1990, would come to an end on 13 May 1991 and that following the usual consultations with the parties concerned, it was his intention to appoint Brigadier-General Victor Suanzes Pardo (Spain) to the post of Chief Military Observer of the United Nations Observer Group in Central America as from 13 May 1991, subject to extension of the mandate of the Group. The Government of Spain had informed the Secretary-General that it was prepared to make the services of Brigadier-General Suanzes available to the United Nations.

In a letter dated 24 April 1991,[127] the President of the Council informed the Secretary-General as follows:

> "I have the honour to inform you that your letter dated 22 April 1991[126] concerning your intention to appoint Brigadier-General Victor Suanzes Pardo (Spain) to the post of Chief Military Observer of the United Nations Observer Group in Central America has been brought to the attention of the members of the Security Council. They agree with the proposal contained in your letter."

At its 2986th meeting, on 6 May 1991, the Council discussed the item entitled "Central America: efforts towards peace - report of the Secretary-General (S/22543)".[7]

Resolution 691 (1991)
of 6 May 1991

The Security Council,

Recalling its resolutions 637 (1989) of 27 July 1989, 644 (1989) of 7 November 1989 and 675 (1990) of 5 November 1990, as well as the statement made by the President of the Security Council on its behalf on 7 November 1989,[128]

1. *Approves* the report of the Secretary-General of 29 April 1991;[129]

2. *Decides* to extend, under its authority, the mandate of the United Nations Observer Group in Central America, as defined in resolution 644 (1989), for a further period of six months, that is until 7 November 1991, bearing in mind the report of the Secretary-General and the need to continue to monitor expenditures carefully during this period of increasing demands on peace-keeping resources;

3. *Requests* the Secretary-General to keep the Security Council fully informed of further developments and to report

32

پاشکۆی ژمارە (٤)

دەقی بڕیاری ٦٨٨ی نەتەوە یەکگرتوەکان لە٥ی نیسانی١٩٩١

ئەنجوومەنی ئاسایش:

١- نارەزایی دەردەبڕێت لە بەرامبەر ئەو قڕکردنەی، کە هاوڵاتیانی سڤیل لە زۆربەی بەشەکانی عێراق ڕووبەڕووی دەبنەوە، کە لەم دواییەدا ناوچە کوردنشینەکانی گرتەوەو بۆتە هۆی ئاوارە بوون بەشێوەیەکی فراوان بۆ ناوچە سنووریەکانی وڵاتانی هاوسنوور، ئەنجامەکەشی ئاشتی و ئاسایشی وڵاتان بەو ناوچانە دەخاتە مەترسیەوە.

٢- داواکارە لە عێراق بەپەلە هاوکاربێت بۆ نەهێشتنی ئەو مەترسیەی کە ئاشتی و ئارامی وڵاتان لە ناوچەکە دەخاتە مەترسیەوەو ڕاگرتنی ئەو قڕکردنە، هەر لەو چوارچیوەیەدا هیواخوازی گفتوگۆیەکی کراوەیە بۆ مەبەستی ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و مافە ڕامیاریەکانی سەرجەم هاوڵاتیانی عێراق.

٣- پێداگرە لەسەر ئەوەی عێراق ڕێگە بە ڕێکخراوە مرۆییە نێودەوڵەتیەکان بدات و هەموو کار ئاسانیەك بکات لەپێناوی جێبەجێکردنی چالاکیەکانیان، بەمەبەستی گەیاندنی هاوکاری بۆ هەموو ئەوانەی پێویستیان بە هاوکاری هەیە لە سەرجەم عێراق.

٤- داواکارە لە ئەمینداری گشتی بەپەلە هەموو هەوڵەکانی بخاتە گەڕ لە گەیاندنی هەموو توانا مرۆییەکانی بە عێراق، ئەگەر بابەتەکە پێویستی کرد بڕیار بدات بە ناردنی تیمی زیاتر بۆ ناوچەکە بەمەبەستی ئامادەکردنی ڕاپۆرت لەسەر ئەو نەهامەتیانەی بەسەر هاوڵاتیانی نیشتەجێی عێراقدا دێت، بەتایبەت دانیشتوانی کورد، کە بەدەست

هەموو شێوازەکانی قڕکردنەوە دەناڵێنن لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراق.

٥- هەروەها داواکارە لە ئەمینداری گشتی هەموو ئەو سەرچاوانە بەکاربهێنێت، کە لەژێر دەستی دایە، لەنێوانیاندا سەرچاوەکانی پەیوەندیدار لە نەتەوە یەکگرتوەکان بەمەبەستی دەستەبەرکردنی هاوکاری پێویست بۆ ئاوارەو دەربەدەرەکانی عێراق.

٦- بانگەوازی هەموو وڵاتانی ئەندام و سەرجەم ڕێکخراوە مرۆییەکان دەکات، کە بەشدار بن لە گەیاندنی هاوکارییە مرۆییەکان.

٧- داواکارە لە عێراق هاوکاری ئەمینداری گشتی بێت لە جێبەجێکردنی ئامانجەکانی.

٨- بڕیار ئەدات هێشتنەوەی ئەو بابەتە لەژێر چاودێریدا.

پاشکۆی ژمارە (٥)

ناوی بەشداربووانی شەری یەکەم شەو بە دەست و خەتی دکتۆر سعید ئەحمەد

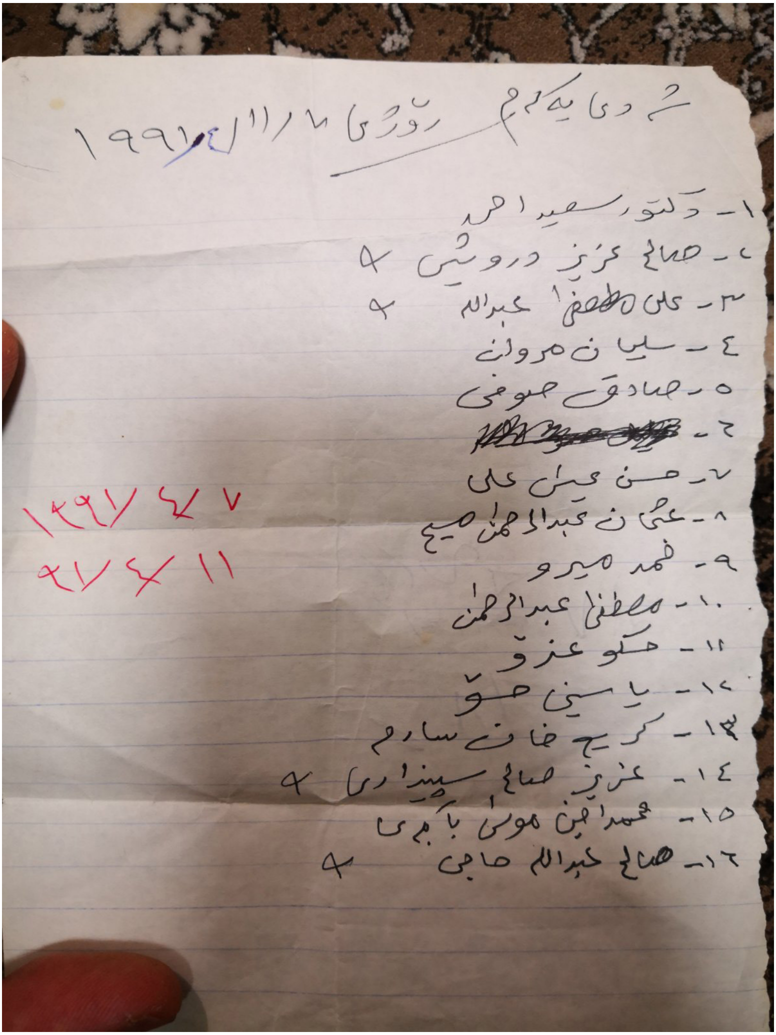
شەڕی یەکەم ڕۆژی ٦/١١/٤/١٩٩١

١- دکتور سعید احمد
٢- صالح عزیز درویش ٩
٣- علی لطیف عبدالله ٩
٤- سلیمان مروان
٥- صادق صوفی
٦- [illegible]
٧- حسن حسن علی
٨- عثمان عبدالرحمن صیح
٩- محمد میرو
١٠- مصطفی عبدالرحمن
١١- مکو عزو
١٢- یاسین حمو
١٣- کریم خافت سارم
١٤- عزیز صالح سپیندار ٩
١٥- محمد امین موسی باجری
١٦- صالح عبدالله حاجی ٩

٧/٤/١٩٩١
١١/٤/٩١

پاشکۆی ژمارە (٦)

پرۆژەی بەرەی کوردستانی بۆ حکومەتی عێراق

سەبارەت بە یەکێتی نیشتیمانی

تعرضت منطقة كردستان خلال العقود الثلاثة المنصرمة الي ظروف صعبة و معقدة للغاية معروفة لدي الجميع الأمر الذي عرض البلاد الي مخاطر و عطل طاقات كبيرة و أضعف روح المسؤلية لدي قسم من المواطنين و جعل الأحوال الأستثنائية تتغلب علي الحالة الطبيعية و وضع المواطن في موضع مشكوك في أمرة إذاء السلطة و قد إنعكس كل ذلك سلبيا علي الوحدة الوطنية.

إن إعادةاللحمة الي الوحدة الوطنية هدف منشود من قبل الجميع و غيابها يعيق تقدم الشعب و البلاد و لا ينجو أي طرف من أضرارها مما يتطلب العلاج الجذري و السريع على الأسس التالية:

١- تتوطد الوحدة الوطنية بمعالجة الأسباب التي أعاقتها و ثملتها و بتعزيز الأخوة العربية الكوردية.

٢- تعزيز الوحدة الوطنية يستند على رفع الغبن التاريخي الذي لحق بالشعب الكوردي و الأقليات القومية و بتحقيق الحقوق المشروعة و سيادة العدالة و تكافؤ الفرص و المساوات بين الجميع.

٣- سيادة القانون و النظام مطلوبة و ينبغي الألتزام بها من قبل الجميع و لا يمكن تحقيق ذلك بالأعتماد حلي القسر و القوة.

٤- ينبغي أن تتعاون الحركة الكوردية (جك) الي أقصى الحدود مع السلطة على صيانة حدود و أمن العراق في منطقة كوردستان.

٥- تساهم قيادة الحركة الكوردية (جك) بصورة فاعلة في منع مظاهر التسلح غير القانوني في منطقة كوردستان و في صيانة و تعزيز الوحدة الوطنيةالعراقية.

پاشکۆی ژماره (٧)

پرۆژەی پەیماننامەی هاوبەشی نێوان بەرەی کوردستانی و حزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی ساڵی ١٩٩١

ميثاق مشترك بين حزب البعث العربي الاشتراكي والجبهة الكردستانية ١٩٩١

في اطار الاتفاق التاريخي الذى تم بين حزب البعث العربي الاشتراكي و الجبهة الكردستانية فقد تم الاتفاق على الميثاق التالي و الالتزامات المتاقابلة المثبتة فيه.

ان الطرفين يتعهد بتطبيق هذا الميثاق و الالتزامات المتقابلة الناشئة عنه نصا و روحا و باخلاص و جدية خدمة لمصالح العراق العليا:

اولا: ان حزب البعث العربي الاشتراكي و الجبهة الكردستانية يقدران بأن العراق يتعرض في المرحلة الراهنة الى تهديدات خطيرة من جانب القوي الامبريالية و خاصة الولايات المتحدة و حليفاتها التي اشتركت في العدوان الثلاثيني على العراق و من جانب اسرائيل و الصهيونية العالمية.. كما ان النظام الايراني يمارس هو الاخر سياسة تهديد سيادة العراق و استقلاله و وحدته الوطنية و يعبر عن اطماع شريرة ضد العراق .. هذا بالاضافة الى المؤامرات و السياسات المعادية التي يمارسها عدد من انظمة المنطقة مثل النظام السوري و النظام التركي و النظام السعودي و حكام الكويت و غيرهم من الضالعين في المخطط الامبريالي و الذين يقدمون له الدعم و الخدمات.

ان الطرفين يتعهدان بالعمل المشترك و النضال بكل الوسائل للدفاع عن سيادة العراق و كرامته و وحدته الوطنية و مكتسبات النضال الوطني و مسيرة ثورة ١٧-٣٠ تموز ، والتصدي السياسات و مخططات و اهداف هؤلاء الاعداء.

ثانيا: ان حزب البعث العربي الاشتراكي و الجبهة الكردستانية يؤكد بان قيادة السيد الرئيس القائد صدام حسين للبلاد هي ضمانة اساسية لسيادة العراق و استقلاله و وحدته الوطنية و ازدهاره... و ان المؤامرات التي تستهدف القائد انما تستهدف في الواقع سيادة العراق و كرامة شعبه و مكتسبات النضال الوطني و مسيرة الثورة و ان الهدف من هذه المؤامرات هو زعزعة العراق و ادخاله في حالة من الفوضى و التفتت كي تتمكن هذه القوي المعادية من السيطرة عليه و اخضاعه لاطماعها و سياساتها المعادية لشعبه عربا و كردا و المعادية لمصالح للامة العربية في التحرير و استعادة حقوقها المشروعة و خاصة الحقوق المشروعة للشعب الفلسطيني.

ثالثا: ان حزب البعث العربي الاشتراكي و الجبهة الكردستانية يتعهدان بالدفاع عن مكتسبات النضال الوطني و ثورة ١٧-٣٠ تموز و نظامها السياسي و التجربة الديمقراطية ضد اي شكل من اشكال التهديد الداخلي و خاصة من جانب الجماعات الحاقدة المشبوهة و المرتبطة بالجهات الاجنبية و التي لا تؤمن بالديمقراطية و حرية للاختيار السياسي و يتعهدان بالتحالف و العمل المشترك بكل الوسائل التي يتطلبها الموقف ضد هذه الجماعات اذا ما لجأت الى التامر او التخريب او استخدام العنف للنيل من النظام السياسي في البلاد.

رابعا: ان الطرفين يتعهدان بالتعاون والتنسيق المستمرين لتطبيق بنود الاتفاقات التي تم الاعلان عنها و الخاصة بتطوير تجربة الحكم الذاتي و تطبيع الاوضاع في منطقة الحكم الذاتي و المناطق الاخرى المشمولة بالتطبيع بصورة تامة و باخلاص و دقة بما يعزز روح الاتفاق و الوحدة الوطنية في عراقنا العظيم و اواصر الشعب الواحد الذي تقوم العلاقة بين ابنائه على اسس المحبة العميقة و التفاعل الخلاق و يتعهد الطرفان بالتصدي الحازم و المثابر لاية محاولات تستهدف تخريب تلك للاتفاقات او اشاعة عوامل الشك و الفرقة.

خامسا: ان الطرفين يتعهدان بالتنسيق و العمل المشترك في خوض الانتخابات للمجالس التشريعية و في المنظمات و النقابات و الاتحادات و الجمعيات المهنية و الشعبية و النقابية.

سادسا: تلتزم الجبهة الكردستانية بالعمل النشيط سواء بوسائل التثقيف او التوعية او بالوسائل العلمية و الانضباطية التي يتطلبها الموقف على اشاعة الامن و النظام و احترام القانون و حماية ممتلكات الدولة من اعمال الخروج على القانون في منطقة الحكم الذاتي كما تلتزم هي وحزب البعث العربي الاشتراكي بالعمل بوسائل التثقيف و التوعية و الوسائل العلمية اللازمة لتعميق الوطنية العراقية و شجب و مقاومة الاتجاهات الانفصالية و الانعزالية و الشوفينية و العنصرية التي تسعى لتخريب العلاقات الاخوية التاريخية بين العرب والكرد و نضالهم المشترك.

سابعا: و قد تم الاتفاق بين الطرفين على ان يكون تنظيم العلاقات مع الاحزاب العربية و الكردية و الاجنبية و المنظمات الدولية من خلال التشاور و التسيق بينهما خلال الفترة التي تسبق قيام المجلس الوطني الجديد في ظل الدستور الجديد حيث تعالج هذه المسألة حينئذ وفقا لقانون الاحزاب.

ثامنا: يساند حزب البعث العربي الاشتراكي و الجبهة الكردستانية نضال الشعب الكردي في كل من ايران و تركيا وسوريا من اجل تحقيق الديمقراطية ونيل الحقوق القومية المشروعة.

تاسعا: اضافة الى ماتم انجازه في الاتفاق المعلن حول موضوع الحدود الادارية لمنطقة الحكم الذاتي فقد تم الاتفاق بين الطرفين على ما يلي:

أ) بالنسبة للمناطق التي لم يبت في موضوع ارتباطها اداريا بمنطقة الحكم الذاتي او بقاء ارتباطها الاداري كما هو عليه الان الاسباب تتعلق بالظروف الراهنة و ما يتعرض اليه الامن الوطني من تهديدات فقد تم الاتفاق على بحث اوضاعها و تقرير ارتباطها الاداري من قبل الطرفين عندما يجدان ان الظروف الداخلية و حالة الامن الوطني تسمحان بذلك.

ب) بالنسـبة للمناطـق التـي توجـد اراء متباينـة بشـأن تحديـد غالبيـة سـكانها فقـد تـم للاتفـاق عـلي ان يعالـج موضـوع البـت بارتباطهـا الاداري في المسـتقبل بالوسـائل القانونيـة و الديمقراطيـة و مـن خـلال الهيئـات الوطنيـة المختصـة و بالاتفـاق و العمـل المشـترك بـين الطرفـين و في الوقـت الـذي يتفـق فيـه الجانبـان عـلى انـه مناسـب.

ملاحظة: اقترحت الجبهة الكردستانية النص البديل التالي:

«بالنسـبة للمناطـق ... فقـد تـم الاتفـاق عـلي ان يعالـج موضـوع البـت بارتباطهـا الاداري بعـد التطبيـع و عـن طريق الاحصاء وفق ما جـاء في بيان ١١ اذار او خـلال مـدة ( ) و بالاتفـاق و العمـل المشـترك بـين الطرفـين و في الوقت الـذي يتفـق فيـه الجانبـان علي انه مناسـب»

عن

حزب البعث العربي الاشتراكي

١٩٩١/٧/٢١

عن

الجبهة الكردستانية

پاشکۆی ژمارە (٨)

ورقة تطبيع

تم الاتفاق على ما يلي:

١-يعفى عفوا عاما وشاملا عن الكرد وعن منتسبي الجبهة الكردستانية من المدنيين والعسكريين ومنتسبي قوى الامن الداخلي المحكومين والهاربين والموقوفين والمحجوزين، وتوقف وقفا نهائيا الاجراءات القانونية المتخذة بحقهم عن الجرائم السياسية ويطلق سراحهم، ويشمل هذا العفو العقوبات الاصلية والتبعية ويرفع الحجز عن اموالهم المنقولة وغير المنقولة وتلغى قرارات المصادرة بحقهم وتعاد اليهم جميع حقوقهم.

٢-يعفى عفوا عاما وشاملا عن الكرد وعن منتسبي الجبهة الكردستانية وتوقف وقفا نهائيا الاجراءات القانونية المتخذة بحقهم عن جرائم الهروب والغياب والتغيب المنصوص عليها في قانون العقوبات العسكري رقم (١٣) لسنة ١٩٤٠ وقانون معاقبة مرتكبي جرائم الهروب خارج البلاد اثناء الخدمة العسكرية رقم (٢٨) لسنة ١٩٧٢ وعن جرائم التخلف والمخالفة المنصوص عليها في قانون الخدمة العسكرية رقم (٦٥) لسنة ١٩٦٩، ويبقى هذا العفو العام نافذا لمدة تسعين يوما من تاريخ صدوره.

٣- تلتزم الجبهة الكردستانية التزاما تاما بتنفيذ برنامج وطني مركزي يضعه حزب البعث العربي الاشتراكي والجبهة الكردستانية يهدف الي بث الوعي الوطني الصحيح وتعزيز الاخوة العربية االكردية وتوطيد الوحدة الوطنية وحماية مسيرة الثورة ومكتسباتها بقيادة السيد الرئيس القائد صدام حسين حفظه الله وتعميق روح الانضباط والالتزام واحترام القوانين والانظمة والتعليمات التي تصدرها الدولة واجهزتها المختلفة

من اجل تطور العراق وتحقيق حياة آمنة ومستقرة للمواطنين.

٤- تعلن الجبهة الكردستانية عن وقوفها جنبا الي جنب مع حزب البعث العربي الاشتراكي لمواجهة التشكيلات السياسية المصطنعة في المنطقة المؤتمرة بأوامر الاجنبي وبما يحقق أمن العراق الوطني والستراتيجي.

٥- اعادة منتسبي الجبهة الكردستانية من منتسبي القوات المسلحة وقوى الامن الداخلي والموظفين المفصولين او المنهاة خدماتهم او المحالين على التقاعد لاسباب سياسية و كذلك من كان منهم مستخدما او عاملا، الى الخدمة واحتساب مدة بقائهم خارج الوظيفة خدمة فعلية لاغراض العلاوة والترفيع والتقاعد. بالنسبة لرواتبهم وليس علي اساس المنصب الوظيفي.

٦- اعادة منتسبي الجهة الكردستانية من الموظفين وممن كانوا مستخدمين أو عمالا المنقولين من دوائرهم الى دوائر اخرى او الى محافظات اخرى لاسباب سياسية، الى الخدمة في مناطقهم الاصلية، وفق حاجة الدوائر وضمان حقوق و رواتب الذين يفيضون عن ذلك من خلال تنسيبهم للعمل في دوائر اخرى وحسب حاجتها.

٧- اعادة الطلبة الكرد والطلبة من منتسبي الجبهة الكردسستانية المفصولين أو المطرودين لاسباب سياسية الى مدارسهم ومعاهدهم وكلياتهم وعدم احتساب مدة فصلهم او طردهم سنوات رسوب ولاغراض عدد السنين المطلوبة لانهاء المرحلة الدراسية (وتخصيص مساعدة مالية للمحتاجين منهم).

٨- قبول الطلبة الكرد والطلبة من منتسبي الجبهة الكردستانية في جميع المدارس والمعاهد والكليات المدنية والعسكرية وكذلك في االبعثات العلمية والزمالات والاجازات الدراسية داخل العراق وخارجه وفق القواعد والاسس النافذة دون استثناء او تمييز وحسب الكفاءة

ووفـق القواعـد والامـر النافـذة.

٩- يعفـى عفـوا عامـا وشـاملا عـن االبارزانيـين ويطلـق سراح المحكومـين والموقوفـين والمحجوزيـن منهـم وتوقـف وقفـا نهائيـا الاجـراءات القانونية المتخـذة بحقهـم ويرفـع الحجز عـن اموالهـم المنقولة وغـير المنقولة وتعاد اليهـم جميـع حقوقهم.

١٠- اعـادة سـكان المدن والقـرى الكردية المرحلـين الى مناطق اخرى داخل منطقـة الحكـم الـذاتي او خارجهـا، الى مدنهـم وقراهـم واماكنهـم الاصلية حسـب رغبتهـم ووفـق جـدول زمنـي يتفق عليـه وتعويضهم عـما اصابهم مـن اضرار، ويعمـل عـلى تطوير مناطقهـم وذلك بايصال جميـع الخدمات الاساسـية اليهـا لكي تصبح حسـب قابليتها، والامكانـات الطبيعية والزراعية المتوفـرة فيهـا مراكـز متطـورة للزراعـة وتربيـة الحيوانـات والدواجـن والصناعـات الخفيفـة والسـياحة وكذلـك لدعـم الامـن والدفـاع الوطنـي الى جانـب الاسـهام في تطويـر وتقـدم اقتصـاد عمـوم العـراق مـع مراعـاة التجميـع الريفـي العـصري والجانـب الامني والاسـتراتيجي.

١١- تلتـزم الجبهـة الكردسـتانية بايقـاف الاذاعـات التابعـة لهـا عـن البث بعـد اعـلان هـذا الاتفاق مباشرة، وتسـلم هـذه الاذاعـات الى الدولة خلال ثلاثـين يوما مـن تاريـخ اعلانه.

١٢- العمل على تأسيس جامعة في محافظة السليمانية.

١٣- عـدم قيـام الجبهة الكردسـتانية باجراء اي تعـاون او اتصال مع الدول في المنطقـة وخارجهـا الا مـن خـلال موافقـة دولـة العـراق، امـا الاتصـال بالاحـزاب غـير العراقيـة فيتـم من خـلال الجبهـة وميثاقها.

١٤- تخصيـص رواتـب تقاعديـة لعوائـل الذيـن استشـهدوا او اعدمـوا او فقـدوا مـن منتسـبي الجبهة الكردسـتانية في الظروف الاسـتثنائية السـابقة

والعمل على تخصيص رواتب للمعوقين منهم وتأمين السكن المناسب لهم وذلك وفق تشريع خاص يصدر لهذا الغرض.

١٥- اعادة المشاريع التي توقفت عن العمل بسبب ظروف المنطقة الى وضعها الطبيعي.

١٦- وضع خطة سريعة للنهوض بالمنطقة واعادة بنائها ورفع ما اصابها من اضرار وتخلف. كما جاء في بيان (١١ اذار ١٩٧٠).

١٧- الغاء جميع القوانين والقرارات والتعليمات الاستثنائية التي تقيد حرية المواطنين او تحول دون تقدم المنطقة وذلك بعد زوال الظروف التي اوجدتها وبالاتفاق بين الطرفين.

١٨- حل جميع التشكيلات والميليشيات المسلحة التابعة للجبهة الكردستانية خلال ستين يوما من تاريخ اعلان هذا الاتفاق، ويجرى استيعاب افراد هذه التشكيلات والميليشيات من غير المشمولين بالفقرتين (٥ و ٦) في قوى الامن الداخلي وحرس الحدود او بتطوعهم في القوات المسلحة وتتولى الدولة اعالتهم خلال الفترة التي تسبق ذلك.

١٩- تسلم الجبهة الكردستانية الاسلحة الثقيلة والمتوسطة التي بحوزتها الى الدولة خلال ثلاثين يوما من تاريخ اعلان هذا الاتفاق، اما الاسلحة الخفيفة فتسلم وفق خطة تضعها لجنة مشتركة من الجانبين وذلك خلال ستين يوما من اعلان هذا الاتفاق، ويمكن تمديد هذه الفترة مدة ثلاثين يوما اخرى اذا اقتضت الضرورة ذلك ماعدا الاسلحة الخفيفة التي تجاز لاغراض الحماية وباتفاق الطرفين.

٢٠- العمل علي اعادة العرب الذين اسكنوا بصورة غير طبيعية اثناء الظروف الاستثنائية علي حساب الاخرين في منطقة الحكم الذاتي.

٢١- اطلاق سراح الكرد الفيليين من العراقيين والسماح للمرحلين منهم بالسكن داخل المنطقة، والسماح بعودة الموجودين منهم خارج العراق

الى القطر خلال مدة سنتين والسكن في المنطقة وحسب رغبتهم.

٢٢- تطبيق قانون تنظيم الملكية الزراعية في منطقة الحكم الذاتي رقم (٩٠) لسنة ١٩٧٥ تطبيقا يضمن مصلحة الفلاحين ويخدم الاقتصاد الوطني واعفاء المرحلين منهم عما ترتب عليهم من ضرائب جراء ترحيلهم وعدم استغلالهم اراضيهم.

٢٣- يراعي تعيين الكرد في الوظائف، قدر الامكان في المناطق التي يسكنها عدد ملموس من الكرد خارج منطقة الحكم الذاتي والمحاذية لها.. وفق القانون.

٢٤- ان العراق كان ولا يزال يعاني من تهديدات خطيرة لأمنه الوطني والستراتيجي وفي مقدمتها التهديد الصهيوني الامريكي الامبريالي والنظام القائم في ايران وبعض الانظمة الاخري في المنطقة ولما كان من المتفق عليه ان يساهم ممثلو الجبهة الكردستانية في الحكم وفي صنع القرار العراقي ومن أجل أن تكون المواجهة الوطنية لهذه التهديدات بالمستوي المطلوب فان الجبهة تلتزم بالخطط والاجراءات التي تتخذها دولة العراق لتحقيق هذا الهدف الوطني النبيل سواء كان ذلك بصيغة القتال العسكري او النضال السياسي الوطني كما انها تلتزم بتعميق الوعي الجماهيري باتجاه حب العراق والاستعداد للتضحية والدفاع عنه حتي الاستشهاد ضد كل اعدائه... والله الموفق.

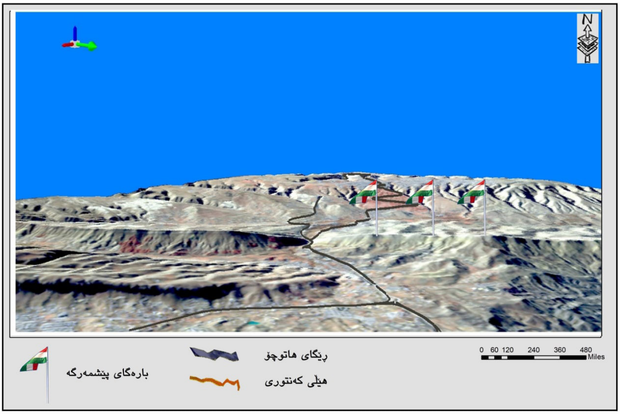

پاشکۆی ژمارە (٩)

نەخشەی دابەش بوونی هێزی پێشمەرگە لە شەڕی یەکەمی کۆڕێ

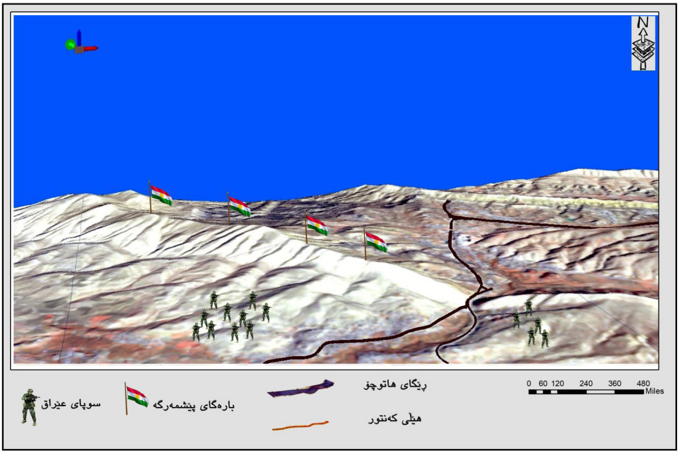

پاشکۆی ژمارە (١٠)

نەخشەی دابەش بوونی هێزی پێشمەرگە لە شەڕی دووەمی کۆڕێ

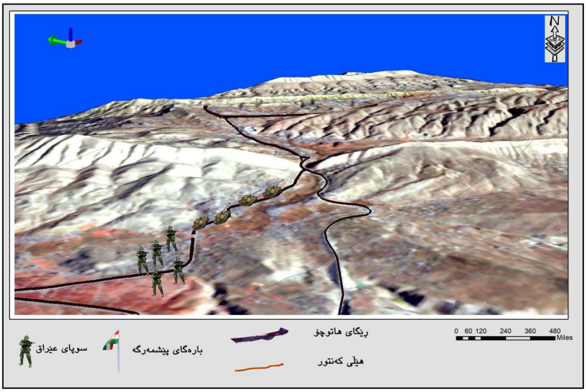

پاشکۆی ژمارە (١١)

هێرشی سوپای عێراق بۆ دەربەندی کۆڕێ

پاشکۆی ژمارە (١٢)

نەخشەی ناوچەی دژە فڕینی هەرێمی کوردستان و باشووری عێراق

وێنەی هەندێک لەو فەرماندە و پێشمەرگانەی کە لە شەری یەکەم و دووەمی کۆرێ بەژدارییان کردووە

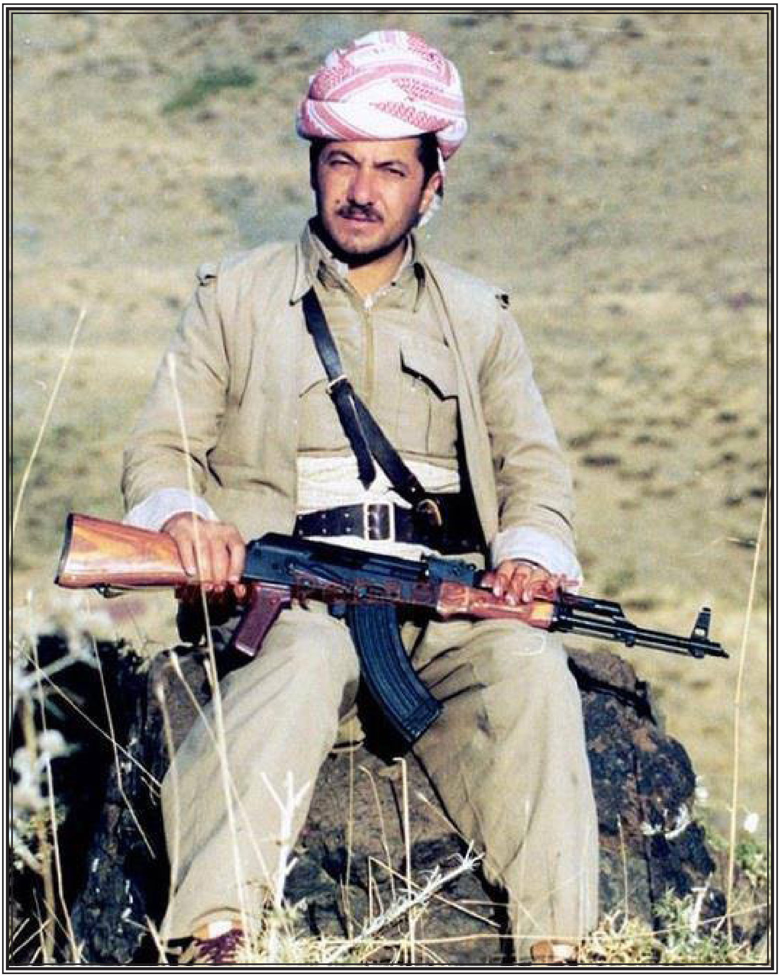

سەرۆک مسعود بارزانی

دکتۆر سەعید ئەحمەد نادر

سەلیم ئەسعەد خوشەوی

عوسمان عبدلرحمان مەسیح پیرانی

حسکۆ عزیز ئیبراهیم

خەمەد میر حەمەد

سعید شێخۆ

عومەر عوسمان

حەمید ئەفەندی

زەینەل ئەحمەد

ئیبراهیم حمکۆ

باپیر ئیسماعیل شێرۆکی

وریا یونس

سەید کاکە

صادق محمد علی

علی سلێمان بابکەیی

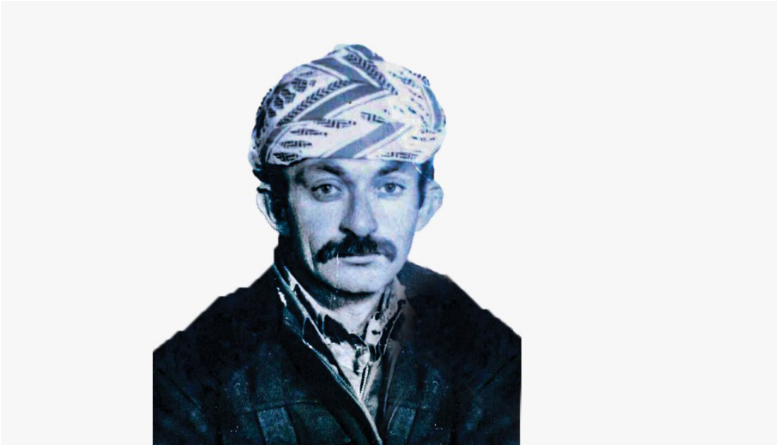

محەمەدئەمین بابکەیی

هەڵگورد خدر

لیستی سەرچاوە بەکارهاتووەکان

سەرچاوە بەزمانی کوردی

١-بەهادین نوری، بیرەوەریەکانی، بەرگی دووەم، چاپخانەی تاران، ٢٠١٩ز

٢-جەلال تاڵەبانی، بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، سلێمانی، ٢٠١١ز

٣-چارلـز تریـب، چەنـد لاپەڕەیـەك لـە مێـژووی عێـراق، وەرگێڕانـی: محمـەد حسێن ئەحمـەد و عەبدولقـادر کەلهـوڕ، چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات، هەولێـر، ٢٠١٣ز

٤-د.علـی تەتـەر نێـروەی، بزاڤـی رزگاری خوازی نەتـەوەی کورد لە سـاڵەکانی جەنگـی عێـراق و ئێرانـدا لـە سـاڵەکانی(١٩٨٠-١٩٨٨)، چاپخانـەی حاجـی هاشـم هەولێـر، چاپـی یەکـەم، هەولێـر ٢٠٠٨ز

٥-د.واحـد عومـەر محیدیـن، دانوسـتانەکانی بزوتنـەوەی ڕزگاریخـوازی نەتەوەیـی کـوردو حکومەتەکانـی عێـراق ١٩٢١-١٩٦٨ز، سـلێمانی، ٢٠٠٦

٦-دڵشـاد مسـتەفا وەسـانی، باشـووری کوردسـتان هـۆکاری دەرەکـی و ڕەنگدانـەوەی لـە ناکۆکـی ناوخۆییـدا، چاپخانـەی ڕۆکسـان، هەولێـر، ٢٠١٨ز

٧-دیڤیـد مەکـداول، مێـژووی هاوچەرخـی کـورد، وەرگێڕانـی ئەبوبەکـر خۆشـناو، کتێبفرۆشـی سـۆران، هەولێـر، ٢٠٠٥ز

٨-دیڤیـد مەکـداول، مێـژووی هاوچەرخـی کـورد، وەرگێڕانـی ئەبوبەکـر خۆشـناو، کتێبفرۆشـی سـۆران، هەولێـر، ٢٠٠٥ز

٩-سـەلاح ڕەشـید، شـەڕی ناوخۆی کورد، بۆچی سـەری هەڵدا؟ چۆن گەشـەی کـرد، سـەرەنجام، ناوەندی ڕۆشـنبیری ئەدیبان، سـلێمانی، چاپـی یەکەم، ٢٠٢٠

١٠-سەید کاکە، بیرەوەری پێشمەرگەیەك، چاپی چوارەم، هەولێر، ٢٠٢٠ز

١١-سـەعید مەموزینـی، ئیدریـس بارزانـی پیـاوی مێـژوو, چاپخانـەی منـارە, چاپـی یەکـەم, هەولێـر، ٢٠٠٨ز

١٢-عـزەت سـلێمان بـەگ دەرگەلەیـی، شـانێك بەبـن بـاری نیشـتمانەوە، چاپخانـەی ئەحمـەدی خانـی، سـۆران، ٢٠٢١ز

١٣-علـی کەنـدی، ئینسـکۆپیدیای مێژوونامـە، لـە ١٩٥١/١/١-٢٠٠٠/١٢/٣١ ، بەرگـی سـێیەم -چاپـی دووەم، چاپخانـەی وەزارەتـی لاوان، هەولێـر ٢٠٠٩ز

١٤-عومـەر عوسـمان، ژیانـی کوردێك، چاپخانـەی موکریانـی، هەولێر، ٢٠٠٨ز، ل١٥٥

١٥-فەتـاح تۆفیـق فەتاح، ٧٦ سـاڵ ژیان و ٥٩ سـاڵ تێکۆشـان، بیرەوەریەکانی خەباتـی مەلا حەسـەن، هەولێـر، ٢٠٠٨ز

١٦-فەرەیـدون عەبدولقـادر، هەڵـۆ سـوورەکان قەندیـل، دەزگای چـاپ و پەخشـی سـەردەم، سـلێمانی، ٢٠٢٠ز

١٧-فیبـی مـاڕ، مێـژووی نوێـی عێـراق، و: حەمـە شـەریف حەمـە غەریـب و شـێرکۆ ئەحمـەد حەوێـز، چاپخانـەی ڕۆژهـەڵات، هەولێـر، ٢٠١٠ز

١٨-قارەمـان مهـدی، ئیدریـس بارزانـی و چەنـد لاپەڕەیـەك لـە ژیـان و تێکۆشـانی، چاپخانـەوەی وەزارەتـی پـەروەردە، ٢٠١٥

١٩-کرێـس کۆچێـرا، کـورد لەسـەدەی نـۆزدەو بیسـتەمدا، و: حەمـە کەریـم عـارف، هەولێـر، ٢٠٠٧ز

٢٠-کریـس کۆچێـرا، مێـژووی کـورد لەسـەدەی ٢٠/١٩دا، وەرگێڕانـی محمـەد ڕیانـی، چاپخانـەی کارون، تـاران، ١٣١٣٦٩هـ.ش

٢١-کەریـم ئەحمـەد، ڕێڕەوی تێکۆشـان، وەرگێڕانی: جەلال دەبـاغ، چاپخانەی ڕەهەند، سـلێمانی، ٢٠٠٧ز

٢٢-مام جەلال، دیداری تەمەن، ئامادەکردنی سەلاح ڕەشید، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٧ز

٢٣-محەمەدئەمین عەلی عەبدوڵڵا، شەڕی گۆگامێلا(ئەربیلا)٣٣١پ.ز، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٠

٢٤-مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢٠ز

٢٥-مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی دووەم، هەولێر، ٢٠٢٠ز

٢٦-مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی چوارەم، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢١ز

٢٧-مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان، بەرگی سێیەم بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢٠ز

٢٨-مەسعود بارزانی، بۆ مێژوو، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆکسانا، هەولێر، تشرینی یەکەم ٢٠٢٠

٢٩-مەلامحمەدئەمین گوێزڵینگەیی، زیاتر لە نیو سەدە خەبات و تێکۆشان بۆ کوردستان، چاپخانەی ڕۆکسانا، هەولێر، ٢٠٢٠ز

٣٠-ن، لازاریف، مێژووی کوردستان، و: وشیار عەبدوڵڵا سەنگاوی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠ز،

٣١- نوری کەریم، پانۆڕامای دیرۆکی دێرین و نوێی کورد ٤٠٠٠پ.ز- ١٩٧٥ز، بەرگی دووەم، سلێمانی کوردستان، ٢٠١٦ز

٣٢-نەوشیروان مستەفا ئەمین، خولانەوە لەناو بازنەدا، دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٨٤-١٩٨٨، چاپ و بلاوکردنەوەی مەڵبەندی ئاوەدانی، بەرلین، ١٩٩٩

٣٣-هاوڕێ قادر ڕەسوڵ، لێکۆڵینەوەیەك لەسەر ڕاپەڕینەکەی بەهاری ١٩٩١ی باشووری کوردستان، هۆلەندا،١٩٩٤

٣٤-ئەمین زەکی بەگ، خولاصەیەکی تاریخی کوردوکوردستان، چاپەمەنی مانگ، بانە، ٢٠١٨ز لا٢٠٣

سەرچاوە بەزمانی عەرەبی:

١-احمد عبدالرحيم مصطفى، الاكراد والوحدة الوطنية فى العراق، مجله السياسه الدولية، قاهره، عدد٢٣، مجلد٧١، ١٩٧١م

٢-اندرسون، باربار، التفاوض الفعال، تر: احمد بهيج، مكتبة هلال للنشر، قاهرة، ٢٠١٤م

٣-توماس بوا، تاريخ الاكراد، تر: محمد تيسير خان، ط١، دار فكر العربى، بيروت، ٢٠٠١م

٤-جواد ملا، كوردستان والكورد وطن مسروق ومغتصب ومقسم، أمة مستعبدة وسجينة وبلا دولة، من منشورات جمعية غرب كوردستان، طبعة الثالثة، ٢٠٠٨م

٥-جيرارد جالديان، المأساة الكوردية، تر: عبدالسلام النقشبندى، دار اراس للنشر والطباعة، اربيل، ٢٠٠٧م

٦-حامد الحمدانى، نورى سعيد رجل المهمات البريطانية الكبرى، بغداد، ٢٠٠٤

٧-حامد محمود عيسى، القضية الكردية فى العراق من الاحتلال البريطانى الى الغزو الامريكى ١٩١٤-٢٠٠٤م، مكتبة مدبولى، قاهرة، ٢٠٠٥م

٨-حامد محمود عيسى، القضية الكردية فى العراق من الاحتلال البريطانى الى الغزو الامريكى ١٩١٤-٢٠٠٤م، مكتبة مدبولى، قاهرة، ٢٠٠٥م

٩-حكمت محمد كريم(ملابختيار) ، ثورة كوردستان ومتغيرات العصر نضال الجبال أم انتفاضة المدن، الدار سائر المشرق للنشر والتوزيع، ب،م، ٢٠١٦

١٠-د. عماد عبدالرحيم الزغلول، علم النفس العسكرى، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان الاردن، ٢٠٠٨

١١-د. مصطفى النشار، فلسفة التاريخ، بدون مكان، ٢٠٠٤م

١٢-د.حامد محمود عيسى، المشكلة الكردية فى الشرق الاوسط، مكتبة مدبولى، ١٩٩٢م

١٣-د.سامى محسن الختاتنة، علم النفس العسكرى، دار والمكتب الحامد للنشر و التوزيع، عمان، الاردن، ٢٠١٦

١٤-د.كاظم هاشم نعمة، العلاقات الدولية، اياد للطباعة، بغداد، ١٩٨٧م

١٥-د.كاوس قفطان، الحركة القومية التحررية الكردية فى كردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٣م، سليمانية، ٢٠٠٤م.

١٦-داحمد فهمى جلال، مهارات التفاوض، قاهرة، ٢٠٠٧م

١٧-دكتور، محمد عبدالسلام، جغرافية الحرب و السلام، مكتبة نور، ٢٠٢١،

١٨-سامى شورش، كردستان والاكراد الحركه الكرديه والزعامه السياسيه، ادريس بارزانى...نموذجا، مطبعه وزاره التربيه، اربيل ٢٠٠١.

١٩-صلاح الخرسان، التيارات السياسيه فى كردستان العراق(١٩٤٦-٢٠٠١)، گ١، مؤسسه البلاغ للطباعه والنشر والتوزيع، بيروت- لبنان، ٢٠٠١

٢٠-صلاح سعدالله، المسألة الكوردية فى العراق، دار المثنى للطباعة والنشر، بغداد، ٢٠٠٣م

٢١-صلاح سعدالله، المسألة الكوردية فى العراق، دار المثنى للطباعة والنشر، بغداد، ٢٠٠٣م

٢٢-عبد الحسين مهدى عواد، محنة العراق الى اين، بيروت، ٢٠٠٤م

٢٣-عبد الرضا عون، الانتفاضة الشعبانية فى الحلة، دارالفرات للنشر والطباعة، الحلة، ٢٠١٢م

٢٤-الفيلد مارشال مونتجميرى، الحرب عبر التاريخ، تر، فتحى عبدالله النمر، مكتبة الانجلو المصرية، قاهرة، ٢٠٢١

٢٥-كارلايل، توماس، الابطال، تر: محمد السباعى، دار الكتاب العربى، ٢٠١٧م

٢٦-لطفى عبدالوهاب يحيى، اثر العامل الجغرافى فى التاريخ أثينا، قاهرة، ١٩٥٦م

٢٧-ماجد عبد الرضا، اضواء على القضية الكوردية، مجله الثقافه الجديدة، بغداد، عدد٢، ١٩٦٩م.

٢٨-مجيد خدورى، العراق الجمهورى، ط١، مطبعة امير، ايران، ١٩٨٨م

٢٩-محمد طاهر محمد، القظية الكردية فى العراق وحق تقرير مصير، مكتبة مدبولى، مصر، قاهرة، ٢٠٠٨م

٣٠-منذر الموصلى، القظية الكردية فى العراق البعث والاكراد، دمشق، ٢٠٠٠م.

٣١-نورى عبدالحميد العانى، تاريخ الوزارت العراقية فى العهد الجمهورى، ١٩٥٨-١٩٦٨، جزء٥، بغداد، ٢٠٠٥م.

٣٢-قانون الدستور المؤقت لسنة ١٩٦٤م، قانون عراقى، تاريخ التشريع ١٩٦٤/٤/٢٩م، مادة ١٩.

نامەی ماستەر

١-ختـال هاجـر، تدخـل الامـم المتحـدة لوقـف انتهـاكات حقـوق الانسـان فـى كوردسـتان العـراق عـام١٩٩١، جامعـه باجى مختـار عنابة، كلية حقـوق، ٢٠١١

٢-خليـل محمـد طاهـر البرواری، مصطفـى البارزانـى دوره فـى نشـوء وتطور الحركـة القوميـة التحرريـة الكردية، رسـالة ماجسـتير غيـر منشـورة، الاكاديمية العربيـة فى الدانمـارك، ٢٠١١م

٣-سـليمانى سـهام، تاثيـر حـق التدخل الانسـانى على السـيادة الوطنية دراسـة حالـة العـراق ١٩٩١م، جامعـة جزائيـر، كليـة العلوم والسياسـة والاعلام،

٤-سـمر فضلا عبدالحميـد محمـد، اكراد العـراق تحت حكم عبدالكريم قاسـم ١٩٥٨-١٩٦٣م، رسـالة ماجسـتير غير منشورة، ب.ت

٥-علياء محمـد حسـين الزبيـدى، التطـورات السياسـية فـى العـراق ١٩٦٣-١٩٦٨م، اطروحـه دكتـوراه غيـر منشـورة، كليـة التربيـة للبنـات، جامعـة بغداد، ٢٠٠٦م

گۆڤارەکان

١-سناء جاسم الكعبى، الاحواز الحائرة بين العراقية و الايرانية، مجله

ميزوبوتاميا، عدد٤، بغداد، ٢٠٠٥م.

٢-گۆڤـارى (k21)، ژمـارە ٧، سـاڵى ٢٠١٠ز، هەولێـر كوردسـتان، چاوپێكەوتـن لەگـەڵ ئيدريـس بارزانـى.

ڕۆژنامەکان

١-ڕۆژنامەى برايەتى ژ(٣٠٦٣) لە ٢٠٠٠/٤/٦، حەميد ئەفەندى، فەرماندەو

بەژداربووی شەڕی کۆڕێ.

٢-ڕۆژنامەی خەبات ژمارە١٧٥٦ لە ٢٠٠٥/٤/٧ز، حەمید ئەفەندی، فەرماندەو بەژداربووی شەڕی کۆڕێ.

٣-ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە ١٧٥٦ لە ٢٠٠٥/٥/٧ز، چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەوانی لەگەڵ سەید کاکە.

٤-ڕۆژنامەی خەبات ژمارە ٤٧٧٥ لە ٢٠١٥/٤/٧ز سەفەر یوسف میرخان ژاژوکی، چاوپێکەوتن لەگەڵ عوسمان پیرانی، بەژداربووی شەڕی کۆڕێ.

٥-ڕۆژنامەی برایەتی ژ٣٠٥٨، لە ٢٠٠٠/٣/٣٠، عزەدین رەزا لە پەراویزی بریاری ٦٨٨ەوە

٦-ڕۆژنامەی خەبات، ژمارە ١٤٠٥ لە بەرواری ٢٠٠٤/٤/٧ز. کەریم قادر، پێشمەرگە، ئەوهێزە بەعس شکێنەی دەبێ هەمیشە بمێنێت.

٧-ڕۆژنامەی برایەتی ژمارە ٣٣٥١ لە ٢٠٠١/٤/٨، وتاری سەرۆك بارزانی.

سایتی ئینتەرنێت:

١-سامان صالح، دامەزراندنی یەکەمین کابینەی حکومەتی هەرێمی کوردستان، (www.chawykurd.com ٢٠٢٠/٧/٤)

٢-هشام العلي ،خبير مختص بالعلوم العسكرية، دراسات ما بعد المعركة، المركز الأوروبي لدراسات مكافحة الإرهاب والإستخبارات ـ المانيا وهولندا، يونيو ٢٩, ٢٠١٨، https://www.europarabct.com/

٣-محيى الدين محمد يونس، إنتفاضه أربيل ١٩٩١ .. وللاحداث صدى السنين الحاكى، شاهد على الاحداث يروى لـ (الزمان) أسرارا تنشر للمره الاولى، جريده الزمان ، www.azzaman.com

٤-هیوا گەیلانی، بەرپرسی لقی١١ی پارتی دیموکراتی کوردستان

ریپۆرتاژێکـی ڕۆژنامەوانـی، بڕوانـە: www.hawler.in

چاوپێکەوتنە تەلەفزیۆنیەکان:

١-چاوپێکەوتنـی تەلەفزیۆنـی کوردسـتان ٢٤ لەگـەڵ هەڵگورد خـدر فەرمانـدەو بەشـداربووی شـەڕی کـۆڕێ.

٢-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ جەوهـەر عەزیـز شـێرۆکی، بەشـداربووی هـەردوو شـەڕی کـۆڕێ.

٣-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ دکتۆر سـەعید بارزانـی فەرماندەی هێزی بارزان، لـە ١٩٩٦/٤/١٢ز.

٤-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ دکتۆر سـەعید بارزانی لـە یادی ١١ ساڵەی شـەڕی کۆڕێ.

٥-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ سـەلیم ئەسـعد فەرمانـدەی پێشـمەرگە و بەشـداربووی شـەڕی دووەمـی کـۆڕێ.

٦-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ صـادق محمـەد عەلـی یەکێـك لـە پێشـمەرگە بەشـداربوەکانی شـەڕی کـۆڕێ.

٧-چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ عوسمان پیرانی، لە ١٩٩٢/٤/١٠.

٨-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ عومـەر عوسـمان، بەرپرسـی ئەوکاتـی لقـی٢ پارتـی دیموکراتـی کوردسـتان و بەشـداربووی شـەڕەکە

٩-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان تیڤـی لەگـەڵ وریـا یونـس، پێشـمەرگەی بەشـداربووی شـەڕی دووەمـی کـۆڕێ

١٠-چاوپێکەوتنـی کوردسـتان٢٤ لەگـەڵ عومـەر عوسـمان بەرپرسـی ئەوکاتـی لقی٢ پارتی دیموکراتی کوردسـتان و بەشـداربووی شـەڕەکە، لە سـاڵی ٢٠١٨ز.

١١-چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ هەڵگۆر خدر یونس، بەشداربووی شەڕی دووەمی کۆڕێ.

١٢-چاوپێکەوتنی کوردستان تیڤی لەگەڵ زەینەل ئەحمەد، بەشداربووی شەڕی دووەمی کۆڕێ

١٣-دیبەیتی کوردستان تیڤی، لەگەڵ جەوهەر عەزیز شێرۆکی، بەشداربووی هەردوو شەڕی کۆڕێ، پێشکەشکار هەڤال نەورۆز، ٢٠٢٠ لە دەربەندی کۆڕێ.

١٤-دیبەیتی کوردستان تیڤی، لەگەڵ حەسکۆ عەزیز ئیبراهیم کۆلەکی بەژداربووی شەڕی کۆڕێ، پێشکەشکار هەڤال نەورۆز، ٢٠٢٠ لە دەربەندی کۆڕێ.

١٥-دیبەیتی کوردستان تیڤی، لەگەڵ خەمەد میر حەمەد، فەرماندەو بەژداربووی شەڕی کۆڕێ، پێشکەشکار هەڤال نەورۆز، ٢٠٢٠ لە دەربەندی کۆڕێ.

١٦-دیبەیتی کوردستان تیڤی، لەگەڵ عومەر عوسمان بەرپرسی ئەوکاتی لقی٢ پارتی دیموکراتی کوردستان و بەشداربووی شەڕەکە، پێشکەشکار هەڤال نەورۆز، ٢٠٢٠ لە دەربەندی کۆڕێ.

١٧-ریپۆرتاژی تەلەفزیۆنی کوردستان تیڤی ، لە لایەن کەیفی شەمزینی لەگەڵ عوسمان پیرانی فەرماندە لە هێزی بارزان و بەژداربووی هەردوو شەڕی کۆڕێ.

١٨-کوردستان تیڤی، وتاری مەسعود بارزانی لە شاری رواندز ١٩٩١/٤/٣ز، ڕاپۆرت هەڤال نەورۆز.

١٩-چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی گەلی کوردستان، لەگەڵ سەید حکمەت، پێشمەرگەی بەژدار بوو لە شەڕی دووەمی کۆڕێ.

٢٠-چاوپێکەوتنی تەلەفزیۆنی ئێستا لەگەڵ هەریەکێك لە پێشمەرگەکان

بەناوەکانـی هـاوڕێ ڕەوەنـد و هـاوار و شـەیدا مەنتـك.

٢١-چاوپێکەوتنـی تەلەفزیۆنـی گەلـی کوردسـتان، فەرهـاد عەبدوڵڵا(فـەدۆ مەخمـووری)، پێشـمەرگەی بـەژدار بـوو لـە شـەڕی دووەمـی کـۆڕێ.

چاوپێکەوتنەکان:

١-ئەرشـیفی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیا، دیمانە لەگەڵ باپیر ئیسـماعیل شێرۆکی پێشـمەرگەی هێـزی بـارزان و بەشـداربووی شـەڕەکە لـە ٢٠٢٢/٢/١٤، شـاری سۆران.

٢-ئەرشـیفی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیا، دیمانـە لەگـەڵ فـارس ئەکـرەم ئەفسـەری سـوپای پێشـووی عێـراق، کـە بەڕەچەڵـەك کـوردە، ٢٠٢٢/٢/٩ز، پارێـزگای دهـۆك.

٣-ئەرشـیفی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیا، دیمانـە لەگـەڵ ئیبراهیـم حەمکـۆ، فەرمانـدەی پێشـمەرگەو بەشـداربووی شـەڕەکە لـە ٢٠١٨/١٢/٢٠ز شـاری سـۆران.

٤-ئەرشـیفی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیا، دیمانـە لەگـەڵ شـۆڕش ئیبراهیـم پێشـمەرگەی خۆبەخـش لـە ڕاپەڕیـن، لـە ڕێکەوتـی ٢٠٢١/١١/٢٤ز، شـارۆچکەی دیانـا.

٥-ئەرشـیفی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیا، دیمانە لەگـەڵ گۆرگیس یەڵـدا تەرخان، لە ٢٠١٧/٧/٣٠ز، شـارۆچکەی دیانا.

٦-ئەرشـیفی دەسـتەی ئینسـکلۆپیدیا، دیمانە لەگەڵ سـەعید شـێخۆ مەحمود، بەژداربووی شـەڕی کـۆڕێ، لە لە٢٠٢٠/٩/١٠، شـارۆچکەی پیرمام.

ناسـنامـەی پـرۆژە

پرۆژەی دەسـتـەی ئینسـکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناسـانـدن، کۆکردنەوە، بـە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێـژووی پـڕ لــە سـەروەریی کار و خەباتـی پارتـی دیموکراتی کوردسـتان، لەسەر پێشـنیازی ڕێزدار مەسـرور بارزانی، ئەندامی مەکتەبی سیاسـی پارتـی دیموکراتی کوردسـتان، لە سـاڵی٢٠١٤ دامەزراوە.

ئـەم بەرهەمـەی بەردەسـتی بەڕێزتـان بەشـێکە لــە هــەوڵ و ئامانجەکانـی ئـەم پرۆژەیـە.

P.D.K ENCYCLOPEDIA